INSTITVTIONVM, SIVE ELEMENTORVM D. IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS LIBRI IIII.

Ad editionem Gregorij Haloandri diligenter collati.

*Dein Ad[illegible]ta[illegible]inculæ quædam admodum frugife[illegible]a[illegible]ermiscentur, hac nota [illegible]ata.**

LVGDVNI,

Apud Ioan. Franciſcum de Gabiano.

M. D. LIIII.

ANGELVS POLITIA-nus Miccl'aneorum

CAP. LXXXIIII.

INSTITVTIONES hæ,quæ vocantur in iure Ciuili,Iustiniani principis nomine editæ,sed à Triboniano tamen, doctísque alijs viris compositæ,etiam Græcè scriptæ sub eodem prorsus intellectu reperiuntur: nisi quia ritus quidam, consuetudinésque Romanorum veteres vberius aliquanto,& laxius in Græco ipso,quàm in Latino Codice referuntur,vt peregrinis hominibus, atque à Romanorum more,consuetudinéque alienis res tota penitus innotesceret.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI,

IMPERATOR Cæsar Flauius Iu. nianus, Alemanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator ſemper Auguſtus, cupidæ legum iuuentuti S.

ARGVM.

Imperatorem non ſolùm decent arma, ſed & leges: quò belli, paciſque tempore Reſpublica rectè gubernetur.

IMPERATORIAM *maieſtatem non ſolùm armis decoratam, ſed etiam legibus oportet eſſe armatam: vt vtrunque tempus, & bellorũ, & pacis, rectè poſsit gubernari: & princeps Romanus, non ſolùm in hoſtilibus prælijs victor exiſtat, ſed etiã per legitimos tramites calumniãtiũ iniqui-*

tates expellat: & fiat tam iuris religiosissimus, quàm victis hostibus triumphator magnificus.

ARGVM.

Quantis vigilijs quantisve sudoribus sese circa arma, & leges habuerit, ab ipso effectu probat.

Quorum vtranq; viam cùm summis vigilijs, summáq; prouidentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros Barbaricæ gentes, sub iuga nostra redactæ cognoscũt: & tam Africa, quàm aliæ innumeræ prouinciæ post tanta temporum spatia, nostris victorijs à cælesti numine præstitis, iterum ditioni Romanæ nostróq; additæ Imperio, protestãtur. Omnes verò populi legibus tam à nobis promulgatis, quàm compositis, reguntur. Et cùm sacratissimas constitutiones anteà confusas in luculentam erreximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiæ volumina: & opus desperatũ, quasi per medium profundum euntes, cælesti fauore iam adimpleuimus.

ARGVM.

Tribonianus, Theophilus, & Dorotheus viri illustres, Iustiniani mandato, pro faciliori iuuenum eruditione, Institutiones composuerunt.

Cúmq; hoc Deo propitio peractum est: Triboniano viro magnifico, magistro, & exquæstore sacri palatij nostri, & exconsule, necnon Theophilo, & Dorotheo viris illustribus antecessoribus, (quorum omnium solertiam, & legum scientiam.

tiam, & circa nostras iussiones fidem, iam ex multis rerum argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus specialiter, vt ipsi nostra authoritate, nostrisq; suasionibus Institutiones componerent: vt liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere, & tam aures, quàm animi vestri nihil inutile, nihílq; perperam positũ, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. Et quod priore tẽpore vix post quadriennium prioribus contingebat, vt tunc constitutiones Imperatorias legerent: hoc vos à primordio ingrediamini, digni tanto honore, tantáque reperti felicitate, vt & initium vobis, & finis legum eruditionis à voce principali procedat.

ARGVM.

Sectæ sunt institutiones in libros quatuor: quibus quid olim in vsu erat, quídve hodie imperiali lima emendatum fuerit, traditur.

Igitur post libros quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, in quibus omne ius antiquũ collectum est, quod per eundem virum excelsum Tribonianum, nécnon cæteros viros illustres, & facundissimos cõfecimus: in quatuor libros easdem Institutiones partiri iussimus, vt sint totius legitimæ scientiæ prima elementa in quibus breuiter expositum est & quod anteà obtinebat, & quod posteà desuetudine inumbratum, imperiali remedio illuminatum est.

ARGVM.

Institutiones compositas legit in primis Iustinianus, ac recognouit: recognitis deniq; plenum robur accommodauit.

Quas ex omnibus antiquorum institutionibus, & præcipuè ex Commentarijs Caij nostri, tam institutionum, quàm rerum quotidianarum, aliísque multis Commentarijs compositas, cùm tres viri prudentes prædicti nobis obtulerunt: & legimus, & recognouimus, & plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodauimus.

ARGVM.

Alacri, indefessóq; studio huic disciplinæ incumbendum suadet: ac vberrimos fructus pollicetur.

Summa itaque ope, & alacri studio has leges nostras accipite, & vosmetipsos sic eruditos ostendite, vt spes vos pulcherrima foueat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram Rempublicam in partibus eius vobis credendis gubernari. D. CP. XI. *Calend. Decembr.* D. IVSTINIANO PP. III. COS.

INST

INSTITVTIONVM, SEV ELEMENTORVM D. IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS, LIBER I.

De iuſtitia & iure, TIT. I.

ARGVM.

Iuſtitiæ,& iuris prudentiæ deſcriptio.

IVSTITIA *eſt cōſtans, & perpetua voluntas, ius ſuum cuique tribuendi. Iuris prudentia eſt diuinarum, atque humanarum rerum notitia, iuſti atque iniuſti ſcientia.*

ARGVM.

Leuiora primùm, exinde altiora tradenda ſunt: ne tyrones rei perplexitate & varietate perterriti, aut ſtudia deſerant, aut maiori cum ſudore, tardiùs huiuſce diſciplinæ notitiam aſſequantur.

His igitur generaliter cognitis, & incipien-

tibus nobis exponere iura populi Romani: ita videntur posse tradi commodißimè: si primò leui, ac simplici via: pòst deinde diligẽtißima, atq; exactißima interpretatione singula tradantur. alioquin, si statim ab initio rudem adhuc, & infirmum animum studiosi, multitudine ac varietate rerum onerauerimus: duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cũ magno labore, sæpe etiam cũ diffidentia (quæ plerunq; iuuenes auertit) serius ad id perducemus, ad quod leuiore via ductus, sine magno labore, & sine vlla diffidentia maturius perduci potuisset.

ARGVM.

Tria sunt iuris præcepta, ad quæ quicquid in iure scriptum est, refertur. Publicum ius, publicã vtilitatem respicit: priuatum verò, singulorum peculiare commodum.

Iuris præcepta sunt hæc, Honestè viuere, alterum non lædere, suum cuiq; tribuere. Huius studij duæ sunt positiones, Publicum & priuatũ. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Priuatum, quod ad singulorum vtilitatem pertinet. Dicendum est igitur de iure priuato, quod tripertitũ est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus.

De iure naturali, gentiũ, & ciuili,

TIT. II.

ARGVM.

Quod naturalis instinctus omnia animantia docuit,

cuit, ius naturale dicitur: ideo mares fœminas appetere, liberos procreare, procreatósq; educare (quæ etiam cum brutis communia habemus) hoc iure impellimur.

Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris, atq; fœminæ coniunctio, quàm nos matrimonium appellamus. Hinc liberorum procreatio, hinc educatio. Videmus etenim cætera quoq; animalia istius iuris peritia censeri.

ARGVM.

Quod quæq; ciuitas sibi ius statuit, ius ciuile dicitur, quasi ipsius ciuitatis peculiare: quod verò rationis iudicio ab omni populo custoditur, ius gentium vocatur.

Ius autem ciuile à iure gentium distinguitur, quòd omnes populi, qui legibus, & moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominũ iure vtuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium ciuitatis est: vocatúrq; ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod verò naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peræquè custoditur, vocatúrque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtantur. Et populus itaq; Romanus partim suo proprio, partim cõmuni omniũ hominũ iure vtitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus.

ARGVM.

Ius ciuile à sua quodq; ciuitate, vel legislatore nomen sortitur: iuris tamen ciuilis simpliciter prolati appellatione, ius Romanorum (tanquam nobilius) significamus.

Sed ius quidem ciuile ex vna quaq; ciuitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis, vel Draconis leges, appellare Ius ciuile Atheniensium, non errauerit. sic enim & ius, quo Romanus populus vtitur, ius ciuile Romanorũ appellamus: vel ius Quiritũ, quo Quirites vtũtur. Romani enim à Romulo, Quirites à Quirino appellãtur. Sed quoties nõ addimus nomẽ cuius sit ciuitatis, nostrũ ius significamus: sicuti cũ poëtã dicimus, nec addimus nomẽ, subauditur apud Græcos, egregius Ho. apud nos, Virg.

ARGVM.

Communis vsus humanáq; necessitas iuri gentium originẽ dedêre. Ex hoc itaq; iure orta sunt bella, secutæ captiuitates, & seruitutes, ac contractus ferè omnes introducti.

Ius autem gentium omni humano generi cõmune est. Nam vsu exigẽte, & humanis necessitatibus gentes humanæ iura quædam sibi cõstituerunt. Bella etenim orta sunt, & captiuitates sequutæ, & seruitutes, quæ sunt naturali iuri contrariæ. Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex iure gentium omnes penè contractus, introducti sunt: vt emptio, et venditio, locatio, & cõductio societas,

deposi

depositum, mutuum: & alij innumerabiles.

ARGVM.

Ius ciuile ex scripto constat, & non scripto: iuris autem scripti partes sunt sex: quæ recta serie pertractantur.

Constat autem ius nostrum, quo vtimur, aut scripto, aut sine scripto: vt apud Græcos: Τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι.

Scriptum autem ius est lex, plebiscitum, Senatusconsultum, Principum placita, Magistratuum edicta, responsa prudentum.

Lex est, quod populus Roma. senatorio magistratu interrogante (veluti cõsule) constituebat. Plebiscitũ est, quod plebs plebeio magistratu interrogante (veluti Tribuno) constituebat. Plebs autẽ à populo eo differt, quo species à genere: nã appellatione populi, vniuersi ciues significantur, cõnumeratis etiam patricijs, & senatoribus. Plebis autẽ appellatione, sine patricijs, & senatoribus cæteri ciues significantur. Sed & plebiscita lege Hortensia lata, nõ minus valere, quàm leges cœperunt. Senatuscõsultum est, quod senatus iubet, atq; constituit. Nam cùm auctus esset populus Romanus in eũ modũ, vt difficile esset in vnũ eũ conuocari legis sanciendæ causa: æquum visum est, Senatum vice populi consuli.

ARGVM.

Quod princeps animo legis cõdẽdę statuit, legis vim obtinet, & cõstitutio dicitur, ligátque omnes, modo generalis sit: quod si ob certę personę meritum

ritum,odiúmve emanarit:ad exemplū non trahitur,& cū personalis sit, personam nō egreditur.

*Sed & quod principi placuit,legis habet vigorem, quum lege Regia, quæ de eius imperio lata est,populus ei, & in eum omne imperium suum,& potestatem * concedat. Quodcunq; ergo Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decreuit: vel edicto præcepit, legē esse constat. Hæc sunt,quæ cōstitutiones appellantur. Planè ex his quædam sunt personales, quæ nec ad exemplum trahuntur: quoniam non hoc princeps vult.nam quod alicui ob meritum indulsit,vel si quam pœnam irrogauit,vel si cui sine exemplo subuenit, personam non transgreditur. Aliæ autem, cùm generales sint, omnes proculdubio tenent.*

contu-
it.

A R G V M.

Prætorū edicta vim legis habent: ædilitiúmque edictum pars est iuris Prætorii.

Prætorum quoque edicta non modicam obtinent iuris authoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare: quòd qui honores gerunt,id est,magistratus,authoritatem huic iuri dederunt. Proponebant & Aediles Curules edictum de quibusdam causis,quod & ipsum iuris honorarij portio est.

A R G V M.

Iureconsultorū sententiæ(quibus à Cæsare iura interpretādi facultas data erat)respōsa prudentū dicūtur:quæ vsqueadeo iuris pōdus obtinebāt,vt

nec

nec cuiquam iudicum ab his recedere fas esset.

Responsa prudentum, sunt sententiæ, & opiniones eorum, quibus permissum erat de iure respõdere. Nã antiquitus cõstitutũ erat, vt essent, qui iura publicè interpretarentur: quibus à Cæsare ius respõdendi datũ est, qui Iuriscõsulti appellabãtur, quorum omniũ sententiæ, & opiniones eam authoritatẽ tenebãt, vt iudici recedere à responsis eorum non liceret, vt est cõstitutum.

ARGVM.

Consuetudo moribus vtentiũ comprobata, vim iuris scripti habet: hoc tamen ab Atheniensibus, illa à Lacedæmoniis ortum habuit.

Sine scripto ius venit, quod vsus adprobauit, nam diuturni mores cõsensu vtentiũ cõprobati, legẽ imitãtur. Et nõ ineleganter in duas species ius ciuile distributum esse videtur: nã origo eius, ab institutis duarum ciuitatũ, Athenarũ scilicet, & Lacedæmoniorũ, fluxisse videtur. In his enim ciuitatibus ita agi solitũ erat, vt Lacedæmonij quidẽ magis, ea quæ pro legibus obseruabãt, memoriæ mãdarẽt: Atheniẽses verò ea, quæ in legibus scripta comprehẽdissent, custodirent.

ARGVM.

Ius naturali ratione apud omnes gẽtes obseruatum, & ciuile, in hoc discrepãt: quoniam primum immutabile est, reliquum verò consuetudine, aut contraria lege mutatur.

Sed naturalia quidem iura, quæ apud omnes gẽtes peræquè obseruãtur, diuina quadam prouidentia

uidentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent, ea verò quæ ipsa sibi quæque ciuitas constituit, sæpe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia posteà lege lata.

ARGVM.

Ius commune ad personas, res, vel actiones spectat: & à dignioribus sumendum exordium.

Omne autem ius, quo vtimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de personis videamus: nam parum est ius nosse, si personæ, quarum causa constitutum est ignorentur.

De iure personarum, *TIT. III.*

ARGVM.

Prima personarum diuisio: exinde libertatis & seruitutis finitio.

Summa itaq; diuisio de iure personarum hæc est: quòd omnes homines, aut liberi sunt, aut serui. Et libertas quidem (ex qua etiã liberi vocãtur) est naturalis facultas eius, quod cuiq; facere libet, nisi si quid vi, aut iure prohibetur. Seruitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subijcitur.

ARGVM.

Serui à seruando dicti sunt: cùm magis intersit reipublicę captiuos seruos viuere, quàm mori ingenuos: mancipia verò quasi manu capta dicũtur.

Serui autem ex eo appellati sunt, quòd Imperatores captiuos vendere, ac per hoc seruare, nec

occide

occidere solent, qui etiam mancipia dicti sunt, eò quòd ab hostibus manu capiuntur.

ARGVM.

Seruorum quidam naturaliter serui, quidam iure gentium, quidam verò iure ciuili. Et qui ex ancilla nascitur, seruus nascitur.

Serui autē aut nascuntur, aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gētium, id est ex captiuitate: aut iure ciuili, cùm liber homo maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est. In seruorum conditione nulla est differētia, in liberis autem multæ: aut enim sunt ingenui, aut libertini.

De ingenuis,
TIT. IIII.

ARGVM.

Qui liber nascitur, ingenuus est: quinetiam quantum ad ingenuitatem pertinet, matris conditio spectatur. Ad hæc sufficit matrem, aut conceptionis, aut natiuitatis, aut medio tempore liberam fuisse, vt quis ingenuus dicatur.

INgenuus est is, qui statim, vt natus est, liber est: siue ex duobus ingenuis matrimonio editus est, siue ex libertinis duobus, siue ex altero libertino & altero ingenuo. Sed & si quis ex matre nascitur libera, patre verò seruo, ingenuus nihilominus nascitur. quemadmodum qui ex matre libera, & incerto patre natus est, quoniā vulgò cōceptus est. Sufficit autē liberā fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla

conceperit. Et è contrario si libera conceperit, déinde ancilla facta pariat: placuit eum, qui nascitur, liberum nasci: quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre est. Ex his illud quæsitum est, si ancilla prægnans manumissa sit, deinde ancilla posteà facta pepererit: liberum, an seruum pariat? Et Martianus probat liberum nasci: sufficit enim ei, qui in vtero est, liberam matrem vel medio tempore habuisse, vt liber nascatur, quod & verum est.

ARGVM.

Putatiua seruitus natalium splendori non officit: nec de facto secuta manumissio, quicquam ingenuitati detrahit.

Cùm autem ingenuus aliquis natus sit, non officit ei in seruitute fuisse, & posteà manumissum esse. sæpissimè enim constitutum est natalibus non officere manumissionem.

De libertinis,

TIT. V.

ARGVM.

Libertini qui dicantur, quid manumissio, & quo iure introducta.

*Illud adnotato, Priuationem nequaquam posse præcedere habitum. Adhęc, nouiter emergentia, nouo egere auxilio.

LIbertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. manumissio autem est, de manu datio: nam quandiu aliquis in seruitute est, manui &

nui & potestati suppositus est: & manumissus liberatur à domini potestate. Quæ res à iure gentium originem sumpsit: vtpote cùm iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cùm seruitus esset incognita. Sed postquàm iure gentiū seruitus ingenuitatem inuasit: sequutum est beneficium manumissionis, & cùm vno communi nomine omnes homines appellarentur, iure gentiū, tria hominum genera esse cæperunt: liberi, & his contrarium, serui, & tertium genus libertini, qui desierant esse serui.

A. R G V M.

Multimodè tam inter viuos, quàm in vltima voluntate manumissio exercetur.

Multis autē modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliam quamlibet vltimam voluntatem. Sed & aliis multis modis libertas seruo competere potest, qui tam ex veteribus, quàm ex nostris constitutionibus introducti sunt.

A R G V M.

Manumissio, cùm voluntariæ sit iurisdictionis, vbique & quocunque tempore fieri potest.

Serui verò à dominis semper manumitti solent: adeò vt vel in transitu manumittantur: veluti cùm Prætor, aut Præses, aut Proconsul in balneum, vel in theatrum eant.

ARGVM.

Libertinorum multiplici statu exploso vnica omnium hodie est conditio: quandoquidem omnes ciues Romani efficiuntur.

Libertinorum autem status tripertitus anteà fuerat: nam qui manumitttebãtur, modò maiorem, & iustam libertatem consequebantur, & fiebant ciues Romani: modò minorem, & Latini ex lege Iulia Norbana fiebant: modò inferiorẽ, & fiebant ex lege Aelia Sentia dedititij. Sed quoniam dedititiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinẽ abierat, Latinorum verò nomen nõ frequentabatur: ideóq; nostra pietas omnia augere, & in meliorem statum reducere desiderans, duabus cõstitutionibus hoc emendauit, & in pristinũ statum reduxit: quia & à primis vrbis Romæ cunabulis vna atq; simplex libertas cõpetebat, id est, eadẽ, quã habebat manumissor, nisi quòd scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. Et dedititios quidẽ per cõstitutionẽ nostram expulimus, quã promulgauimus inter nostras decisiones: per quas suggerẽte nobis Triboniano viro excelso quæstore nostro, antiqui iuris altercationes placauimus. Latinos autem Iunianos, & omnẽ, quæ circa eos fuerat obseruantiã, alia constitutione per eiusdem quæstoris suggestionẽ correximus, quæ inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos, nullo

nec

nec ætatis manumißi, nec domini manumittentis, nec in manumißionis modo discrimine habito (sicut iam anteà obseruabatur) ciuitate Romana decorauimus: multis additis, per quos poßit libertas seruis cum ciuitate Romana, quæ sola est in præsenti, præstari.

Quibus ex causis manumittere non licet, *TIT. VI.*

ARGVM.

Manumissio facta inter viuos in creditorũ fraudẽ iure non subsistit: licet tamẽ domino quãtũuis obærato seruũ suũ liberũ hęredémque facere, modo nemo alius ex testamento exiturus sit hæres.

NOn tamen cuicunq; volẽti manumittere licet. nam is qui in fraudẽ creditorũ manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. Licet autẽ domino, qui soluendo non est, in testamento seruũ suum cum libertate hæredem instituere, vt liber fiat, hæré sq; ei solus, & necessarius: si modò ei nemo alius ex eo testamento hæres extiterit, aut quia nemo hæres scriptus sit, aut quia is qui scriptus, qualibet ex causa hæres ei non extiterit. Idq; eadẽ lege Aelia Sentia prouisum est, & rectè. Valde enim prospiciendum erat, vt egentes homines, quibus alius hæres exiturus nõ esset, vel seruũ suũ necessariũ hæredẽ haberẽt, qui satisfacturus esset:

creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hæreditarias serui nomine vendant, ne iniuria defunctus adficiatur.

ARGVM.

Seruo simpliciter (nulla libertatis mentione facta) instituto, censetur etiam data libertas.

*Illud adnotato, Concesso aliquo, etiam id cõcessum videri, sine quo illud consistere non posset.

Idémq; iuris est, & si sine libertate seruus hæres institutus est. Quod nostra constitutio non solùm in domino, qui soluendo non est, sed generaliter constituit, noua humanitatis ratione: vt ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur: quum non sit verisimile, eum, quem hæredem sibi elegit, si prætermiserit libertatis dationem, seruum remanere voluisse, & neminem sibi hæredem fore.

ARGVM.

In creditorum fraudem manumissio facta videtur, si manumissoris facultates tẽpore, quo manumittit, æri alieno pares non sint, vel datis libertatibus impares sint futuræ.

In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est: vel qui datis libertatibus desiturus est soluendo esse.

ARGVM.

Non aliter poterit semel data libertas impediri nisi & decipiendi animo, & ipso rei euentu frau-

d...

dati fuerint creditores.

Praeualuisse tamen videtur (nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit) non impediri libertatem, quanuis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius, quàm in ijs est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cùm vtroque modo fraudantur creditores, id est, & consilio manumittentis, & ipsa re, eò quòd eius bona non sunt suffectura creditoribus.

ARGVM.

Minor annis viginti, nõ aliter seruũ manumittere potest, quã causa cognita, & iusta manumissionis causa: quæ autẽ sint iustæ causæ, hîc traditur.

Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis nõ aliter manumittere permittitur, quàm si vindicta apud consiliũ, iusta causa manumissionis adprobata, fuerint manumissi. Iustae autem manumissionis causae hae sunt: veluti si quis patrẽ, aut matrẽ, filiũ, filiámve, aut fratres sororésve naturales, aut paedagogum, aut nutricem, aut educatorem, aut alumnũ, alumnámve, aut collactaneũ manumittat: aut seruũ procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonij habendi causa: dũtamẽ intra sex menses in vxorẽ ducatur: nisi iusta causa impediat: & seruus, qui manumittitur procuratoris habendi gratia, nõ minor decem & septẽ annis ma

numittatur. Semel autem causa adprobata, siue vera sit, siue falsa, non retractetur.

ARGVM.

Minori annis viginti, non anteà licet propriis seruis testamento libertatem dare, quàm decimũ octauum annum attigerit.

*Illud nota, Mediam viam eligendam.

Cùm ergo certus modus manumittendi mino ribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiã cõstitutus esset, eueniebat, vt qui quatuordecim annos expleuerat, licet testamentum facere, & in eo sibi heredem instituere, legataq; relinquere posset, tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem seruo dare non posset. Quod non erat feredũ. nam cui totorũ suorũ bonorũ in testamento dispositio data erat: quare non similiter ei, queadmodũ alias res: ita & de seruis suis in vltima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, vt & libertatem eis posit præstare? Sed cùm libertas inæstimabilis res sit, & propter hoc ante x x. ætatis annum antiquitas lobertatẽ seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatẽ in testamento dare seruo suo cõcedimus, nisi decimum septimum annũ impleuerit, & decimũ octauum attigerit. Cùm enim antiquitas huiusmodi ætati, & pro alijs postulare concesserit: cur

cur non etiam sui iudicij stabilitas ita eos adiuuare credatur, vt ad libertatem dandam seruis suis poßint peruenire?

De lege Fusia Caninia tollenda,

TITVL. VII.

LEge Fusia Caninia certus modus constitutus erat in seruis testamento manumittendis: quam, quasi libertates impedientem, & quodammodo inuidam, tollendam esse censuimus: cùm satis fuerat inhumanum, viuos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

De his, qui sui, vel alieni iuris sunt,

TITVLVS VIII.

ARGVM.

Habes secundam personarum diuisionem.
*Illud signa, Cognito vno cõtrariorum, protinus alterum cognosci.

SEquitur de iure personarũ alia diuisio. Nã quædam personæ sui iuris sunt, quædã alieno iuri subiectæ. Rursus earum, quæ alieno iuri subiectæ sunt, aliæ sunt in potestate parentum,

aliæ in potestate dominorum. Videamus itaque de his, quæ alieno iuri subiectæ sunt, nam si cognouerimus, quæ istæ personæ sunt, simul intelligemus, quæ sui iuris sunt. Ac prius inspiciamus de his, quæ in potestate dominorum sunt.

ARGVM.

Et si olim domino seruum occidere, impune liceret, hodie tamen in eum nõ (nisi ex legitima causa) sæuire licebit: quinimo vsqueadeo dominorũ asperitas coërcetur, vt si intolerabilis sit, seruos iusto pretio venundare cogantur: cùm Reipublicæ intersit, ne quis re sua abutatur.

In potestate itaq; dominorum sunt serui. quæ quidem potestas, iuris gentium est. nam apud omnes peræquè gẽtes animaduertere possumus, dominis in seruos vitæ necísque potestatẽ fuisse: & quodcunque per seruũ adquiritur, id domino adquiri. Sed hoc tẽpore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modũ sæuire. Nam ex constitutione diui Antonini, qui sine causa seruũ suum occiderit, non minus puniri iubetur, quàm si alienum seruum occiderit. Sed & maior asperitas dominorũ, eiusdẽ principis constitutione coërcetur. nã Antoninus cõsultus à quibusdam Præsidibus prouinciarũ de his seruis, qui ad ædem sacram, vel ad statuam principũ confugiunt, præcepit, vt si intolerabilis videatur sæuitia dominorũ, cogãtur seruos, suos

ſuos bonis conditionibus vendere, vt pretium dominis daretur, & rectè. expedit enim Reipublicæ, ne ſua re quis malè vtatur. Cuius reſcripti ad Aelium Martianũ miſſi verba ſunt hæc. Dominorum quidem poteſtatem in ſeruos ſuos illibatam eſſe oportet, nec cuiquam hominum ius ſuum detrahi. ſed & dominorum intereſt, ne auxilium contra ſæuitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur ijs, qui iuſtè deprecantur. Ideóque cognoſce de querelis eorum, qui ex familia Iulij Sabini ad ſacram ſtatuam confugerunt. & ſi vel durius habitos, quàm æquũ eſt, vel infami iniuria adfectos eſſe cognoueris, venire iube, ita vt in poteſtatem domini non reuertantur. Quòd ſi meæ conſtitutioni fraudem fecerit, ſciat me hoc admiſſum aduerſus ſe ſeuerius exequuturum.

De patria poteſtate,

TITVLVS IX.

IN poteſtate noſtra ſunt liberi noſtri, quos ex iuſtis nuptijs procreauimus. Nuptiæ autẽ ſiue matrimonium, eſt viri & mulieris coniunctio, indiuiduam vitæ cõſuetudinem continens.

ARGVM.

Patria poteſtas iure Romano inſtituta fuit: ſolíſque Romanis propria ac peculiaris eſt.

Ius autẽ poteſtatis quod in liberos habemus,

proprium est ciuium Romanorum. nulli enim alij sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.

ARGVM.

Filii ex legitimis nuptiis progeniti, omnésque per filiorum stipitem descendentes, in patria sunt potestate: ex filia verò nati, nequaquam.

Qui igitur ex te & vxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo & vxore eius nascitur, id est, nepos tuus & neptis, æquè in tua sunt potestate, & pronepos, & proneptis, & deinceps cæteri. Qui autem ex filia tua nascuntur, in potestate tua non sunt, sed in patris eorum.

De nuptijs,
TITVLVS X.

ARGVM.

Masculi decimumquintum annum attingentes, & fœminę decimumtertiũ, iustas coëunt nuptias: quas in patria potestate constituti, non nisi patre assentiente, contrahere possunt: modo talis sit pater, qui consensum præstare valeat.

IVstas autem nuptias inter se ciues Romani contrahunt, qui secundum præcepta legum coëunt: masculi quidem puberes, fæminæ autem viripotentes, siue patresfamiliarum sint, siue filijfamiliarum: dum tamẽ si filijfamiliarum sint, consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere, & ciuilis & natura

turalis ratio suadet, in tantùm, vt iussus parentis præcedere debeat. Vnde quæsitum est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius vxorē ducere possit? Cúmque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplū filiæ furiosi, filiū quoq; furiosi posse, & sine patris interuentu matrimoniū sibi copulare, secūdum datum ex nostra constitutione modum.

ARGVM.

Ascendentes cum descendentibus naturali vel adoptionis vinculo coniunctis, nuptias celebrare nequeunt: idémque iuris est, etsi emancipatione soluta sit adoptio.

Ergo non omnes nobis vxores ducere licet: nam à quarundam nuptijs abstinendū est. inter eas enim personas, quæ parentem, liberorúmve locū inter se obtinent, contrahi nuptiæ non possunt: veluti inter patrem, & filiam: vel auum, & nepotem: vel matrem, & filium: vel auiam, & nepotem: & vsque in infinitum. Et si tales personæ inter se coierint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et hæc adeò vera sunt, vt quanuis per adoptionem, parentum liberorúmve loco sibi esse cœperint, non possint inter se matrimonio iungi, in tantū, vt etiam dissoluta adoptione, idem iuris maneat. Itaque eam, quæ tibi per adoptionem filia vel neptis esse cœperit, non poteris vxorem ducere, quanuis eam emancipaueris.

ARGVM

ARGVM.

Inter fratrẽ,& sororẽ ex vtroque alterove parente prognatos, coniugium consistere nequit: quod ius ad adoptiuos fratres(quandiu adoptionis vinculum permanet)etiam trahitur: eo verò soluto,nil obstat nuptiis contrahendis.

Inter eas quoque personas,quæ ex transuerso gradus cognationis iunguntur, est quædam similis obseruatio, sed non tanta. Sanè enim inter fratrem sororẽq; nuptiæ prohibitæ sunt: siue ab eodem patre, eadémque matre nati fuerint, siue ab altero eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse cœperit, quandiu quidem constat adoptio, sanè inter te & eam nuptiæ consistere non possunt. cùm verò per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam vxorem ducere. Sed & si tu emancipatus fueris,nihil est impedimento nuptijs. Et ideò constat, si quis generum adoptare velit, debere eum anteà filiam suam emancipare: & si quis velit nurum adoptare, debere eum anteà filium suum emancipare. Fratris verò vel sororis filiam, vxorẽ ducere non licet, sed nec neptem fratris vel sororis quis ducere potest, quanuis quarto gradu sint. Cuius enim filiam vxorem ducere non licet,neque eius neptem permittitur. Eius verò mulieris,quãm pater tuus adoptauit, filiam non videris impediri vxorem ducere: quia neque naturali,neque ciuili iure tibi coniungitur.

*Iure

*Iure tamen pontificio, cui potius in his adhærendum est, duorum fratrum filij legitimo coniugio copulari nõ possunt, teste Accursio hîc, cui subscribunt doctores.

Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris & sororis, coniungi possunt. Itẽ amitam, licet adoptiuam, ducere vxorem non licet, item nec materteram: quia parentum loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, & materteram magnam prohiberi vxorem ducere.

ARGVM.

Adfinitatis veneratione, eam, quæ olim mihi priuigna, nurus, socrus, vel nouerca extitit, vxorẽ ducere non licet: multóque minus licebit, si adhuc mihi sit priuigna, nurus &c.

*Quoties eiusdẽ dispositionis duæ sunt rationes, sublata è duabus altera, non ob id cessat dispositio, reliqua manente.

Adfinitatis quoque veneratione à quarundam nuptijs abstinere necesse est: vt ecce priuignam, aut nurum vxorẽ ducere non licet: quia vtraque filiæ loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut priuigna tua: nã si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione vxorem eam ducere nõ poteris: quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est: ideo eam vxorẽ ducere non poteris,

quia

quia duas vxores eodem tempore habere non licet. Socrum quoque, & nouercam prohibitũ est vxorem ducere: quia matris loco sunt. Quod & ipsum dissoluta demũ adfinitate procedit, alioquin si adhuc nouerca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Idem si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta est: ideo impediuntur tibi nuptiæ, quia duas vxores habere non potes. Mariti tamen filius ex alia vxore, & vxoris filia ex alio marito, vel contrà, matrimonium rectè contrahunt: licet habeãt fratrem, sororémve ex matrimonio posteà contracto natos.

ARGVM.

Etiam ob publicam honestatem à quibusdam nuptiis abstinetur, quanuis nullum cognationis, vel adfinitatis obstaculum adsit.

Si vxor tua post diuortium ex alio filiam procreauerit, hæc non est quidem priuigna tua: sed Iulianus ab huiusmodi nuptijs abstineri debere ait. nam cõstat, nec sponsam filij, nurum esse: nec patris sponsam, nouercam esse: rectius tamen, & iure facturos eos, qui ab huiusmodi nuptijs abstinuerint. Illud certum est, seruiles quoque cognationes impedimento nuptijs esse: si fortè pater, & filia, aut frater, & soror manumißi fuerint. Sunt & aliæ personæ, quæ propter diuersas rationes, nuptias contrahere prohibentur

tur, quas in libris Digestorum, seu Pandectarum ex vetere iure collectarum enumerari permisimus.

ARGVM.

Vbi nuptiæ contra legum interdicta celebratæ fuerunt, ibi neque nuptiarum, neque viri, neque vxoris, neque dotis, vllum ius erit vel appellatio: ad hæc contrahẽtes, pœnas hîc traditas, aliásque plures incurrunt.

Si aduersus ea, quæ diximus, aliqui coierint: nec vir, nec vxor, nec nuptiæ, nec matrimoniũ, nec dos intelligitur. Itaque ij, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) quales sunt ij, quos mater vulgò concepit. nam nec hi patrem habere intelliguntur, cùm & his pater incertus sit. vnde solent spurij appellari, παρὰ τὴν σποράν, & ἀπάτωρες quasi sine patre filij. Sequitur ergo vt dissoluto tali coitu, nec dotis, nec donationis exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, & alias pœnas patiuntur, quæ sacris constitutionibus continentur.

ARGVM.

Naturales liberi, curiæ oblati, legitimi fiunt, & patris potestatem subintrant. Itẽ ex ea nati, cum qua iustas contrahere nuptias licebat, connubio subsecuto, dotalibúsque instrumentis confectis, æquè legitimi censentur, atque qui ex matrimonio nati sunt.

Ali

Aliquando enim euenit vt liberi, qui statim, vt nati sunt, in potestate parentum non sunt, posteà redigantur in potestatem patris: qualis est is, qui dum naturalis fuerat, posteà curiæ datus, potestati patris subijcitur. necnon is, qui à muliere libera procreatus, cuius matrimonium minimè legibus interdictũ fuerat, sed ad quam pater cõsuetudinem habuerat, posteà ex nostra constitutione dotalibus instrumentis cõpositis, in potestate patris efficitur. Quod & alijs liberis, qui ex eodem matrimonio posteà fuerint procreati, similiter nostra constitutio præbuit.

De adoptionibus,
TIT. XI.

ARGVM.

Poteſtas patria etiã adoptione conſtituitur: cuius duæ ſunt ſpecies: altera adrogatio dicitur, altera adoptio: illa principis authoritate, eos qui ſunt ſui iuris, adrogamus: hac verò in alterius poteſtate exiſtenteis, imperio magiſtratus adoptamus.

NOn solùm autẽ naturales liberi, secundũ ea, quæ diximus, in potestate nostra sunt: verùm etiã ij, quos adoptamus. Adoptio autem duobus modis fit: aut principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris authoritate adoptare quis potest eos easve, qui quæve sui iuris sunt. quæ species adoptiõis dicitur adrogatio. Imperio magistratus adoptamus eos

eásve

easve, qui quæve in potestate parentum sunt: siue primum gradum liberorum obtineãt, qualis est filius, filia: siue inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

ARGVM.

Filiusfamiliàs extraneo in adoptionem datus: extranei potestatem minimè subintrat, quamuis illi intestato succedat: Datus verò cuiuis ascendentium, eius potestati subijcitur.

*Adnotato, duo vincula vno fortiora esse.

Sed hodie ex nostra cõstitutione, cùm filiusfamiliàs à patre naturali extraneæ personæ in adoptionem datur, iura patris naturalis minimè dissoluuntur: nec quicquam ad patrem adoptiuum transit, nec in potestate eius est: licet ab intestato iura successionis ei à nobis tributa sint. Si verò pater naturalis non extraneo, sed auo filij sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam auo, vel proauo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem, in hoc casu: quia concurrunt in vnam personam & naturalia, & adoptionis iura: manet stabile ius patris adoptiui, & naturali vinculo copulatum, & legitimo adoptionis modo constitutum: vt & in familia, & in potestate huiusmodi patris adoptiui sit.

ARGVM.

Impuberis arrogatio, caussa cognita celebratur:

cauétq; adrogator se bona adrogati (si intra pubertatem obierit) illis restituturum, ad quos peruentura erant, adoptione non facta.

Cùm autem impubes per principale rescriptum adrogatur, causa cognita, adrogatio fieri permittitur: & exquiritur causa adrogationis, an honesta sit, expediátq; pupillo. Et cùm quibusdam conditionibus adrogatio fit, id est, vt caueat adrogator personæ publicæ, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent.

ARGVM.

Adrogatus non, nisi causa cognita, emancipatur: cui propria bona restitui debent, iubetúrq; adrogator quartam bonorum suorum illi relinquere.

Item non aliter emancipare eum potest adrogator, nisi causa cognita, dignus emãcipatione fuerit: & tunc sua bona ei reddat. Sed & si decedens pater eum exhæredauerit, vel viuus sine iusta causa emancipauerit: iubetur quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet præter bona, quæ ad patrem adoptiuum transtulit, & quorum cõmodum ei posteà adquisiuit.

ARGVM.

Quod natura fieri non potest, nec arte poterit, ars enim naturæ est imitatrix.

Minorem natu, maiorem non posse adoptare placet: adoptio enim naturam imitatur: & pro

pro monstro est, vt maior sit filius, quàm pater. Debet itaq; is, qui sibi filium per adoptionem, vel adrogationem facit, plena pubertate, id est, decem & octo annis præcedere. Licet autem, & in locum nepotis vel neptis: pronepotis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quãuis filiũ quis non habeat. Et tam filium alienum, quis in locũ nepotis adoptare potest, quàm nepotem in locũ filij.

ARGVM.

Adoptans aliquem in nepotem quasi ex filio (quem in potestate habet) natum, filij consensum habere debet: diuersum erit, si auus nepotem ex filio in adoptionem dare velit.

Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: eo casu & filius consentire debet, ne ei inuito suus hæres adgnascatur. sed ex contrario si auus ex filio nepotem det in adoptionem, non est necesse filium consentire.

ARGVM.

Adoptiuus pater adoptatum filium in potestate sua cõstitutũ, vel adrogatũ, alteri in adoptionẽ dare potest, haud secus quàm naturalis pater posſit.

In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. & ideo si quis per Imperatorem, vel apud Prætorẽ, vel Præsidem prouinciæ non extraneum adoptauerit, potest eundem in adoptionem alij dare.

ARCVM.

Qui ſecundum naturam liberos generare nequeunt, nec ſecundum artem ſibi parare quibunt.

Sed & illud vtriuſque adoptionis commune eſt, quòd & ij, qui generare non poſſunt (quales ſunt ſpadones) adoptare poſſunt: caſtrati autem non poſſunt.

*Annota, fœminas filios in poteſtate non habere, quo fit vt iuribus poteſtatis patriæ minimè fruantur.

Fœminæ quoque adoptare non poſſunt, quia nec naturales liberos in ſua poteſtate habent: ſed ex indulgentia principis ad ſolatium liberorum amiſſorum adoptare poſſunt.

ARGVM.

Adrogatus non ſolùm in adrogatoris conuolat poteſtatẽ, ſed etiã liberi quos in poteſtate habet.

Illud proprium eſt adoptionis illius, quæ per ſacrum oraculum fit, quòd is, qui liberos in poteſtate habet, ſi ſe adrogandum dederit, non ſolùm ipſe poteſtati adrogatoris ſubijcitur, ſed etiam liberi eius in eiuſdem fiunt poteſtate, tanquàm nepotes. ſic etenim diuus Auguſtus non antè Tiberium adoptauit, quàm is Germanicum adoptaſſet: vt protinus adoptione facta, inciperet Germanicus Auguſti nepos eſſe.

ARGVM.

Seruus à domino adoptatus, vel apud acta filius nominatus libertatem nanciſcitur.

Apud Catonem bene ſcriptum refert antiquitas.

quitas, seruos, si à domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Vnde & nos eruditi, in nostra constitutione etiam eum seruum, quem dominus actis interuenientibus filium suum nominauerit, liberum esse constituimus: licet hoc ad ius filij accipiendum ei non sufficiat.

Quibus modis ius patriæ potestatis soluitur, TIT. XII.

ARGVM.

Mortuo patre mox sui iuris filius efficitur: mortuo verò auo ita demum nepos sui iuris euadit, si nõ supersit ei pater, in cuius recidat potestatem.

*VIdeamus nunc, quibus modis ij, qui alieno iuri sunt subiecti, eo iure liberentur. Et quidem quemadmòdum liberentur serui à potestate dominorum, ex ijs intelligere possumus, quæ de seruis manumittendis superius exposuimus. Hi verò, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo, sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit: nam mortuo patre, sanè omnimodo filij filiæve sui iuris efficiuntur. Mortuo verò auo, non * omnimodo nepotes neptésq; sui iuris fiũt: sed ita, si post mortem aui in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente auo, pater eorum viuit, & in potestate patris sui est: tunc post obitũ aui in potestate patris sui fiunt. Si verò is, quo tempore auus moritur, aut iam mortuus est, aut per emancipationem exijt de*

* omnino.

potestate patris: tunc ij, qui in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt.

ARGVM.

Deportatio patris, aut filij, patriæ potestatis vinculum soluit: restitutio verò principis, id in pristinum statum reponit.

Cùm autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam depórtatur, ciuitatem amittit, sequitur, vt qui eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, perinde quasi eo mortuo, desinant liberi in potestate eius esse. Pari ratione & si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit esse in potestate parentis. sed si ex indulgentia principis restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. Relegati autem patres in insulam, in potestate liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati, in potestate parentum remanent. Pœnæ seruus effectus, filios in potestate habere desinit. Serui autem pœnæ efficiuntur, qui in metallum damnantur, & qui bestijs subijciuntur.

ARGVM.

Sola patritiatus dignitas filium à patria potestate eximit.

Filiusfamiliàs si militauerit, vel si senator, vel consul factus fuerit, remanet in potestate patris. militia enim, vel consularis dignitas, de patris potestate filium non liberat. Sed ex constitutione nostra, summa Patritiatus dignitas

ilico

ilico, imperialibus codicillis præstitis, filium à patria potestate liberat, quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modum potestatis suæ nexibus filiũ liberare: imperatoriam autem celsitudinem nõ valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?

ARGVM.

Captiuitate patris aut filij pendet, magis quàm intereat ius patriæ potestatis, propter postliminij ius: retrò enim fingitur in ciuitate fuisse, qui ab hostibus regressus est.

Si ab hostibus captus fuerit parens, quanuis seruus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminij: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. idcircò reuersus parens etiam liberos habebit in potestate: quia postliminiũ fingit eum, qui captus est, in ciuitate semper fuisse. Si verò ibi decesserit: exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. Ipse quoq; filius, nepósve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus, propter ius postliminij, ius quoq; potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium à limine, et post. Vnde eum, qui ab hostibus captus est, & in fines nostros posteà peruenit, postliminio reuersum rectè dicimus. Nam limina, sicut in domo finem quendã faciũt: sic & imperij finẽ esse limen, veteres voluerunt. Hinc & limen dictũ est, quasi finis quo

dam & terminus. ab eo postliminium dictum est, quia ad idem limen reuertebatur, quod amiserat. Sed & qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur.

ARCVM.

Emancipatio apud quemuis magistratũ (etiam circa antiquã solennitatẽ) facta patriæ potestatis vincula soluit: verùm pater ex emancipati bonis sibi iure debitam portionem consequitur, illiúsque (si impubes sit) legitimam tutelam.

Præterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse, sed emancipatio anteà quidem vel per antiquam legis obseruationem procedebat, quæ per imaginarias venditiones, & intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. Nostra autem prouidentia etiam hoc in melius per constitutionem reformauit: vt fictione pristina explosa, recta via ad competentes iudices vel magistratus, parentes intrent, & filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps, à sua manu dimittant. Et tunc ex edicto Prætoris in bonis huiusmodi filij, vel filiæ, vel nepotis, vel neptis, quiquéve à parente manumissus, vel manumissa fuerit: eadem iura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Et præterea si impubes sit filius, vel filia, vel cæteri: ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur. Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium, & ex eo nepotem vel

nept

neptem in poteſtate habet: filium quidem de poteſtate dimittere, nepotem verò vel neptem retinere, & èconuerſo filium quidem in poteſtate retinere, nepotem verò vel neptem manumittere, vel omnes ſui iuris efficere. Eadem & de pronepote, & pronepte dicta eſſe intelligantur.

ARGVM.

Adoptatus ab aſcendente (ſi præſens adoptioni non contradicat) à patris naturalis ſoluitur poteſtate, & in adoptantis poteſtatem tranſit.

Sed & ſi pater filium, quem in poteſtate habet, auo vel proauo naturali ſecundum noſtras conſtitutiones ſuper his habitas, in adoptionem dederit: id eſt, ſi hoc ipſum actis interuenientibus, apud competentem iudicem manifeſtauerit, præſente eo, qui adoptatur, & non contradicente, necnon eo præſente qui adoptat: ſoluitur quidem ius poteſtatis patris naturalis: tranſit autem in huiuſmodi parentem adoptiuum, in cuius perſona, & adoptionem eſſe pleniſsimam anteà diximus.

ARGVM.

Conceptus prius, quàm pater emanciparetur, aut cuipiam aſcendentium in adoptionem daretur, in auita remanet poteſtate, non ita ſi poſteà conceptus ſit.

Illud autem ſcire oportet, quòd ſi nurus tua ex filio tuo conceperit, & filium poſteà emancipaueris, vel in adoptionem dederis, prægnante nuru tua: nihilominus quod ex ea naſcitur, in

poteſtate tua naſcitur. Quòd ſi poſt emancipationem vel adoptionem conceptus fuerit: patris ſui emancipati, vel aui adoptiui poteſtati ſubijcitur. Et quidem neque naturales liberi, neque adoptiui vllo penè modo poſſunt cogere parentes, de poteſtate ſua eos dimittere.

De tutelis, TIT. XIII.

* Illud ex tutelæ finitione nota: tutorem primariò perſonæ tuendæ cauſa datum: ſecundariò bonorum.

TRanſeamus nunc ad aliam diuiſionem perſonarum. Nam ex his perſonis, quæ in poteſtate non ſunt, quædam vel in tutela ſunt, vel in curatione, quædam neutro iure tenentur. Videamus ergo de his, quæ in tutela, vel in curatione ſunt. Ita enim intelligemus cæteras perſonas, quæ neutro iure tenentur. Ac prius diſpiciamus de his, quæ in tutela ſunt. Eſt autem tutela (vt Seruius definiuit) vis ac poteſtas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem ſe ipſe defendere nequit, iure ciuili data ac permiſſa. Tutores autem ſunt, qui eam vim ac poteſtatem habent, éxque ipſa re nomen acceperunt. Itaque appellantur tutores, quaſi tuitores, atq; defenſores: ſicut æditui dicuntur, qui ædes tuentur.

ARGVM.

Conceſſum eſt patri impuberibus filijs, quos in poteſt

poteſtate habet,teſtamento tutorem dare: item nepotibus: modò eo mortuo non ſint in eorum patris recaſuri poteſtatem.

Permiſſum eſt,itaq; parentibus liberis impuberibus, quos in poteſtate habent, teſtamento tutores dare. Et hoc in filios, filiáſque procedit omnimodo,nepotibus verò, neptibúſq; ita demũ parentes poſſunt teſtamento tutores dare,ſi poſt mortem eorum in poteſtatem patris ſui non ſunt recaſuri. Itaque ſi filius tuus mortis tuæ tempore in poteſtate tua ſit:nepotes ex eo non poterunt ex teſtamento tuo tutores habere, quamuis in poteſtate tua fuerint: ſcilicet quia mortuo te,in poteſtatem patris ſui recaſuri ſunt.

ARGVM.

Poſthumo quoq;(qui ſi viuo patre natus eſſet, in eius poteſtate futurus fuiſſet)teſtamento tutor dari poteſt.

Cùm autem in compluribus alijs cauſis poſthumi pro iam natis habeantur: & in hac cauſa placuit,non minus poſthumis, quàm iam natis teſtamento tutores dari poſſe: ſi modò in ea cauſa ſint, vt ſi viuis parentibus naſcerentur, ſui hæredes,& in poteſtate eorum fierent.

ARGVM.

Emancipato inutiliter teſtamento datur tutor: datus tamen ,etiam ſine inquiſitione à iudice confirmandus eſt.

Sed & ſi emancipato filio tutor à patre datus fuerit teſtamẽto:cõfirmãdus eſt ex ſententia præſulis omnimodo, id eſt, ſine inquiſitione.

Qui

Qui testamento tutores dari possunt,
TIT. XIIII.

ARGVM.

Filiusfamiliàs etiam tutor testamento rectè datur. item proprius seruus cum libertate, quinetiam si non facta libertatis mentione, tutor datus sit, tacitè libertas data videtur, ni errore quasi liber datus sit.

DAri autem tutor potest testamento non solùm paterfamiliàs, sed etiam filiusfamiliàs. Sed & seruus proprius testamento cum libertate, rectè tutor dari potest. Sed sciendum est, eum & sine libertate tutorem datum, tacitè libertatem directam accepisse videri: & per hoc rectè tutorem esse. Planè si per errorem: quasi liber, tutor datus sit: aliud dicendum est. Seruus autem alienus purè inutiliter testamento datur tutor: sed ita, CVM LIBER ERIT, *vtiliter datur. Proprius autem seruus inutiliter eo modo tutor datur. Furiosus, vel minor vigintiquinque annis, tutor testamento datus, tutor tunc erit, cùm compos mentis, aut maior vigintiquinque annis fuerit factus. Ad certum tempus, vel ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante hæredis institutionem posse dari tutorem, non dubitatur. Certæ autem rei vel causæ tutor dari non potest: quia personæ, non causæ, vel rei tutor datur*

ARG.

ARGVM.

Filiorum appellatione,posthumi quoque primi gradus continentur,non etiã vlterioris:liberorũ autem appellatio,etiam nepotes. cæteróſque deſcendentes includit:pohſtumi verò nomen,quoſcunque liberorum gradus complectitur.

Si quis filiabus ſuis,vel filijs tutores dederit: etiam poſthumæ vel poſthumo dediſſe videtur:quia filij vel filiæ appellatione & poſthumus & poſthuma continentur. Quòd ſi nepotes ſint,an appellatione filiorum & ipſis tutores dati ſint? Dicendum eſt,vt & ipſis quoque dati videantur: ſi modò liberos dixerit, Cæterùm ſi filios, non continebuntur. Aliter enim filij,aliter nepotes appellantur. Planè ſi poſteris dederit:tam filij poſthumi, quàm cæteri liberi continebuntur.

De legitima adgnatorum tutela,

TITVLVS XV.

ARGVM.

Ceſſante teſtamentaria tutela,locus eſt legitimæ: quæ quidem ad proximos defertur adgnatos non etiam ad cognatos. Adgnati autem ſunt per virilis ſexus cognationem coniuncti: cognati verò per fœminei ſexus perſonas.

QVibus autem teſtamento tutor datus non eſt:l.is ex lege duodecim tabularum adgnati ſunt tutores, qui vocantur legitimi.

Sum

Sunt autem agnati, cognati per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi à patre cognati: veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius, nepósve ex eo: item patruus, & patrui filius, nepósve ex eo. At qui per fœminini sexus personas cognatione iunguntur, adgnati non sunt, sed aliàs naturali iure cognati. Itaq; amitæ tuæ filius non est tibi adgnatus, sed cognatus: & inuicem tu illi eodem iure coniungeris: quia qui ex ea nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur.

ARGVM.

Quantum ad tutelam pertinet, is inteſtatus deceſsiſſe videtur, qui etiam cùm teſtatus ſit, tutorem teſtamento non dedit, aut datio effectum ſortita non fuit.

Quòd autem lex duodecim tabularum ab intestato vocat ad tutelam adgnatos: nō hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentū is, qui poterat tutores dare: sed si quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit: quod tunc quoque accidere intelligitur, cùm is, qui datus est tutor, viuo testatore decesserit.

ARGVM.

Agnationis ius (cùm ciuile ſit vinculum) capitis diminutione tollitur: cognationis verò non ita.

*Annotato. Nihil tā naturale eſſe, quàm eo genere quodque diſſolui, quo ligatū eſt.

Sed agnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione plerumq; perimitur. nam adgna

adgnatio, iuris ciuilis nomen est: cognationis verò ius non omnibus modis commutatur: quia ciuilis ratio, ciuilia quidem iura corrumpere potest: naturalia verò non vtique.

De capitis diminutione, *TIT. XVI.*

Est autem capitis diminutio prioris status mutatio, eáque tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis diminutio, aut minor (quã quidã mediam vocãt) aut minima. Maxima capitis diminutio est, cùm aliquis simul & ciuitatem & libertatem amittit, quod accidit his, qui serui pœnæ efficiuntur atrocitate sententiæ vel libertis, vt ingratis erga patronos condemnatis: vel his, qui se ad pretiũ participãdum venundari passi sunt. Minor, siue media capitis diminutio est, cùm ciuitas quidem amittitur, libertas verò retinetur. quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit: vel ei, qui in insulam deportatus est. Minima capitis diminutio est, cùm ciuitas retinetur & libertas, sed status hominis commutatur, quod accidit his, qui cùm sui iuris fuerint, cœperũt alieno iuri subiecti esse: vel contrà, veluti si filius familiàs à patre emancipatus fuerit, est capite diminutus. Seruus autem manumissus, capite nõ minuitur: quia nullũ caput habuit. Quibus autem dignitas magis, quàm status permutatur

capite

capite non minuuntur. & ideo à senatu motos capite non minui constat.

ARGVM.

Cognationis ciuiles effectus, non minima. sed media, aut maxima capitis deminutione tollũtur.

*Non ab re dixi (ciuiles effectus) quoniam sanguinis iura, nullo iure ciuili dirimi possunt: regula iuris.

Quod autem dictum est, manere cognationis ius etiam post capitis diminutionem: hoc ita est, si minima capitis deminutio interueniat: manet enim cognatio. nam si maxima capitis diminutio interueniat: ius quoque cognationis perit, vtputa seruitute alicuius cognati: & ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed & si in insulam quis deportatus sit, cognatio soluitur. Cùm autem ad adgnatos tutela pertineat: non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantùm, qui proximiore gradu sunt: vel si plures eiusdem gradus sunt, ad omnes pertinẽt. veluti si plures fratres sunt, qui vnum gradum obtinent, pariter ad tutelam vocantur.

De legitima patronorum tutela,

TIT. XVII.

ARGVM.

Patroni ad libertorum tutelam ex sententia legis duodecim tabularum vocantur: cùm ipsi intestatis libertis succedant: vnde par est, vt is onus tu

telæ:

telæ subeat, ad quem hæreditatis emolumentum pertinet.

EX eadem lege duodecim tabularum, libertorum, & libertarum tutela ad patronos, liberósque eorum pertinet, quæ & ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim in ea lege de hac tutela caueatur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quòd hæreditates libertorum, libertarúmque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos, liberósve eorum pertinere: crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere: cùm & adgnatos, quos ad hæreditatem lex vocat, eosdem & tutores esse iusserit: quia plerunque vbi successionis est emolumentum, ibi & tutelæ onus esse debet. Ideo autem diximus plerunque: quia si à fœmina impubes manumittatur, ipsa ad hæreditatem vocatur, cùm alius sit tutor.

De legitima parentum tutela,

TIT. XVIII.

EXemplo patronorum recepta est & alia tutela, quæ & ipsa legitima vocatur. nam si quis filium, aut filiam, nepotem, aut neptem ex filio, & deinceps impuberes emancipauerit: legitimus eorum tutor erit.

De fiduciaria tutela, TIT. XIX.

ARGVM.

Pater vigesimumquintũ superans annũ, filij sui ab alio emancipati, post aui mortẽ fiduciarius est tutor: itẽ frater emãcipati fratris: filius verò mortui patroni, legitim⁹ tutor erit liberti impuberis.

Est & alia tutela, quæ fiduciaria appellatur, nam si pater filium, vel filiã, nepotem, vel neptẽ, vel deinceps impuberes manumiserit: legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto, si liberi eius virilis sexus existant: fiduciarij tutores filiorum suorum, vel fratris, vel sororis, & cæterorum efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset à viuo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideóq; nec in tutelam. Libertus autem, si seruus mansisset, vtique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectæ sint ætatis, quod nostra constitutio in omnibus tutelis & curationibus obseruari generaliter præcepit.

De Attiliano tutore, & eo qui ex lege Iulia & Titia dabatur, TIT. XX.

ARGVM.

Cessante testamentaria & legitima tutela, locus est datiuæ id est, à iudice dandæ.

SI cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in vrbe quidem à Prætore vrbano, & maiore parte Tribunorum plebis tutor ex lege Attilia: in prouincijs verò à præsidibus prouinciarum ex lege Iulia & Titia.

ARGVM.

Suspenso exercitio testamentarij tutoris, propter impedimentum, quod ex ipso testamento, vel aliunde proueniebat: interim datiuus tutor creabatur, cuius officium sublato impedimento expirabat.

Sed & si in testamento tutor sub conditione, aut ex die certo datus fuerat: quandiu conditio, aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor alius interim dari poterat. Item si purè datus fuerat: quandiu ex testamento nemo hæres existebat, tandiu ex eisdem legibus tutor petendus erat: qui desinebat esse tutor, si conditio extiterat, aut dies venerat, aut hæres extiterat. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat in ciuitatem reuersus fuerat. nam reuersus recipiebat tutelam iure postliminij. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquàm primò Consules pupillis vtriusque sexus tutores ex in-

quisitione dare cœperunt, deinde Prætores ex constitutionibus. Nam supradictis legibus neque de cautione à tutoribus exigenda, rem saluam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelæ administrationem, quidquàm cauebatur. Sed hoc iuro vtimur, vt Romæ quidem præfectus vrbi, vel Prætor secundum suam iurisdictionem: in prouincijs autem Præsides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu Præsidum, si non sint magnæ pupilli facultates.

ARGVM.

Iure nouo, si pupilli facultates aureis quingentis nõ fuerint ampliores à quocunque iudice vnà cũ ciuitatis episcopo tutor datur, cautione ab eodem præstita, rem pupilli saluam fore: cuius cautionis periculum ad recipientem spectat.

omnio.

*Nos autem per constitutionem nostrã huiusmodi difficultates * hominum resecãtes: nec expectata iussione præsidum, disposuimus, si facultates pupilli vel adulti vsque ad quingẽtos solidos valeant: defensores ciuitatum vnà cum eiusdem ciuitatis religiosissimo antistite, vel alias publicas personas, id est magistratus, vel iuridicum Alexandrinæ ciuitatis, tutores vel curatores creare: legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam præstanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt. Impuberes autem in tutela esse, naturali iure con*

conueniens est: vt is, qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur.

ARGVM.

Tutela finita, administrationis ratio redditur: nec antè conueniendus est tutor tutelæ iudicio, quàm officium expirarit.

Cùm ergo pupillorum pupillarúmque tutores negotia gerant: post pubertatem, tutelæ iudicio rationem reddunt.

De authoritate tutorum, *TIT. XXI.*

ARGVM.

Pupillus etiam sine tutoris authoritate conditionem suam meliorẽ facere potest, deteriorem non potest: quo fit: vt in contractibus vltro citróque obligatorijs contrahentem sibi obliget, ipse autem illi non obligetur.

AVthoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. vt ecce, si quid dari sibi stipulentur: non est necessaria tutoris authoritas, quòd si alijs promittant pupilli: necessaria est tutoris authoritas. Nanque placuit meliorem quidem cõditionem liceret eis facere, etiam sine tutoris authoritate, deteriorem verò, non aliter, quàm cum tutoris authoritate. Vnde in his causis, ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, vt in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis, depositis,

si tutoris authoritas non interueniat ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur. at inuicem pupilli non obligantur.

ARGVM.

Hæreditatem adire, bonorũ possessionem petere, aut fideicommissariam hæreditatẽ suscipere, non nisi cum tutoris authoritate, pupillus potest.

Neque tamen hæreditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hæreditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris authoritate (quamuis illis lucrosa sit) ne vllum damnum habeant.

ARGVM.

Tutor præsens & in ipso actu authoritatẽ præstare debet: post actum verò, vel per epistolam interposita authoritas, non valet.

Tutor autem statim in ipso negotio præsens debet author fieri, si hoc pupillo prodesse existimauerit. Post tempus verò, vel per epistolam aut per nuntium interposita authoritas, nihil agit.

ARGVM.

Tutor sibi authorari non potest: nemo enim in rem suam author fieri potest.

Si inter tutorem pupillúmque iudicio agendum sit: quia ipse tutor in rem suã author esse non potest: non prætorius tutor (vt olim) constituitur, sed curator in locum eius datur: quo curatore interueniente, iudicium peragitur: & eo peracto, curator esse desinit.

Qui

Quibus modis tutela finitur,

TIT. XXII.

ARGVM.

Explofo impudico antiquorum iudicio, tutela mafculi anno decimoquarto expleta finitur, fœminæ verò duodecimo.

PVpilli pupillǽque, cùm puberes eſſe cœperint, à tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non ſolùm ex annis, ſed etiam ex habitu corporis in maſculis æſtimari volebant. Noſtra autem maieſtas dignum eſſe caſtitate noſtrorum temporum exiſtimans, bene putauit: quod in fœminis etiam antiquis impudicùm eſſe viſum eſt: id eſt, inſpectionem habitudinis corporis, hoc etiam in maſculos extendere. Et ideo noſtra ſancta conſtitutione promulgata, pubertatem in maſculis poſt decimumquartum annum completum ilico initium accipere diſpoſuimus: antiquitatis normam in fœminis bene poſitam, in ſuo ordine relinquentes, vt poſt duodecim annos cõpletos viripotentes eſſe credantur.

ARGVM.

Varios tutelæ finiendæ modos, vſque ad tituli calcem videre potes: quos breuiori cõpendio perſtringere, potius laborioſum, quàm vtile fuiſſet.

Item finitur tutela, ſi adrogati ſint adhuc impuberes, vel deportati: item ſi in ſeruitutem

pupillus redigatur, vel si ab hostibus captus fuerit. Sed & si vsque ad certam conditionem datus sit tutor testamento: æquè euenit, vt desinat esse tutor existente conditione. Simili modo finitur tutela morte vel pupillorum, vel tutorum. Sed & capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel ciuitas amittitur, omnis tutela perit.

*Huius dicti ea est ratio: nam capitis minima deminutione tollitur adgnatio.

Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantùm tutela perit: ceteræ non pereunt. Sed pupilli & pupillæ capitis diminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. Prætereà qui ad certum tampus testamento dantur tutores, finito eo deponunt tutelam. Desinunt etiam tutores esse, qui vel remouentur à tutela ob id, quòd suspecti visi sunt, vel qui ex iusta causa se excusant, & onus administrandæ tutelæ deponunt, secũdum ea, quæ inferius proponemus.

De curatoribus,
TIT. XXIII.

ARGVM.

Adultis vsque ad annum vigesimumquintũ tutores dantur, ab eisdem magistratibus, à quibus tutores: testamento autẽ nõ rectè datur curator: datus tamen, à iudice cõfirmandus est: item volenti nõ etiã inuito (nisi in litem) curator dari potest.

Mascu

MAsculi quidem puberes, & fœminæ viripotentes, vsque ad vicesimumquintum annum completum curatores accipiunt: quia licet puberes sint, adhuc tamen eius ætatis sunt, vt sua negotia tueri non poßint.

Dantur autem curatores ab eisdem magistratibus, à quibus & tutores. Sed curator testamento non datur: datus tamen confirmatur decreto Prætoris, vel præsidis. Item inuiti adolescentes curatores non accipiunt, præter quàm in litem: curator enim & ad certam causam dari potest.

ARGVM.

Cura furiosi & prodigi cuiusuis ætatis, [illegible] duodecim tabularũ adgnatis defertur: quibus deficientibus, à iudice datur cutator: reliquis item maioribus vigintiquinque annis qui in ea causa sunt vt rebus suis superesse non posint, æquè à iudice decernitur.

Furiosi quoque & prodigi, licet maiores vigintiquinque annis sint: tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed solent Romæ Præfectus vrbi, vel Prætores, & in prouinciis Præsides ex inquisitiene eis curatores dare. Sed & mente captis, & surdis, & mutis, & qui perpetuo morbo laborant (quia rebus suis superesse non possunt) curatores dandi sunt.

ARGVM.

Tutorem habenti licet tutor non detur, curator

tamẽ quandoque datur: vt puta tutore nõ idoneo existente, aut temporariã excusationem habente.

Interdum autem & pupilli curatores, accipiunt, vt puta si legitimus tutor nõ sit idoneus: quoniam habenti tutorem tutor dari non potest. Item si testamento datus tutor, vel à Prætore, aut Præside, idoneus nõ sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret: solet ei curator adiungi. Item loco tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus à tutela excusantur, solent curatores dari.

ARGVM.

Tutore infirmitate aliáve iusta causa administrare impedito (si absit pupillus, aut infans sit) [illegible]or tutoris periculo, à iudice constituitur.

Quod si tutor, vel aduersa valetudine, vel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare poßit, & pupillus vel absit, vel infans sit: quem velit actorem, periculo ipsius tutoris, Prætor vel qui prouinciæ præerit, decreto constituet.

De satisdatione tutorum vel curatorum,

TIT. XXIIII.

ARGVM.

Soli testamentarij tutores, & ex inquisitione dati, immunes sunt à satisdando: cæteri verò rem pupilli saluam fore satisdare coguntur.

NE tamen pupillorum pupillarúmve, & eorum, qui quæve in curatione sunt, negotia

gotia à curatoribus tutoribúsve consumantur, vel diminuantur: curet Prætor, vt & tutores & curatores eo nomine satisdent. Sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisdare non coguntur: quia fides eorum & diligentiæ ab ipso testatore adprobata est. Item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione nõ onerantur: quia idonei electi sunt.

ARGVM.

Si quis ex pluribus testamẽtarijs aut ex inquisitione datis tutoribus satisdationẽ offerat, is solus administrat, ni alius etiam offerret: nullo autẽ satis offerẽte, is geret quẽ testator destinauit: quod si testamẽto scriptũ non sit, electo à maiori parte datur administratio: ipsos autẽ inter se in electione dissidentes, iubet prætor concordes esse.

Sed si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint: potest vnus offerre satisdationem de indẽnitate pupilli vel adolescentis, & contutori suo vel concuratori præferri, vt solus administret: vel vt contutor, aut concurator satis offerens præponatur ei, vt & ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satisdatiõnẽ à contutore suo vel concuratore, sed offerre debet, vt electionem det concuratori vel contutori suo, vtrum velit satis accipere, an satisdare. Quòd si nemo eorum satis offerat: siquidem adscriptum fuerit à testatore, quis gerat: ille gerere debet. Quòd si non fuerit adscriptum

ptũ: quẽ maior pars elegerit, ipse gerere debet, vt edicto Prætoris cauetur. Sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendũ eũ vel eos, qui gerere debent: Prætor partes suas interponere debet. Idem & in pluribus ex inquisitione datis comprobandum est: id est, vt maior pars eligere possit, per quem administratio fiat.

A A G V M.

Ob malam tutorum administrationem, subsidiaria actione tenetur magistratus, qui aut nullam, aut minus idoneam satisdationem recepit: quæ actio etiam in hæredes magistratus extenditur.

Sciendum autem est, non solùm tutores vel curatores pupillis, vel adultis, cæterisque personis ex administratione rerum teneri: sed etiã in eos, qui satisdationẽ accipiunt, subsidiariam actionem esse, quæ vltimum eis præsidium possit adferre. Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino à tutoribus vel curatoribus satisdari non curauerunt, aut non idoneè passi sunt caueri. Quæ quidem tam ex prudentium responsis, quàm ex constitutionibus imperialibus etiam in hæredes eorum extenditur.

A R G V M.

Captis pignoribus coguntur tutores & curatores satisdare. Item magistratus qui satisdationẽ recipiunt (non etiam qui tutores dant) subsidiaria actione adstringuntur.

Quibus constitutionibus & illud exprimitur, vt nisi caueant tutores & curatores pignori

gnoribus captis coërceantur. Neque autem Præfectus vrbis: neque Prætor, neque Præses prouinciæ, neque quisquam alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur: sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent.

De excusationibus tutorum vel curatorum,

TITVL. XXV.

ARGVM.

Liberorũ numerus hîc scriptus à tutelæ munere vacationẽ præstat: adoptiui verò liberi ita demum ad excusationẽ prosunt, si à quopiã ascẽdentium adoptati sint: non etiam si ab extraneo. Item nepotes ex filio præmortuo prosunt.

EXcusantur autem tutores, & curatores varijs ex causis, plerunque tamen propter liberos, siue in potestate sint, siue emancipati. Si enim tres liberos superstites Romæ quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in prouincijs quinque: à tutela vel cura potest excusari, exemplo cæterorum munerum. nam & tutelam & curam placuit munus esse. Sed adoptiui liberi non prosunt: in adoptionem autem dati, naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt, vt in locum patris sui succedant: ex filia non prosunt.

ARGVM.

Ita demum liberi à præfato munere immunitatẽ præbẽt, si superstites fuerint. mortui verò nô: ni glo

ni gloriosè pro Repub. in acie ceciderint.

Filij autem superstites tantum ad tutelæ vel curæ muneris excusationem prosunt: defuncti autem non prosunt. Sed si in bello amißi sunt: quæsitum est, an prosint. Et constat eos solos prodesse, qui in acie amittuntur, hi enim, qui pro Republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam viuere intelliguntur.

Item diuus Marcus in Semestribus rescripsit, eum qui res fisci administrat, à tutela vel cura, quandiu administrat, excusari posse.

ARGVM.

Reipublicæ causa a[illegible]s, à tutela & cura recenter delata excusatur, [illegible]eptam autem quandiu abest intermittit: re[illegible]s verò, intermissę onus statim reassumit.

Item qui Reipublicæ causa absunt, à tutela vel cura excusantur. Sed & si fuerint tutores vel curatores dati, deinde Reipublicæ causa abesse cœperint: à tutela vel cura excusantur, quatenus Reipublicæ causa absunt: & interea curator loco eorum datur. qui si reuersi fuerint, recipiunt onus tutelæ, nam nec anni habent vacationem, vt Papinianus libro quinto Responsorum scripsit. nam hoc spatium habent ad nouas tutelas vocati.

ARGVM.

Publicam habens iurisdictionem à suscipienda tutela excusatur, susceptam autem non deponit.

Et qui potestatem aliquam habent, se excusare

sare possunt, vt diuus Marcus rescripsit: sed susceptam tutelam deserere nō possunt. Item propter litem, quā cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusari non potest: nisi forte de omnibus bonis, vel hæreditate controuersia sit.

ARGVM.

Tria tutelæ non adfectatæ onera separatorum patrimoniorum, quandiu administrantur, immunitatem tribuunt.

Item tria onera tutelæ non adfectatæ, vel curæ, præstant vacationem, quandiu administrantur: vt tamen plurium pupillorum tutela vel cura eorūdem bonorum, veluti fratrum, pro vna computentur.

ARGVM.

Paupertas, infirmitas, & literarū imperitia simplicitati annexa, vacationē à munere tutelæ tribuūt.

Sed & propter paupertatē excusationem tribui: tam diui fratres, quàm per se diuus Marcus rescripsit, si quis imparē se oneri iniuncto posit docere. Item propter aduersam valetudinem, propter quam ne suis quidē negotijs interesse potest, excusatio locū habet. Similiter eos, qui literas nesciūt, esse excusandos, diuus Pius rescripsit: quamuis & imperiti literarū poßint ad administrationem negotiorum sufficere.

ARGVM.

A capitali inimico tutor testamento datus, excusatur: videtur enim datus, vt debitis implicetur, & negotijs inuoluatur.

Item

Item si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit: hoc ipsum præstat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserant. Non esse autem admittendam excusationem eius, qui hoc solo vtitur, quod ignotus patri pupillorum sit, diui fratres rescripserunt. Inimicitiæ, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit: si capitales fuerunt, nec reconciliatio interuenit: à tutela vel cura solent excusare. Item is, qui status controuersiam à pupillorum patre passus est, excusatur à tutela.

ARGVM.

Septuagenarij inuiti non fiunt tutores, nec curatores: minores autem annis XXV. etiam volẽtes non admittuntur. Ridiculum enim est, vt qui suis superesse non potest, alienis præficiatur negotijs.

Item maior septuaginta annis à tutela & cura se potest excusare: minores autem viginti quinque annis, olim quidem excusabantur: nostra autem constitutione prohibẽtur ad tutelam vel curam adspirare: adeò, vt nec excusatione opus sit. Qua constitutione cauetur, vt nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus: cùm sit inciuile, eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, & ab alijs reguntur, aliorum tutelam vel curam subire. Item & in milite obseruan-

dum est, vt nec volens ad tutelæ onus admittatur. Item Romæ grammatici, rhetores, & medici, & qui in patria sua has artes exercent: & intra numerum sunt, à tutela & cura habent vacationem.

ARGVM.

Plures vacationis causas habens, si in quarundam probatione defecerit, aliis intra præscriptum à lege tempus vti non prohibetur.

Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, & de quibusdam non probauerit: aliis vti intra tempora constituta non prohibetur.

ARGVM.

Qui se à tutela immunem dicere vult, si intra centum milliaria à loco in quo tutor destinatur constitutus sit, excusationis causas intra dies quinquaginta continuos, ex quo nouit se tutorem proponat, qui verò suprà centum distat, pro singulis viginti millibus vnam diem habet, & extra hos, dies triginta, sic tamen vt collectis omnibus non minus sint, quàm quinquaginta dies.

Qui autem excusare se volunt, non appellant: sed intra quinquaginta dies continuos, ex quo cognouerint se esse tutores, vel curatores datos, se excusare debent, cuiuscunque generis sint: id est, qualitercunq; dati fuerint tutores: si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, vbi tutores dati sunt. Si verò vltra centesimum lapidem habitant: dinumeratione facta viginti millium diurnorum, & amplius triginta die-

rum. qui tamen (vt Scæuola dicebat) sic debent computari, ne minus sint, quàm quinquaginta dies.

ARGVM.

Tutor simpliciter datus, totius patrimonij tutor est.

Datus autem tutor, ad vniuersum patrimonium datus esse creditur.

ARGVM.

Cuius pupilli quis tutelam gessit, eius curam subire non cogitur.

Qui tutelam alicuius gessit, inuitus curator eiusdem fieri non compellitur: in tantū, vt licet paterfamiliâs, qui testamento tutorē dedit, adiecerit secundum curatorem dare, tamen inuitum eum curam suscipere non cogendum, diui Seuerus & Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserunt, maritum vxori suæ curatorem datum, excusare se posse, licet se immisceat. Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelæ meruerit: non est liberatus onere tutelæ.

De suspectis tutoribus vel curatoribus,

TIT. XXVI.

ARGVM.

Tutores suspecti à tutela remouendi sunt, cuius rei cognitio magistratibus hîc scriptis data est.

Sciendum est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. Datum est autem

tem

tem ius remouẽdi tutores suspectos Romæ Prætori, & in prouinciis Præsidibus earum, & legato Proconsulis.

ARGVM.

Suspecti crimen aduersus cuiuscunque generis tutores intentari potest: patronus tamen tutor quasi suspectus remotus, infamiam non incurrit,

Ostendimus, qui possint de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possint. Et possunt quidem omnes tutores fieri suspecti: siue sint testamentarii, siue non sint: sed alterius generis tutores. Quare & si legitimus fuerit tutor, accusari poterit. Quid si patronus? Adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famæ patroni parcendum esse, licet vt suspectus remotus fuerit.

ARGVM.

Suspecti accusatio quasi publica est, id est, cuilibet de populo competens, vsq; adeò, vt etiam mulieribus (modo pietate aut propenso amore pupilli moueantur) accusare concedatur.

Consequens est, vt videamus, qui possint suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc accusationem, hoc est, omnibus patere. Quinimò & mulieres admittuntur ex rescripto diuorum Seueri & Antonini: sed eæ solæ, quæ pietatis necessitudine ductæ, ad hoc procedunt: vtputa mater, nutrix quoq; et auia, potest & soror. Sed & si qua alia mulier fuerit, quam Prætor propensa pietate intellexerit,

sexus verecundiam non egredientem, sed pietate productam, non sustinere iniuriam pupillorum: admittet eam ad accusationem. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere. & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserunt.

ARGVM.

Qui mala fide in tutela versatur (tametsi diues sit) suspectus est. Et qui tutor designatus est, nec adhuc administrationem attigit, quasi suspectus remoueri potest.

Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet soluendo sit, vt Iulianus quoque scripsit. Sed & antè, quàm incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum remoueri, idem Iulianus scripsit. & secundum eum constitutum est.

ARGVM.

Tutor ob dolum remotus, infamiam incurrit, ob culpam verò, integra fama à tutela abit.

Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non æquè.

ARGVM.

Accusato de suspecto, lite pēdente interdicta est administratio, & suspecti accusatio morte expirat

Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur: interdicitur ei administratio, vt Papiniano visum est. Sed si suspecti cognitio

gnitio suscepta fuerit, posteáque tutor vel curator decesserit, extinguitur suspecti cognitio.

ARGVM.

Latitante tutore ne pupillo alimẽta decernantur, pupillus in possessionem bonorum illius mittitur, & quæ seruãdo seruari nõ possunt, dato curatore vendũtur, ac vtpote suspectus remouetur.

Si quis tutor copiam sui non faciat, vt alimenta pupillo decernantur: cauetur epistola diuorum Seueri & Antonini, vt in possessionem bonorum eius pupillus mittatur: & quæ mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. Ergo vt suspectus remoueri poterit, qui non præstat alimenta Sed si quis præsens negat propter inopiam alimenta posse decerni: si hoc per mendacium dicat: remittendum eum esse ad præfectum vrbi puniendum, placuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium tutelæ adquisierit, vel redemerit. Libertus quoque, si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni gessisse probetur, ad præfectum vrbi remittitur puniendus.

ARGVM.

Oblatio satisdationis de indemnitate facta à suspecto tutore, nil ei prodest quin à tutela remoueatur, vanum etenim est se fragilitati cautionis committere.

Nouissimè autem sciendum est: eos, qui fraudulenter tutelam administrant, etiam si

ſatis offerant, remouendos eſſe à tutela: quia ſatiſdatio tutoris propoſitum maleuolum non mutat, ſed diutius graſſandi in re familiari facultatem præſtat. Suſpectum etiam eum putamus, qui moribus talis eſt, vt ſuſpectus ſit. Enimuerò tutor vel curator, quamuis pauper ſit, fidelis tamen & diligens remouendus non eſt quaſi ſuſpectus.

LIBRI PRIMI FINIS.

INSTITVTIONVM, SEV ELEMENTORVM D. IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS,

LIBER II.

De rerum diuisione, & adquirendo ipsarum dominio,

TITVLVS I.

ARGVM.

Secundam iurisprudentiæ partem, quæ est de rebus, pertractandam sumit Imperator, & summam rerum diuisionem adnectit.

S*VPERIORE Libro de iure personarum exposuimus: modò videamus de rebus, quæ vel in nostro patrimonio, vel extra patrimonium nostrũ habentur. Quædam enim naturali iure communia sunt omnium, quædam publica, quædam vniuersitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ ex varijs causis cuique*

adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.

ARGVM.

Quæ communia sunt omnium, & quæ publica, exemplis aperit.

Equidem naturali iure communia sunt omnium hæc: aer, aqua profluens, & mare, & per hoc littora maris. Nemo igitur ad littus maris accedere prohibetur: dum tamen à villis, & monumentis, & ædificijs abstineat: quia non sunt iuris gentium, sicut est mare. Flumina autem omnia, & portus, publica sunt: ideóq; ius piscādi omnibus commune est in portu, fluminibúsq;. Est autem littus maris, quatenus hybernus fluctus maximus excurrit.

ARGVM.

Riparum vsus publicus est: illarum verò dominium ad eos pertinet, qui proximorũ prædiorũ domini sunt, littorum quoque vsus quāuis publicus sit illorum tamen proprietas nullius est.

Riparum quoque vsus publicus est iure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque naues ad eas appellere, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est: sicut per ipsum flumen nauigare. sed proprietas earum illorum est, quorum prædijs hærent: qua de causa arbores quoq; in eisdē natæ, eorundem sunt. Littorum quoq; vsus publicus est: & iuris gentium, sicut & ipsius maris, & ob id cuilibet liberum est casam ibi ponere, in quam se recipiat, sicut retia siccare, & ex mari deducere

cere

cere. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse: sed eiusdem iuris esse, cuius & mare, & quæ subiacet mari, terra vel arena.

ARGVM.

Quæ dicantur vniuersitatis, & non singulorum propria, & quæ in nullius bonis, exemplis docet.

Vniuersitatis sunt, non singulorum, quæ in ciuitatibus sunt, theatra, stadia, & his similia, & si qua alia sunt communia ciuitatum. Nullius autem sunt res sacræ, & religiosæ, & sanctæ, quod enim diuini iuris est, id nullius in bonis est.

ARGVM.

Sacræ res (id est, Deo dicatæ) alienari nullatenus possunt, nisi redimendorum captiuorum gratia.

Sacræ res sunt, quæ rite per pontifices Deo consecratæ sunt: veluti ædes sacræ, & donaria, quæ rite ad ministerium Dei dedicata sunt: quæ etiam per nostram constitutionẽ alienari, & obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captiuorum. Si quis autem authoritate sua quasi sacrum sibi constituerit: sacrum non est, sed profanum. Locus autem, in quo ædes sacræ sunt ædificatæ: etiam diruto ædificio, sacer adhuc manet, vt & Papinianus scripsit.

ARGVM.

Religiosum locum quiuis propria authoritate facere potest: mortuum scilicet in proprium fundum inferendo: ideo socius communem fundum inuito socio, religiosum non facit, nec proprietarius contradicente fructuario.

Religiosum locum vnusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In communem autem locum purum inuito socio inferre non licet. in commune verò sepulchrum etiam inuitis cæteris licet inferre. Item si alienus vsusfructus est: proprietarium placet, nisi consentiente vsufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum consentiente domino licet inferre: & licet posteà ratum non habuerit, quàm illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit.

*Adnota, Ab etymologia licitũ arguere.

Sanctæ quoque res veluti muri, & portæ ciuitatis, quodammodo diuini iuris sunt, & ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideo & legum eas partes, quibus pœnas constituimus aduersus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

ARGVM.

Hic exordium sumit postrema pars diuisionis rerum, quæ per vniuersum hunc secundum librũ, & eo amplius diffunditur: rerum dominia singulis hominibus aut iure naturali, aut iure ciuili adquiruntur. Quibus igitur modis res fiant nostræ naturali iure tradere incipit.

Singulorum autem hominum multis modis res fiunt. quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod (sicut diximus,

mus) appellatur ius gentium: quarundam verò iure ciuili. Cõmodius est itaque à vetustiore iure incipere. palàm est autem vetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. ciuilia autem iura tũc esse cœperunt, cùm & ciuitates condi, & magistratus creari, & leges scribi cœperunt.

ARGVM.

Horum quæ subijciuntur dominia preoccupanti iure gentium conceduntur. Et in alieno occupata fera, occupanti quæritur.

* Adnotato, Alienum fundum domino reluctante ingredi nemini licere.

Feræ igitur bestiæ, & volucres, & pisces, & omnia animalia, quæ mari, cœlo, & terra nascuntur: simul atque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt. quod enim antè nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. nec interest feras bestias, & volucres vtrum in suo fundo quis capiat, an in alieno. Planè qui alienum fundum ingreditur venandi, aut aucupandi gratia: potest à domino, si is præuiderit, prohiberi, ne ingrediatur. Quidquid autem eorum cœperis: eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coërcetur. Cùm verò tuam euaserit custodiam, & in libertatem naturalem sese receperit, tuũ esse desinit, & rursus occupantis fit. Naturalem autem

libert

libertatem recipere intelligitur, cùm vel oculos tuos effugerit, vel ità sit in conspectu tuo, vt difficilis sit eius persecutio.

.* Adnotato, Illud vulgatum, Multa cadunt inter calicem supremáque labra.

Illud quæsitum est, an si fera bestia ita vulnerata sit, vt capi possit, statim tua esse intelligatur. Et quibusdam placuit, statim esse tuam: & eousque tuam videri, donec eā persequaris. quòd si desieris persequi: desinere esse tuā, & rursus fieri occupantis. Alij verò putauerunt, non aliter tuam esse, quàm si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quòd multa accidere soleant, vt eam non capias.

* Adnota, Apes etiam in aliena arbore existentes, preoccupantis fiunt: fauósque & mel inde eximere, cuilibet fas est: itē apes ex apiario euolantes (si difficilis illarum sit persecutio) capienti acquiruntur.

Apium quoque fera natura est. Itaq; apes, quæ in arbore tua consederint, antequam à te alueo includantur, non magis tuæ intelliguntur esse, quàm volucres, quæ in arbore tua nidum fecerint. ideóque si alius eas incluserit: is earum dominus erit. Fauos quoque, si quos effecerint: eximere quilibet potest. Planè integra re, si præuideris ingredientem fundum tuum, poteris eum iure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoq;, quod ex alueo tuo euolauerit, eousq;

intellig

intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis persecutio eius est: alioquin occupantis fit. Pauonum quoque, & columbarum fera natura est, nec ad rem pertinet, quòd ex consuetudine euolare, & reuolare solent. nam & apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Ceruos quoque quidam ita mansuetos habent, vt in syluam ire, & redire soleant: quorum & ipsorum feram esse naturam, nemo negat. In ijs autem animalibus, quæ ex consuetudine abire, & redire solent, talis regula comprobata est: vt eousque tua esse intelligantur, donec animum reuertendi habeant. nam si reuertendi animum habere desierint: etiam tua esse desinunt, & fiunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur desinere habere tunc, cùm reuertendi consuetudinem deseruerint.

* Illud adnota, Etiam in re modica, & exigui pretij furtum fieri.

Gallinarum autem, & anserum non est fera natura, idq́; ex eo possumus intelligere, quòd aliæ sunt gallinæ, quas feras vocamus: item alij sunt anseres, quos feros appellamus. Ideóque si anseres, tui aut gallinæ tuæ aliquo modo turbati, turbátæve euolauerint: licet conspectũ tuum effugerint: quocunque tamen loco sint, tui, tuæve esse intelliguntur: & qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum committere intelligitur. Item ea, quæ ex hostibus capimus,

mus, iure gentium statim nostra fiūt: adeò quidem, vt liberi homines in seruitutem nostram deducantur. qui tamen, si euaserint nostram potestatem, & ad suos reuersi fuerint: pristinum statum recipiunt. Item lapilli, & gemmæ, & cætera, quæ in littore maris inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt. Item ea, quæ ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi acquiruntur.

ARGVM.

Quod per alluuionem (id est, paulatim & latenti incremento) fundo nostro adijcitur, nostrum fit: quod verò impetu fluminis vicino prędio ademptum est, & nostro accessit, vicini remanet: arbores autem, quæ fundo nostro adhæserunt, & tandem radices egerunt, nostræ fiunt.

Præterea quod per alluuionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi adquiritur. Est autem alluuio incrementum latens. Per alluuionem autem id videtur adijci, quod ita paulatim adijcitur, vt intelligi non possit, quantum quoquo temporis momēto adijciatur. Quòd si vis fluminis de tuo prædio partem aliquam detraxerit, & vicini prædio attulerit: palàm est eam tuam permanere. Planè si longiore tempore fundo vicini tui hæserit, arboresque, quas secum traxit, in eum fundum radices egerint: ex eo tempore videntur vicini fundo adquisita esse.

ARG

ARGVM.

Insula in medio fluminis emergens, eorum fit, qui ab vtraque fluminis parte proximiorum sunt prædiorum possessores, pro modo scilicet latitudinis (id est, frontis) cuiusque prædij, quæ prope ripam est, at si in medio enata non sit, proximiori ripæ modo præscripto accedit: sed si alicuius ager ad formam insulæ à flumine redactus sit, eius remanet, cuius fuit.

Insula, quæ in mari nata est (quod rarò accidit) occupantis fit: nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata (quod frequenter accidit) si quidem mediam partem fluminis tenet: communis est eorum, qui ab vtraque parte fluminis prope ripam prædia possident: pro modo scilicet latitudinis cuiusque fundi, quæ prope ripam sit. Quòd si alteri parti proximior sit: eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam prædia possideant. Quod si aliqua parte diuisum sit flumen, deinde infrà vnitum, agrum alicuius in formam insulæ redegerit: eiusdem permanet is ager, cuius & fuerat.

ARGVM.

Prior alueus à flumine derelictus: eorum fit, qui prædia secundum ripam propriora habẽt: nouus verò incipit publicus fieri: flumine autẽ in antiquum alueum reuerso, nouus alueus derelictus, eis accedet, qui iuxta ripam agros habent.

Quòd si naturali alueo in vniuersum derelicto

licto, ad aliam partem fluere cœperit: prior quidem alueus eorum est, qui prope ripam eius prædia possident: pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, qui prope ripam sit. nouus autem alueus eius iuris esse incipit, cuius & ipsum flumen est, id est, publicus. Quòd si post aliquod tempus ad priorem alueum reuersum fuerit flumen: rursus nouus alueus eorum esse incipit, qui prope ripam eius prædia possident.

ARGVM.

Ager impetu fluminis inundatus, non desinit eius esse, cuius fuerat.

Alia sanè causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit, neque enim inundatio fundi speciem commutat: & ob id si recesserit aqua palàm est eum fundum eius manere, cuius et fuit.

ARGVM.

Cùm ex aliena materia noua species confecta est, refert, an ad eandem materiam, & pristina initia species reduci posit, an non posit: priore casu, qui dominus est materiæ, idem quoque speciei dominus erit: altero verò casu, qui speciem inducit, dominium nanciscitur.

Quum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo: quæri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit: vtrum is, qui fecerit, an potius ille, qui materiæ dominus fuerit. vt ecce, si quis ex alienis vuis, aut oliuis, aut spicis, vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit: aut ex alieno auro, vel argento, vel ære vas

aliq

aliquod fecerit, vel ex alieno vino, & melle mulsum miscuerit: vel ex medicamentis alienis emplastrum, aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit: vel ex alienis tabulis nauem, vel armarium, vel subsellia fabricauerit. Et post multam Sabinianorum, & Proculianorum ambiguitatem, placuit media sententia existimantium, si ea species ad priorem, & rudem materiam reduci possit: eum videri dominum esse, qui materiæ dominus fuerit, si non possit reduci, eum potius intelligi dominum, qui fecerit. vt ecce, vas conflatum potest ad rudem materiam æris, vel argenti, vel auri reduci: vinum autem, vel oleum, aut frumentum, ad vuas, vel oliuas, vel spicas reuerti non potest. at ne mulsum quidem ad vinum, & mel resolui potest. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis: veluti ex suo vino & alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis & alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana & aliena vestimentum fecerit: dubitandum non est, hoc casu eum esse dominũ, qui fecerit: quum non solùm operam suam dederit, sed & partem eiusdem materiæ præstiterit.

ARGVM.

Quod cuiusque rei ornandæ causa adhibetur, vt accessio principali cedit, etiam si pretiosius sit quàm ipsa res, cui accidit.

Si tamen alienam purpuram vestimẽto suo quis intexuerit licet pretiosior sit purpura, tamen accessionis vice cedit vestimento: & qui dominus fuit purpuræ, aduersus eum, qui subripuit, habet furti actionem, & condictionem: siue ipse sit, qui vestimentum fecit, siue alius. nam extinctæ res, licet vendicari non possint, condici tamen à furibus, & quibusque alijs possessoribus possunt.

ARGVM.

Materiarum confusio, dominorum voluntate, aut fortuito facta, eius quod ex cõfusione factum est, communionem inducit. specierum verò commistio ita demum si inuicem commiscentium dominorum voluntas accesserit.

Si duorum materiæ voluntate dominorum confusa sint: totum id corpus, quod ex confusione fit, vtriusque commune est: veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflauerint. Sed & si diuersæ materiæ sint, & ob id propria species facta sit: fortè ex vino & melle mulsum, aut ex auro & argento electrum idem iuris est. nam & hoc casu communem esse speciem non dubitatur. Quòd si fortuitù, & non voluntate dominorum confusæ fuerint, vel eiusdem generis materiæ, vel diuersæ: idem iuris esse placuit. Quòd si frumentum Titij frumento tuo mistum fuerit: si quidem voluntate vestra, cõmune est: quia singula

corpo

corpora, id est, singula grana, quæ cuiusque propria fuerunt, consensu vestro communicata sunt. Quodsi casu id mistum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur commune esse: quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune fit frumentum, quàm grex intelligitur esse communis, si pecora Titij tuis pecoribus mista fuerint. Sed si ab alterutro vestrûm totum id frumentum retineatur: in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit, arbitrio autem iudicis continetur, vt ipse æstimet, quale cuiusque frumentum fuerit.

ARGVM.

Quod in suo alienove solo ædificatur, solo cedit: materiæ verò dominium eius permanet, cuius & antè fuerat: nisi quis sciens in alieno ædificarit: tunc enim (cùm donasse videatur) etiã diruto ædificio, materiam non vendicat.

Cùm in suo solo aliquis ex aliena materia ædificauerit, ipse intelligitur dominus ædificij: quia omne, quod solo inædificatur, solo cedit. Nec tamen ideò is, qui materiæ dominus fuerat, desinit dominus eius esse: sed tantisper neque vendicare eam potest, neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim Tabularum, qua cauetur, ne quis tignum alienum ædibus suis iunctum, eximere cogatur, sed duplum pro eo præstet, per actionem, quæ

vocatur de tigno iuncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua ædificia fiunt. Quod ideo prouisum est, ne ædificia rescindi necesse sit. Quòd si aliqua ex causa dirutum sit ædificium, poterit materiæ dominus, si non fuerit duplum iam consecutus, tunc eam vendicare, & ad exhibendum de ea re agere. Ex diuerso, si quis in alieno solo ex sua materia domum ædificauerit, illius fit domus, cuius & solum est. Sed hoc casu materiæ dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius intelligitur esse alienata, vtique si non ignorabat se in alieno solo ædificare. & ideo licet diruta sit domus, materiam tamen vendicare non potest. Certè illud constat, si in possessione constituto ædificatore, soli dominus petat domũ suam esse, nec soluat pretium materiæ, & mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli: vtique si bonæ fidei possessor fuerit, qui ædificauit. Nam scienti alienum solum esse, potest obijci culpa, quòd ædificauerit temere in eo solo, quod intelligebat alienum esse.

ARGVM.

Plantata & sata eius fiunt in cuius solo seruntur, aut plãtantur, modò radices immiserint: bona fide tamen alienum inserẽs fundum, doli mali exceptione opposita, sumptus, si quos fecerit, consequetur.

Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit

fuerit ipsius, erit. Et ex diuerso, si Titius suam plantam in Mæuij solo posuerit, Mæuij plāta erit: si modò vtroque casu radices egerit. antè enim quàm radices egerit, eius permanet, cuius fuerat. Adeò autem ex eo tempore, quo radices egerit planta, proprietas eius commutatur: vt si vicini arbor ita terram Titij presserit, vt in eius fundum radices egerit, Titij effici arborem dicamus. ratio enim non permittit, vt alterius arbor esse intelligatur, quàm cuius in fundum radices egerit. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. Qua ratione autem plantæ, quæ terræ coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. Cæterùm sicut is, qui in alieno solo ædificauit, si ab eo dominus petat ædificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea, quæ diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide conseuit.

ARGVM.

Scriptura quantumuis pretiosa cedit suppositæ chartæ: tabula tamen, picturæ superimpositæ cedit.

Literæ quoque, licet aureæ sint, perinde chartis membranísve cedunt, ac solo cedere solent, ea, quæ inædificantur, aut inseruntur,

ideóque ſi in chartis membranisve tuis carmen, vel hiſtoriam, vel orationem Titius ſcripſerit, huius corporis non Titius, ſed tu dominus eſſe videris: Sed ſi à Titio petas tuos libros, tuáſve membranas, nec impenſas ſcripturæ ſoluere paratus ſis, poterit ſe Titius defendere per exceptionem doli mali, vtique ſi earum chartarum membranarúmve poſſeßionem bona fide nactus eſt. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturæ cedere, aliјs videtur picturam (qualiſcũque ſit) tabulæ cedere. ſed nobis videtur melius eſſe, tabulam picturæ cedere. Ridiculum eſt enim picturam Appellis vel Parrhasij in acceßionem viliſsimæ tabulæ cedere. Vnde ſi à domino tabulæ, imaginem poßidente, is, qui pinxit, eam petat, nec ſoluat pretium tabulæ, poterit per exceptionem doli mali ſubmoueri. At ſi is, qui pinxit, eam poſsideat, conſequens eſt, vt vtilis actio domino tabulæ aduerſus eum detur, quo caſu ſi non ſoluat impenſam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli. vtique ſi bona fide poſſeſſor fuerit ille, qui picturam impoſuit. Illud enim palàm eſt, quòd ſiue is, qui pinxit, ſubripuit tabulas, ſiue alius, competit domino tabularum furti actio.

ARGVM.

Titulo & bona fide alienum fundũ poſsidens, perceptos fructus ſuos facit: malæ fidei verò poſſeſſor etiam conſumptos reſtituit.

Si quis

Si quis à non domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliáve qualibet iusta causa æquè bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus, quos percepit, eius esse pro cultura & cura. Et ideo si posteà dominus superuenerit, & fundum vendicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei verò, qui alienum fundum sciens possederit, non idem concessum est: itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere.

ARGVM.

Fructus à solo separati fructuarij sunt, non etiam pendentes, ideò nondum perceptos ad hæredes non transfert.

Is verò ad quem vsusfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quàm si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit: ad hæredes eius nō pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. Eadem fere & de colono dicuntur. In pecudum fructu etiam fœtus est, sicuti lac, pilus: & lana. itaque agni, hœdi, & vituli, & equuli, & suculi statim naturali iure dominij fructuarij sunt. partus verò ancillæ in fructu non est: itaque ad dominum proprietatis pertinet. absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse: quum omnes fructus rerum natura gratia hominis comparauerit. Sed

si gregis vsumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet (vt & Iuliano visum est) & in vinearum demortuarum vel arborum locũ, alias debet substituere. rectè enim colore, & quasi bonus paterfamiliàs vti debet. Thesauros: quos quis in loco suo inuenerit, diuus Hadrianus naturalem æquitatem sequutus: ei concessit, qui eos inuenerit. Idémque statuit, si quis in sacro, aut religioso loco fortuito casu inuenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuitù inuenerit, dimidium domino soli concessit, & dimidium inuentori. Et conuenienter, si quis in Cæsaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidium esse Cæsaris statuit. Cui conueniens est, vt si quis in fiscali loco, vel publico, vel ciuitatis inuenerit dimidium ipsius esse debeat, & dimidium fisci, vel ciuitatis.

ARGVM.

Rerum corporalium traditio à domino facta ex causa ad dominij translationem idonea, accipientem dominum facit.

Per traditionem quoque iure naturali, res nobis adquiruntur. nihil enim tam conueniens est naturali æquitati, quàm voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. & ideo cuiuscunque generis sit corporalis res, tradi potest, & à domino tradita alie

ta alienatur. Itaque ſtipendiaria quoque & tributaria prædia eodem modo alienantur. Vocantur autem ſtipendiaria & tributaria prædia, quæ in prouincijs ſunt, inter quæ, necnon & Italica prædia, ex noſtra conſtitutione nulla eſt differentia. ſed ſi quidem ex cauſa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex cauſa tradantur ſine dubio transferuntur.

ARGVM.

Ita demum traditione rei venditæ emptor dominus efficitur, ſi aut pretium venditori ſolutum ſit, aut aliter ſatis ei factum ſit, aut fides de pretio habita: & quod per alium facimus, ipſi quoque facere videmur.

Venditæ verò res & traditæ, non aliter emptori adquiruntur, quàm ſi is venditori pretium ſoluerit, vel alio modo ei ſatisfecerit, veluti expromiſſore, aut pignore dato, quod quãquam cauetur ex lege duodecim Tabularum, tamen rectè dicitur & iure gentium, id eſt, iure naturali id effici. Sed ſi is, qui vendidit, fidem emptoris ſequutus fuerit: dicendum eſt, ſtatim rem emptoris fieri. Nihil autem intereſt, vtrum ipſe dominus tradat alicui rem ſuã, an voluntate eius alius, cui eius rei poſſeſſio permiſſa ſit. Qua ratione, ſi cui libera vniuerſorum negotiorum adminiſtratio permiſſa fuerit à domino, iſque ex his negotijs rem vendiderit, & tradiderit: faciet eam accipientis.

ARGVM.

Qui rem suam iamdudum alicui ex causa ad dominium minus idonea traditam, eidē posteà iusto titulo concessit, dominium sine noua traditione transtulit.

Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rē transferendam: veluti si rem, quam tibi aliquis commodauerit, aut locauerit: aut apud te deposuerit, posteà aut vendiderit tibi, aut donauerit, aut dotis nomine dederit. Quamuis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quòd patitur tuā esse, statim tibi adquiritur proprietas, perinde ac si eo nomine tibi tradita fuisset. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claues horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem.

ARGVM.

Etiam incertæ personę fortuita à domino facta traditio dominium transfert: ideo missilia in vulgus iactata, & res pro derelicto habitæ, apprehendentis fiunt. Quæ autem pro derelicto habita dicantur, & quæ non, subijcitur.

Hoc amplius, interdum & in incertā personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: vt ecce, prætores & consules, cùm missilia iactant in vulgus, ignorant quid eorum quisque sit excepturus: & tamen quia volunt, quod quisque acceperit, eius esse, statim eum dominum efficiunt. Qua ratione verius

esse

esse videtur, si rem pro derelicto à domino habitam occupauerit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, vt id in numero rerum suarum esse nolit: ideóque statim dominus eius esse desinit. Alia sanè causa est earum rerum, quæ in tempestate leuandæ nauis causa eijciuntur. hæ enim dominorum permanent: quia palàm est eas non eo animo eijci, quòd quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa naui maris periculum effugiat. Qua de causa, si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longè videntur discedere ab his, quæ de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt.

De rebus corporalibus & incorporalibus, *TIT. II.*

Hic tertia rerum diuisio adnectitur.

QVædam prætereà res corporales sunt, quædam incorporales. Corporales hæ sunt, quæ sui natura tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles. Incorporales autem sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea, quæ in iure consistunt: sicut hæreditas, vsus fructus, vsus, & obligationes quoquo

modo contracta. Nec ad rem pertinet, quòd in hæreditate res corporales continentur. nam & fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: & id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerunque corporale est: veluti fundus, homo, pecunia, nam ipsum ius hæreditatis, & ipsum ius vtendi fruendi, & ipsum ius obligationis incorporale est.

Eodem numero sunt iura prædiorum vrbanorum, & rusticorum, quæ etiam seruitutes vocantur.

De seruitutibus rusticorum & vrbanorum prædiorum,

TIT. III.

ARGVM.

Animaduerte seruitutum quasdam à re rei deberi (quas reales appellamus) quasdam verò à re personæ, de prioribus hoc titulo traditur. de reliquis proximioribus titulis discutietur.

Est autē seruitus realis (vt Barto. lib. viij. Digestorum, titu. de seruitutib. in l. i. definit) ius prędio inhærens, ipsius vtilitatem respiciens, & alterius libertatem diminuens.

Rusticorum prædiorum seruitutes sunt, quæ rusticis prædijs (id est gratia fructuum percipiēdorum aut colligendorum factis) debentur, vt via, iter, actus, & id genus similia.

Vrbanorum verò prædiorū, sunt, quæ vrbanis prædijs (id est, ędificijs) debentur, quarum exēpla

pro

profusè hîc traduntur: constituuntur autem seruitutes, vt scribitur ad finem huius tituli.

Rusticorum prædiorũ iura sunt hæc, iter, actus, via, aquæductus. Iter, est ius eundi, ambulandi hominis, non etiã iumẽtum agendi, vel vehiculum. Actus, est ius eundi, ambulandi hominis, agendi iumentum, vel vehiculũ. Itáque qui habet iter, actum non habet: sed qui actum habet, & iter habet, eóque vti potest, etiam sine iumento. Via, est ius eundi, & agendi, & ambulandi hominis: nam & iter, & actũ via in se continet. Aquæductus, est ius aquæ ducẽdæ per fundum alienum. Prædiorum vrbanorum seruitutes sunt hæ, quæ ædificijs inhærent: ideo vrbanorum prædiorum dictæ, quoniã ædificia omnia, vrbana prædia appellamus, etsi in villa ædificata sint. Item vrbanorum prædiorum seruitutes sunt hæ, vt vicinus onera vicini sustineat: vt in parietem eius liceat vicino tignum immittere: vt stillicidium vel flumen recipiat quis in ædes suas, vel in aream, vel in cloacam, vel non recipiat: & ne altius quis tollat ædes suas, ne luminibus vicini officiat. Inter rusticorum prædiorũ seruitutes quidam cõputari rectè putant aquæ haustum, pecoris ad aquam adpulsum, ius pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ. Ideo autem hæ seruitutes prædiorum appellantur, quoniam sine prædijs constitui non possunt. nemo enim potest serui-

tutem

tutem adquirere vrbani vel rustici prædij, nisi qui habent prædium, nec quisquam debere, nisi qui prædium habet. Si quis velit vicino aliquod ius constituere: pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. Potest etiam testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat ædes suas, ne luminibus ædium vicini officiat: vel vt patiatur eum tignum in parietem suum immittere, stillicidiúmve aduersus eum habere: vel vt patiatur eum per fundum ire, agere, aquámve ex eo ducere.

De vsufructu,
TIT. IIII.

ARGVM.

Vsusfructus, seruitus est personalis, id est, à re personæ debita: definitur aũt hic à Iustiniano cõstituitúrque tã inter viuos, quàm in vltima volũtate. Item vsusfructus à proprietate separatus est.

Vsusfructus, est ius alienis rebus vtendi fruendi, salua rerum substantia. Est autem ius in corpore: quo sublato, & ipsum tolli necesse est. Vsusfructus à proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit, vt ecce, si quis vsumfructum alicui legauerit. nam hæres nudam habet proprietatem, legatarius verò vsumfructum. Et contrà, si fundum legauerit, deducto vsufructu: legatarius nudam habet proprietatem, hæres verò vsumfructum. Item alij vsumfructum, alij deducto eo fundum

lega-

legare potest, Sine testamento verò si quis velit vsumfructum alij constituere: pactionibus & stipulationibus id efficere debet.

Ne tamen in vniuersum inutiles essent proprietates, semper abscedente vsufructu, placuit certis modis extingui vsumfructum, & ad proprietatem reuerti.

ARGVM.

Vsumfructũ, in quibusuis rebus constitui posse explorati iuris est: his solis exceptis, quæ vsu pereũt, quia salua nõ manet rei substantia: quasi tamen vsusfructus in eis constituitur: quo casu vsufructuarius cautionem domino præstat (quæ loco proprietatis succedit) de tanta pecunia, aut rerum consumptarum iusta æstimatione, vsufructu finito, restituenda.

Constituitur autem vsusfructus non tantùm in fundo & ædibus, verùm etiam in seruis, & iumentis, & cæteris rebus, exceptis ijs, quæ ipso vsu consumuntur. Nam hæ res neque naturali ratione, neque ciuili recipiunt vsumfructum: quo in numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta, quibus proxima est pecunia numerata. Nanque ipso vsu aßidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed vtilitatis causa Senatus censuit, posse etiam earũ rerum vsumfructum constitui: vt tamen eo nomine heredi vtiliter caueatur. Itaque si pecuniæ vsusfructus legatus sit: ita datur legatario, vt eius fiat,

& le-

& legatarius satisdet hæredi, de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut cápite minuetur. Cæteræ quoque res ita traduntur legatario, vt eius fiant: sed æstimatis his, satisdatur, vt si moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur, quanti hæ fuerint æstimatæ. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum vsum fructum (nec enim poterat) sed per cautionem quasi vsumfructum constituit.

ARGVM.

Habuisti quibus modis, in quibúsve rebus constituatur vsusfructus, nunc accipe quibus modis expiret.

Finitur autem vsusfructus morte vsufructuarij, & duabus capitis diminutionibus, maxima & media, & non vtendo per modum & tempus: quæ omnia, nostra statuit constitutio. Item finitur vsusfructus si domino proprietatis ab vsufructuario cedatur (nam cedẽdo extraneo, nihil agitur) vel ex contrario, si vsufructuarius proprietatem rei adquisierit: quæ res consolidatio appellatur.

Eo amplius cõstat, si ædes incendio cõsumptæ fuerint, vel etiã terræmotu, vel vitio suo corruerint, extingui vsumfructũ, & ne areæ quidem vsumfructum deberi. Cùm autem finitus fuerit totus vsusfructus reuertitur scilicet ad proprietatẽ, & ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

De

De vſu & habitatione,

TIT. V.

ARGVM.

Hæc quoq; ſeruitus, vſus perſonalis eſt, id eſt, à re perſonæ debita: itidem dicito in habitationis ſeruitute: quid autem differat vſus ab vſufructu, aperit Iuſtinianus.

IIſdem illis modis, quibus vſusfructus conſtituitur, etiam nudus vſus conſtitui ſolet: iiſdémque illis modis finitur, quibus & vſusfructus deſinit. Minus autem iuris eſt in vſu, quàm in vſufructu. nam is, qui fundi nudum habet vſum, nihil vlterius habere intelligitur, quàm vt oleribus, pomis, floribus, fœno, ſtramentis, & lignis ad vſum quotidianum vtatur: in eóque fundo hactenus ei morari licet, vt neque domino fundi moleſtus ſit, neque iis, per quos opera ruſtica fiunt, impedimento, nec vlli alij ius, quod habet, aut locare, aut vendere, aut gratis concedere poteſt: cum is, qui vſumfructum habet, poſſit hæc omnia facere. Item is, qui ædium vſum habet, hactenus ius habere intelligitur, vt ipſe tantùm inhabitet: nec hoc ius ad alium transferre poteſt, & vix receptum eſſe videtur, vt hoſpitem ei recipere liceat: & cum vxore, liberiſque ſuis, item libertis, necnon perſonis alijs liberis, quibus non minus, quàm ſeruis vtitur, habitandi ius habeat. Et conuenienter, ſi ad mulierem vſus ædium pertineat,

cum marito ei habitare liceat. Item is, ad quem serui vsus pertinet, ipse tantùm opera atq; ministerio eius vti potest: ad alium verò nullo modo ius suum transferre ei concessum est. Idem scilicet iuris est & in iumento. Sed & si pecorum vel ouium vsus legatus sit: neq; lacte, neq; agnis, neque lana vtetur vsuarius: quia ea in fructu sunt. Planè ad stercorandum agrum suum pecoribus, vti potest.

ARGVM.

Angustior est seruitus vsus, quàm habitationis: nam cui habitatio data est, non tantùm inhabitandi ius habet, sed etiam alteri locandi, & accommodandi: cui verò vsus concessus fuit, ipsum solum vti oportet.

Sed si cui habitatio legata, siue aliquo modo constituta sit, neque vsus videtur, neque vsusfructus, sed quasi proprium aliquod ius: quanquam habitationem habentibus, propter rerum vtilitatem, secundum Marcelli sententiam nostra decisione promulgata, permisimus, non solùm in ea degere, sed etiam aliis locare. Hæc de seruitutibus, & vsufructu, & vsu, & habitatione dixisse sufficiat. De hæreditatibus autem & obligationibus, suis locis preponemus. Exposuimus summatim quibus modis iure gentium res adquiruntur: modò videamus, quibus modis legitimo & ciuili iure adquiruntur.

De

De vſucapionibus, & longi temporis præſcriptionibus,

TIT. VI.

ARGVM.

Qui bona fide rem à non domino emerit alióve iuſto titulo habuerit, eã, ſi mobilis ſit, annis vbiq; tribus: ſi immobilis, decennio inter præſentes, & inter abſentes viceñio vſucapit.

*Adnota, Inſtitutam vſuſcapionem ne rerum dominia diu in incerto maneant.

IVre ciuili conſtitutum fuerat, vt qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cùm crederet eum dominum eſſe, rem emerit, vel ex donatione, aliáve quauis iuſta cauſa acceperit: is eam rem, ſi mobilis erat, anno vbique vno: ſi immobilis, biennio tantùm in Italico ſolo vſucaperet; ne rerum dominia in incerto eſſent. Et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus dominis ſufficere ad inquirendas res ſuas præfata tempora, nobis melior ſententia reſedit, ne domini maturius ſuis rebus defraudentur, neq; certo loco beneficium hoc concludatur. & ideò conſtitutionem ſuper hoc promulgauimus, qua cautũ eſt, vt res quidem mobiles per triennium: immobiles verò per longi temporis, poſſeſſionem (id eſt, inter præſentes decennio, inter abſentes viginti annis) vſucapiantur. & his modis non ſolùm in Italia, ſed etiam in omni

terra, quæ nostro imperio gubernatur, dominia rerum iusta causa possessionis præcedente adquirantur. Sed aliquando etiam si maximè quis bona fide rem possederit: non tamē illi vsuscapio vllo tempore procedit: veluti si quis liberum hominem, vel rem sacram, vel religiosam, vel seruum fugitiuum possideat.

ARGVM.

Furti & violentiæ expulsiuæ vitium vsqueadeò rei infigitur, vt furtiua res & vi possessa, nec longi temporis curriculo, à quantumuis bonæ fidei possessore vsucapi possint: tātum abest vt ab ipso fure aut violento occupatore vsucapiantur.

Furtiuæ quoque res, & quæ vi possessæ sunt, nec si prædicto longo tempore bona fide possessæ fuerint, vsucapi possunt. nam furtiuarum rerum lex duodecim Tabularum, & lex Attilia inhibent vsuscapionem: vi possessarum, lex Iulia & Plautia. Quòd autem dictum est, furtiuarum & vi possessarum rerum vsuscapionem per leges prohibitam esse: non eò pertinet, vt ne ipse fur, quíve per vim possidet, vsucapere possit (nam his alia ratione vsuscapio non competit, quia scilicet mala fide possident) sed ne vllus alius, quanuis ab eis bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, vsucapiendi ius habeat. Vnde in rebus mobilibus non facilè procedit, vt bonæ fidei possessoribus vsuscapio competat, Nam qui sciens alienam rem vendide-

rit,

rit, vel ex alia causa tradiderit, furtum eius committit.

ARGVM.

Rem alienã bona fide possessam, vitióque reali carentem, si quis bona fide accipienti, ex causa ad dominium idonea tradiderit, tunc vsucapio procedit: licet in facto vel in iure tradens errauerit.

Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si hæres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hæreditariam esse, bona fide accipienti vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, vsucapere posit, dubium non est: quippe quum ea res in furti vitium non ceciderit: quum vtique hæres, qui bona fide tanquam suam alienauerit, furtum non committat. Item si is, ad quem ancillæ vsusfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit, aut donauerit, furtum non committit. furtum enim sine affectu furandi non committitur. Aliis quoq; modis accidere potest, vt quis sine vitio furti, rem alienam ad aliquem transferat, & efficiat, vt à possessore vsucapiatur.

ARGVM.

Vacuæ possessionis occupator, si cuipiam bona fide accipienti ex iusta causa eam tradiderit, vsucapiendi conditionem transfert.

* Adnota, Furtum in rebus soli nequaquam cadere.

Quod autem ad eas res, quæ solo continen-

tur, expedit, ius ita procedit, vt si quis loci vacantis possessionem propter absentiam, aut negligentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur: quamuis ipse mala fide possideat (quia intelligit se alienum fundum occupasse) tamen si alij bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri: quia neque furtiuum, neque vi possessum acceperit. Abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi, locíve furtum fieri. Et eorum vtilitati, qui res soli possident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa, & indubitata possessio debeat auferri. Aliquando etiam furtiua vel vi possessa res vsucapi potest: veluti si in domini potestatem reuersa fuerit. tunc enim vitio rei purgato, procedit eius vsuscapio. Res fisci nostri vsucapi non potest: sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis, bonæ fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis vsucapere posse: & ita diuus Pius, & diui Seuerus, & Antoninus rescripserunt.

ARGVM.

Non aliter res vsucapibilis est, nisi & vitio reali aut quasi reali careat, & eius non sit commercium interdictum.

Nouissimè sciendum est, rem talem esse debere, vt in se non habeat vitium, vt à bonæ fidei

dei emptore vsucapi poßit, vel qui ex alia iusta causa poßidet.

ARGVM.

Opinatio seu credulitas tituli, vsuscapionem non inducit.

Error autem falsæ causæ vsuscapionem non parit: veluti si quis cùm non emerit, emisse se existimans, poßideat: vel cùm ei donatum non fuerit, quasi ex donatione poßideat.

ARGVM.

Bona fides in vsuscapione ab exordio consideranda est: ideo defuncti bona fides, vniuersalis successoris malam fide excusat: continuatur enim defuncti possesio, & ex contrario, mala fides authoris, hæredi vtcunq; bonæ fidei obest. Item authoris tempora: singulari successori ad vsuscapionem complendam accedunt, & continuantur.

Diutina possessio, quæ prodesse cœperat defuncto, & hæredi, & bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat prædium alienum esse. Quòd si ille initium iustum non habuit, hæredi & bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra constitutio similiter & in vsuscapionibus obseruari constituit, vt tempora continuentur. Inter venditorem quoque, & emptorem coniungi tempora, diui Seuerus, & Antoninus rescripserunt.

ARGVM.

Alienam rem à fisco, quouis titulo idoneo habẽs,

mox tutus est, dominúsq; fit: ius autem in re vel ad rem sese habuisse confidentes, intra quadriennium aduersus fiscum experiri debent.

Edicto diui Marci cauetur, eum, qui à fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium præterierit, posse dominum rei exceptione repellere. Constitutio autem diuæ memoriæ Zenonis bene prospexit ijs, qui à fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum accipiunt aliquid: vt ipsi quidem securi statim fiant, & victores existant, siue experiantur, siue conueniantur. Aduersus autem sacratißimum ærarium vsque ad quadriennium liceat ijs intendere, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quæ alienatæ sunt, putauerint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem diuina constitutio, quam nuper promulgauimus, etiam de ijs, qui à nostra vel venerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus alienationibus præfatæ Zenonianæ constitutionis continentur.

De donationibus,

TIT. VII.

ARGVM.

Donatio mortis causa dicitur, quæ ob mortis imminētis vel futuræ suspicionē fit: quæ (semota veteri dubitatione) instar legatorū ferè p omnia redacta est. Reuocatur autē donatoris cōualescentia, & pœnitentia, item donatario præmoriente.

Est

Est & aliud genus adquiſitionis, donatio. Donationum autem duo ſunt genera: mortis cauſa, & non mortis cauſa. Mortis cauſa, donatio eſt, quæ propter mortis ſit ſuſpitionem: cùm quis ita donat, vt ſi quid humanitus ei contigiſſet, haberet is, qui accepit. ſinautem ſuperuixiſſet: is, qui donauit, reciperet: vel ſi eum donationis pœnituiſſet: aut prior deceſſerit is, cui donatum ſit. Hæ mortis cauſa donationes ad exemplum legatorum redactæ ſunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, vtrum donationis, an legati inſtar eam obtinere oporteret: & vtriuſque cauſæ quædam habebat inſignia, & alij ad aliud genus eam retrahebant: à nobis conſtitutum eſt, vt per omnia ferè legatis connumeretur, & ſic procedat, quemadmodum noſtra conſtitutio eam formauit. Et inſumma, mortis cauſa donatio eſt, cùm magis ſe quis velit habere, quàm eum, cui donat: magiſque eum, cui donat, quàm hæredem ſuum. ſic & apud Homerum Telemachus donat Piræo:

Τὸμ καὶ Πείραιος πρότερος πρὸς μῦθομ ἔειπεμ,
Τηλέμαχ' αἶψ' ὄτρυνομ ἐμὸμ ποτὶ δῶμα γυναῖκας,
Ὥς τοι δῶρ' ἀποπέμψω, ἅ τοι Μενέλαος ἔδωκε.
Τὸμ δ' αὖ Τηλέμαχος πεπνυμένος ἀντίομ ηὔδα,
Πείραι', οὐ γάρ τ' ἴδμεμ ὅπως ἔσται τάδε ἔργα,
Εἴκεμ ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐμ μεγάροισι.

Odiss. ρ

Λάθρῃ κτείναντες πατρώϊα πάντα δάσονται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν ἤ τινα τῶνδε
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα
χαίρων. *Hoc est:*

Hoc sermone virum Piræus commonet vltro,
Telemache ad nostras famulas age, dirige sedes,
Vt tibi quæ dederat Menelaus dona reportent.
Ad quem Telemachus sapiens ita farier orsus,
Piræe, haud equidē hæc possū dignoscere facta:
Nanq; proci si me spatiosa per atria furtim
Occidant, rapiántq; sibi patrimonia fortes,
His te malo frui donis, quàm quemlibet horum.
Quòd si illos fato, merita & multauero morte,
Tum mihi gaudēti referes dona omnia gaudēs.

ARGVM.

Inter viuos donatio est, quæ nulla mortis suspitione fit: sed ex puræ liberalitatis fontibus procedit: quæ solo consensu perfecta, temerè non reuocatur, egétq; publica insinuatione, si quingentorum aureorum summam prætergrediatur: in certis tamen casibus etiam citra insinuationem effectum sortitur.

Aliæ autem donationes sunt, quæ sine vlla mortis cogitatione fiunt, quas inter viuos appellamus, quæ non omnino comparantur legatis, quæ si fuerint perfectæ, temerè reuocari non possunt. Perficiuntur autem, cùm donator suam voluntatem scriptis, aut sine scriptis

mani

manifestauerit. Et ad exemplum venditionis, nostra constitutio eas etiam in se haberet necessitatem traditionis voluit: vt etiam si non tradantur, habeant plenissimum, & perfectum robur, & traditionis necessitas incumbat donatori. Et cùm retro Principum dispositiones insinuari eas actis interuenientibus volebant, si maiores fuerant ducentorum solidorum: constitutio nostra eam quantitatem vsque ad quingentos solidos ampliauit, quam stare etiã sine insinuatione statuit. sed & quasdam donationes inuenit, quæ penitus insinuationem fieri minimè desiderant, sed in se plenissimã habent firmitatem. Alia insuper multa ad vberiorem exitum donationũ inuenimus: quæ omnia ex nostris cõstitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendũ est tamẽ quòd etsi plenissimæ sint donationes: si tamẽ ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est: donatoribus per nostram constitutionem licentiã præstitimus certis ex causis eas reuocare: ne illi, qui suas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos.

ARGVM.

Propter nuptias donatio (quę olim ante nuptias dicebatur) non solùm contracto matrimonio augeri potest, sed etiam constitui & initium sumere.

Est & aliud genus inter viuos donationis, *quod*

quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem à iunioribus diuis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur: & tacitam in se conditionem habebat, vt tunc ratum esset, cùm matrimonium esset insequutum. Ideóq; ante nuptias appellabatur, quòd ante matrimonium efficiebatur, & nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem diuus Iustinus pater noster, cùm augeri dotes, & post nuptias fuerat permissum: si quid tale eueniret, & ante nuptias augeri donationem, & constante matrimonio, sua constitutione permisit, sed tamen nomen inconueniens remanebat, cùm ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incremẽtum. Sed nos plenißimo fini tradere sanctiones cupientes, & consequentia nomina rebus esse studentes: constituimus, vt tales donationes non augeantur tantùm, sed etiam constante matrimonio initium accipiant: & non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur, & dotibus in hoc exæquentur: vt quemadmodum dotes constante matrimonio nõ solùm augentur, sed etiã fiunt: ita & istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, non solùm antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur, & constituantur. Erat olim & alius modus ciuilis adquisitionis per ius adcrescendi, quod est tale:

le: Si communem seruum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuerit, vel vindicta, vel testamento: eo casu pars eius amittebatur, & socio adcrescebat. Sed cùm pessimum fuerat exemplo, & libertate seruum defraudari, & ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, sæuioribus autem dominis lucrum accedere: hoc quasi inuidia plenum, pio remedio per nostram constitutionem mederi, necessarium duximus.

ARGVM.

Habes casum in quo, contra iuris communis regulas, quis inuitus rem suam vendere cogitur.

Et inuenimus viam, per quam & manumissor, & socius eius, & qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cuius fauore antiquos legum latores multa etiam contra communes regulas statuisse manifestum est) & eo, qui eam libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente: & socio indemni conseruato, pretiúmq; serui secundum partem dominij, quod nos definiuimus, accipiente.

Quibus alienare licet, vel non,
TIT. VIII.

ARGVM.

Etiam vxoris accedente consensu fundi dotalis alienatio & obligatio viro (quanuis ciuili iure dotis dominus fit) interdicta est.

Acced

ACcidit aliquando, vt qui dominus rei sit, alienare non possit: & contrà, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. Nam dotale prædium maritus inuita muliere per legem Iuliã prohibetur alienare: quanuis ipsius sit dotis causa ei datum quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Cùm enim lex in solis tantummodò rebus locum habebat, quæ Italicæ fuerant: & alienationes inhibebat, quæ inuita muliere fiebant: hypothecas autem earum rerum, etiam volente ea, vtrique remedium imposuimus, vt etiã in eas res, quæ in prouinciali solo positæ sunt, interdicta sit alienatio vel obligatio: vt neutrum eorum, neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum conuertatur.

ARGVM.

Pignus non solùm ex debitoris pactione à creditore distrahi potest, quanuis dominus non sit, sed etiam si nulla pactio de vendendo pignore interuenerit, modo iuris præscripta forma seruetur.

Contrà autem creditor pignus ex pactione, quanuis eius ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quòd voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, vt liceret creditori pignus vendere, si pecunia non soluatur. Sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, ne-

que debitores temerè suarum rerum dominium amittere viderentur, nostra constitutione consultum est, & certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere: cuius tenore vtrique parti creditorum & debitorum, satis abundéque prouisum est.

ARGVM.

Pupillo rerum suarum sine tutoris authoritate interdicta est alienatio: ideo mutuo datas pecunias, accipientis non facit, sed aut extantes vendicat, aut bona fide consumptas condicit, aut si mala fide absumptæ sint, de his exhibendis agit.

Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam, vllam rem sine tutoris authoritate alienare posse. Ideóque si mutuam pecuniam sine tutoris authoritate alicui dederit: non contrahit obligationem: quia pecuniam non facit accipientis. Ideóque vindicari nummi possunt, sicubi extant. Sed si nummi, quos mutuò minor dederit, ab eo, qui accepit, bona fide consumpti sunt, condici possunt: si mala fide, ad exhibendum de his agi potest.

ARGVM.

Solutione debiti facta pupillo, eiúsve tutori, ita demum debitor plenissimam consequitur liberationem, si id iudicis interueniēte decreto fieri contigerit, quòd si soli pupillo solutum sit, & pecuniam adhuc saluam habeat, aut locupletior ex ea sit, exceptionis ope liberatur: aliàs non liberatur.

At

At ex contrario, omnes res pupillo, & pupillæ sine tutoris authoritate rectè dari possunt. Ideóque si debitor pupillo soluat: necessaria est debitori tutoris authoritas, alioqui non liberabitur. Sed hoc etiam euidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Cæsarienses aduocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi quæstoris sacri palatij nostri promulgauimus: qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem soluere, vt prius iudicialis sententia sine omni damno celebrata, hoc permittat. quo subsequuto, si & iudex pronuntiauerit, & debitor soluerit: sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autem aliter, quàm disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem saluam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, & adhuc eandem pecuniæ summam petat per exceptionem doli mali poterit submoueri. Quòd si malè consumpserit, aut furto, aut vi amiserit: nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus condemnabitur: quia temerè sine tutoris authoritate, & non secundum nostram dispositionem soluerit. Sed ex diuerso, pupilli vel pupillæ soluere sine tutoris authoritate non possunt: quia id quod soluunt, non fit accipientis: quum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris authoritate concessa sit.

Per

Per quas personas cuique adquiritur,

TIT. IX.

ADquiritur vobis, nō solùm per vosmetipsos: sed etiam per eos, quos in potestate habetis: item per seruos, in quibus vsufructum habetis: item per homines liberos, & per seruos alienos, quos bona fide poßidetis, de quibus singulis diligentius dispiciamus.

ARGVM.

Explosa veteri inhumanitate, hodie bonorum aduentitiorum filii solus vsusfructus patri adquiritur: profectitiorū verò etiā ꝓprietas quæritur.

Igitur liberi vestri vtriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem, quidquid ad eos peruenerat (exceptis videlicet castrensibus peculijs) hoc parentibus suis adquirebant sine vlla distinctione: & hoc ita parentum fiebat, vt etiam esset eis licentia, quod per vnum vel vnam eorum adquisitum esset, alij filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocunque modo voluerant, adplicare. Quod nobis inhumanum visum est, & generali constitutione emissa, & liberis pepercimus, & parentibus honorem debitum reseruauimus. Sancitum etenim à nobis est, vt si quid ex re patris ei obueniat, hoc secundum antiquam obseruationem totum parenti adquiratur. Quæ enim inuidia est,

terra, quæ nostro imperio gubernatur, dominia rerum iusta causa possessionis præcedente adquirantur. Sed aliquando etiam si maximè quis bona fide rem possederit: non tamẽ illi vsuscapio vllo tempore procedit: veluti si quis liberum hominem, vel rem sacram, vel religiosam, vel seruum fugitiuum posśideat.

ARGVM.

Furti & violentiæ expulsiuæ vitium vsqueadeò rei infigitur, vt furtiua res & vi possessa, nec longi temporis curriculo, à quantumuis bonæ fidei possessore vsucapi posśint: tãtum abest vt ab ipso fure aut violento occupatore vsucapiantur.

Furtiuæ quoque res, & quæ vi possessæ sunt, nec si prædicto longo tempore bona fide possessæ fuerint, vsucapi possunt. nam furtiuarum rerum lex duodecim Tabularum, & lex Attilia inhibent vsuscapionem: vi possessarum, lex Iulia & Plautia. Quòd autem dictum est, furtiuarum & vi possessarum rerum vsuscapionem per leges prohibitam esse: non eò pertinet, vt ne ipse fur, quíve per vim posśidet, vsucapere posśit (nam his alia ratione vsuscapio non competit, quia scilicet mala fide posśident) sed ne vllus alius, quanuis ab eis bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, vsucapiendi ius habeat. Vnde in rebus mobilibus non facilè procedit, vt bonæ fidei possessoribus vsuscapio competat, Nam qui sciens alienam rem vendiderit,

rit,

rit, vel ex alia causa tradiderit, furtum eius committit.

ARGVM.

Rem alienā bona fide possessam, vitióque reali carentem, si quis bona fide accipienti, ex causa ad dominium idonea tradiderit, tunc vsucapio procedit: licet in facto vel in iure tradens errauerit.

Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si hæres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hæreditariam esse, bona fide accipienti vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, vsucapere posit, dubium non est: quippe quum ea res in furti vitium non ceciderit: quum vtique hæres, qui bona fide tanquam suam alienauerit, furtum non committat. Item si is, ad quem ancillæ vsusfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit, aut donauerit, furtum non committit. furtum enim sine affectu furandi non committitur. Alijs quoq; modis accidere potest, vt quis sine vitio furti, rem alienam ad aliquem transferat, & efficiat, vt à possessore vsucapiatur.

ARGVM.

Vacuæ possessionis occupator, si cuipiam bona fide accipienti ex iusta causa eam tradiderit, vsucapiendi conditionem transfert.

* Adnota, Furtum in rebus soli nequaquam cadere.

Quod autem ad eas res, quæ solo continen-

tur, expedit, ius ita procedit, vt si quis loci vacantis possessionem propter absentiam, aut negligentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur: quamuis ipse mala fide possideat (quia intelligit se alienum fundum occupasse) tamen si alij bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri: quia neque furtiuum, neque vi possessum acceperit. Abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi, locíve furtum fieri. Et eorum vtilitati, qui res soli poßident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa, & indubitata possessio debeat auferri. Aliquando etiam furtiua vel vi possessa res vsucapi potest: veluti si in domini potestatem reuersa fuerit. tunc enim vitio rei purgato, procedit eius vsuscapio. Res fisci nostri vsucapi non potest: sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis, bonæ fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis vsucapere posse: & ita diuus Pius, & diui Seuerus, & Antoninus rescripserunt.

ARGVM.

Non aliter res vsucapibilis est, nisi & vitio reali aut quasi reali careat, & eius non sit commercium interdictum.

Nouißimè sciendum est, rem talem esse debere, vt in se non habeat vitium, vt à bone fi- dei

dei emptore vſucapi poßit, vel qui ex alia iuſta cauſa poßidet.

ARGVM.

Opinatio ſeu credulitas tituli, vſuſcapionem non inducit.

Error autem falſæ cauſæ vſuſcapionem non parit: veluti ſi quis cùm non emerit, emiſſe ſe exiſtimans, poßideat: vel cùm ei donatum non fuerit, quaſi ex donatione poßideat.

ARGVM.

Bona fides in vſuſcàpionè ab exordio conſideranda eſt: ideo defuncti bona fides, vniuerſalis ſucceſſoris malam fide excuſat: continuatur enim defuncti poſſeſsio, & ex contrario, mala fides authoris, hæredi vtcunq; bonæ fidei obeſt. Item authoris tempora: ſingulari ſucceſſori ad vſuſcapionem complendam accedunt, & continuantur.

Diutina poſſeſsio, quæ prodeſſe cœperat defuncto, & hæredi, & bonorum poſſeſſori continuatur, licet ipſe ſciat prædium alienum eſſe. Quòd ſi ille initium iuſtum non habuit, hæredi & bonorum poſſeſſori, licet ignoranti, poſſeßio non prodeſt. Quod noſtra conſtitutio ſimiliter & in vſuſcapionibus obſeruari conſtituit, vt tempora continuentur. Inter venditorem quoque, & emptorem còniungi tempora, diui Seuerus, & Antoninus reſcripſerunt.

ARGVM.

Alienam rem à fiſco, quouis titulo idoneo habẽs,

mox tutus est, dominúsq; fit: ius autem in re vel ad rem sese habuisse confidentes, intra quadriennium aduersus fiscum experiri debent.

Edicto diui Marci cauetur, eum, qui à fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium præterierit, posse dominum rei exceptione repellere. Constitutio autem diuæ memoriæ Zenonis bene prospexit ijs, qui à fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum accipiunt aliquid: vt ipsi quidem securi statim fiant, & victores existant, siue experiantur, siue conueniantur. Aduersus autem sacratißimum ærarium vsque ad quadriennium liceat ijs intendere, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quæ alienatæ sunt, putauerint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem diuina constitutio, quam nuper promulgauimus, etiam de ijs, qui à nostra vel venerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus alienationibus præfatæ Zenonianæ constitutionis continentur.

De donationibus,

TIT. VII.

ARGVM.

Donatio mortis causa dicitur, quæ ob mortis imminētis vel futuræ suspicionē fit: quæ (semota veteri dubitatione) instar legatorū ferè ꝑ omnia redacta est. Reuocatur autē donatoris cōualescentia, & pœnitentia, item donatario præmoriente.

Est

EST & aliud genus adquiſitionis, donatio. Donationum autem duo ſunt genera: mortis cauſa, & non mortis cauſa. Mortis cauſa, donatio eſt, quæ propter mortis ſit ſuſpitionem: cùm quis ita donat, vt ſi quid humanitus ei contigiſſet, haberet is, qui accepit. ſin autem ſuperuixiſſet: is, qui donauit, reciperet: vel ſi eum donationis pœnituiſſet: aut prior deceſſerit is, cui donatum ſit. Hæ mortis cauſa donationes ad exemplum legatorum redactæ ſunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, vtrum donationis, an legati inſtar eam obtinere oporteret: & vtriuſque cauſæ quædam habebat inſignia, & alij ad aliud genus eam retrahebant: à nobis conſtitutum eſt, vt per omnia ferè legatis connumeretur, & ſic procedat, quemadmodum noſtra conſtitutio eam formauit. Et in ſumma, mortis cauſa donatio eſt, cùm magis ſe quis velit habere, quàm eum, cui donat: magiſque eum, cui donat, quàm hæredem ſuum. ſic & apud Homerum Telemachus donat Piræo:

Τὸν καὶ Πείραιος πρότερος πρὸς μῦθον ἔειπεν,
Τηλέμαχ' αἶψ' ὄτρυνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα γυναῖκας, Ὀδυσσ. ρ
Ὥς τοι δῶρ' ἀποπέμψω, ἅ τοι Μενέλαος ἔδωκε.
Τὸν δ' αὖ Τηλέμαχος πεπνυμένος ἀντίον ηὔδα,
Πείραι', οὐ γάρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσται τάδε ἔργα,
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι.

Λάθρῃ κτείναντες πατρώϊα πάντα δάσωνται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν ἤ τινα τῶνδε·
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα
χαίρων. Hoc eſt:

Hoc ſermone virum Piræus commonet vltro,
Telemache ad noſtras famulos age, dirige
ſedes,
Vt tibi quæ dederat Menelaus dona reportent.
Ad quem Telemachus ſapiens ita farier orſus,
Piræe, haud equidẽ hæc poſsũ dignoſcere facta:
Nanq; proci ſi me ſpatioſa per atria furtim
Occidant, rapiántq; ſibi patrimonia fortes,
His te malo frui donis, quàm quemlibet horum.
Quòd ſi illos fato, merita & multauero morte,
Tum mihi gaudẽti referes dona omnia gaudẽs.

ARGVM.

Inter viuos donatio eſt, quæ nulla mortis ſuſpitione fit: ſed ex puræ liberalitatis fontibus procedit: quæ ſolo conſenſu perfecta, temerè non reuocatur, egétq; publica inſinuatione, ſi quingentorum aureorum ſummam prætergrediatur: in certis tamen caſibus etiam citra inſinuationem effectum ſortitur.

Aliæ autem donationes ſunt, quæ ſine vlla mortis cogitatione fiunt, quas inter viuos appellamus, quæ non omnino comparantur legatis, quæ ſi fuerint perfectæ, temerè reuocari non poſſunt. Perficiuntur autem, cùm donator ſuam voluntatem ſcriptis, aut ſine ſcriptis
mani

manifestauerit. Et ad exemplum venditionis, nostra constitutio eas etiam in se haberet necessitatem traditionis voluit: vt etiam si non tradantur, habeant plenissimum, & perfectum robur, & traditionis necessitas incumbat donatori. Et cùm retro Principum dispositiones insinuari eas actis interuenientibus volebant, si maiores fuerant ducentorum solidorum: constitutio nostra eam quantitatem vsque ad quingentos solidos ampliauit, quam stare etiã sine insinuatione statuit. sed & quasdam donationes inuenit, quæ penitus insinuationem fieri minimè desiderant, sed in se plenißimã habent firmitatem. Alia insuper multa ad vberiorem exitum donationũ inuenimus: quæ omnia ex nostris cõstitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendũ est tamẽ quòd etsi plenißimæ sint donationes: si tamẽ ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est: donatoribus per nostram constitutionem licentiã præstitimus certis ex causis eas reuocare: ne illi, qui suas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos.

ARGVM.

Propter nuptias donatio(quę olim ante nuptias dicebatur)non solùm contracto matrimonio augeri potest, sed etiam constitui & initium sumere.

Est & aliud genus inter viuos donationis,

quod

quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem à iunioribus diuis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur: & tacitam in se conditionem habebat, vt tunc ratum esset, cùm matrimonium esset insequutum. Ideóq; ante nuptias appellabatur, quòd ante matrimonium efficiebatur, & nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem diuus Iustinus pater noster, cùm augeri dotes, & post nuptias fuerat permissum: si quid tale eueniret, & ante nuptias augeri donationem, & constante matrimonio, sua constitutione permisit, sed tamen nomen inconueniens remanebat, cùm ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incremẽtum. Sed nos plenißimo fini tradere sanctiones cupientes, & consequentia nomina rebus esse studentes: constituimus, vt tales donationes non augeantur tantùm, sed etiam constante matrimonio initium accipiant: & non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur, & dotibus in hoc exæquentur: vt quemadmodum dotes constante matrimonio nõ solùm augentur, sed etiã fiunt: ita & istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, non solùm antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur, & constituantur. Erat olim & alius modus ciuilis adquisitionis per ius adcrescendi, quod est tale:

le: Si communem seruum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuerit, vel vindicta, vel testamento: eo casu pars eius amittebatur, & socio adcrescebat. Sed cùm pessimum fuerat exemplo, & libertate seruum defraudari, & ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, sæuioribus autem dominis lucrum accedere: hoc quasi inuidia plenum, pio remedio per nostram constitutionem mederi, necessarium duximus.

ARGVM.

Habes casum in quo, contra iuris communis regulas, quis inuitus rem suam vendere cogitur.

Et inuenimus viam, per quam & manumissor, & socius eius, & qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cuius fauore antiquos legum latores multa etiam contra communes regulas statuisse manifestum est) & eo, qui eam libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente: & socio indemni conseruato, pretiúmq; serui secundum partem dominij, quod nos definiuimus, accipiente.

Quibus alienare licet, vel non, *TIT. VIII.*

ARGVM.

Etiam vxoris accedente consensu fundi dotalis alienatio & obligatio viro (quanuis ciuili iure dotis dominus sit) interdicta est.

Acced

ACcidit aliquando, vt qui dominus rei sit, alienare non possit: & contrà, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. Nam dotale prædium maritus inuita muliere per legem Iuliā prohibetur alienare: quanuis ipsius sit dotis causa ei datum quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Cùm enim lex in solis tantummodo rebus locum habebat, quæ Italicæ fuerant: & alienationes inhibebat, quæ inuita muliere fiebant: hypothecas autem earum rerum, etiam volente ea, vtrique remedium imposuimus, vt etiā in eas res, quæ in prouinciali solo positæ sunt, interdicta sit alienatio vel obligatio: vt neutrum eorum, neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum conuertatur.

ARGVM.

Pignus non solùm ex debitoris pactione à creditore distrahi potest, quanuis dominus non sit, sed etiam si nulla pactio de vendendo pignore interuenerit, modo iuris præscripta forma seruetur.

Contrà autem creditor pignus ex pactione, quanuis eius ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quòd voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, vt liceret creditori pignus vendere, si pecunia non soluatur. Sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, neque

que debitores temerè suarum rerum dominium amittere viderentur, nostra constitutione consultum est, & certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere: cuius tenore vtrique parti creditorum & debitorum, satis abundéque prouisum est.

ARGVM.

Pupillo rerum suarum sine tutoris authoritate interdicta est alienatio: ideo mutuo datas pecunias, accipientis non facit, sed aut extantes vendicat, aut bona fide consumptas condicit, aut si mala fide absumptæ sint, de his exhibendis agit.

Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam, vllam rem sine tutoris authoritate alienare posse. Ideóque si mutuam pecuniam sine tutoris authoritate alicui dederit: non contrahit obligationem: quia pecuniam non facit accipientis. Ideóque vindicari nummi possunt, sicubi extant. Sed si nummi, quos mutuò minor dederit, ab eo, qui accepit, bona fide consumpti sunt, condici possunt: si mala fide, ad exhibendum de his agi potest.

ARGVM.

Solutione debiti facta pupillo, eiúsve tutori, ita demum debitor plenissimam consequitur liberationem, si id iudicis interueniēte decreto fieri contigerit, quòd si soli pupillo solutum sit, & pecuniam adhuc saluam habeat, aut locupletior ex ea sit, exceptionis ope liberatur: aliàs non liberatur.

Per quas personas cuique adquiritur,

TIT. IX.

ADquiritur vobis, nō solùm per vosmetipsos: sed etiam per eos, quos in potestate habetis: item per seruos, in quibus vsufructum habetis: item per homines liberos, & per seruos alienos, quos bona fide poßidetis, de quibus singulis diligentius dispiciamus.

ARGVM.

Explosa veteri inhumanitate, hodie bonorum aduentitiorum filii solus vsusfructus patri adquiritur: profectitiorū verò etiā ꝓprietas quæritur.

Igitur liberi vestri vtriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem, quidquid ad eos peruenerat (exceptis videlicet castrensibus peculijs) hoc parentibus suis adquirebant sine vlla distinctione: & hoc ita parentum fiebat, vt etiam esset eis licentia, quod per vnum vel vnam eorum adquisitum esset, alij filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocunque modo voluerant, adplicare. Quod nobis inhumanum visum est, & generali constitutione emissa, & liberis pepercimus, & parentibus honorem debitum reseruauimus. Sancitum etenim à nobis est, vt si quid ex re patris ei obueniat, hoc secundum antiquam obseruationem totum parenti adquiratur. Quæ enim inuidia est,

quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reuerti? Quod autem ex alia causa sibi filiusfamiliâs adquisiuit: huius vsumfructum patri quidem adquirat, dominium autem apud eum remaneat: ne quod ei suis laboribus, vel prospera fortuna accesserit, hoc in alium perueniens, luctuosum ei procedat.

ARGVM.

Pater filium emancipans dimidiam vsusfructus aduenientium filio remunerationis causa consequitur: quæ loco trientis dominii quem olim habebat, succefsit.

Hoc quoque à nobis dispositum est, & in ea specie, vbi parens emancipando liberos suos, ex rebus quæ adquisitionem effugiebant, sibi, tertiam partem retinere (si voluerat) licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis: & inhumanum quiddam accidebat, vt filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte tertia defraudaretur: & quod honoris ei ex emancipatione additum erat, quod sui iuris effectus esset, hoc per rerum diminutionem decresceret. Ideóque statuimus, vt parens pro tertia parte dominij, quam retinere poterat, dimidiam non dominij rerum, sed vsusfructus retineat. Ita etenim res intactæ apud filium remanebunt, & pater ampliore summa fruetur, pro tertia dimidia potiturus. Item

vobis

vobis adquiritur, quod serui vestri ex traditione nanciscuntur: siue quid stipulentur, siue ex donatione, vel ex legato, vel ex qualibet alia causa adquirant. Hoc enim vobis & ignorantibus & inuitis obuenit. Ipse enim seruus qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si hæres institutus sit, non aliâs nisi vestro iussu, hæreditatem adire potest. Et si vobis iubentibus adierit: vobis hæreditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi hæredes instituti essetis. Et conuenienter scilicet vobis legatum per eos adquiritur. Non solùm autem proprietas per eos, quos in potestate habetis, vobis adquiritur, sed etiam possessio. Cuiuscunque enim rei possessionem adepti fuerint: id vos possidere videmini. Vnde etiam per eos vsucapio, vel longi temporis possessio vobis accidit.

ARGVM.

Alienus seruus, cuius vsumfructum habemus, item is, quem bona fide posſidemus, siue liber sit, siue seruus, si quid ex re nostra vel suis operis nanciscatur, nobis adquiritur: quod verò extra has causas assequitur, verò domino aut ipsi libero homini quæritur.

De ijs autem seruis, in quibus tantummodo vsumfructum habetis, ita placuit: vt quicquid ex re vestra, vel ex operis suis adquirunt, id vobis adijciatur. quod verò extra eas causas consequuti sunt: id ad dominum proprietatis

pertineat. Itaque si is seruus hæres institutus sit, legatúmve quid ei, aut donatum fuerit: non vsufructuario, sed domino proprietatis adquiritur. Idem placet et de eo, qui à vobis bona fide poßidetur: siue is liber sit, siue alienus seruus. Quod enim placuit de vsufructuario, idem placet & de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas adquiritur: id vel ad ipsum pertinet, si liber est: vel ad dominum, si seruus est. Sed bonæ fidei possessor cùm vsuceperit seruum (quia eo modo dominus fit) ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest. Fructuarius verò vsucapere nõ potest: primùm, quia non poßidet, sed habet ius vtendi fruendi: deínde, quia scit seruum alienum esse. Non solùm autem proprietas per eos seruos, in quibus vsumfructum habetis, vel quos bona fide possidetis, aut per liberam personam, quæ bona fide vobis seruit, vobis adquiritur: sed etiã possessio. Loquimur autem in vtriusque persona secundum distinctionem, quam proximè exposuimus: id est, si quam possessionem ex re vestra, vel ex suis operis adepti fuerint.

ARGVM.

Per prorsus extraneã personam (excepto procuratore, per quẽ possesio, dominiũ, & vsucapiendi conditio nobis quæritur) nil nobis adquiri potest.

Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque vestro iuri subiectos habetis, neque bona

bona fide possidetis: item per alienos seruos, in quibus neque vsumfructum habetis, neq; possessionem iustam, nulla ex causa vobis adquiri posse. Et hoc est, quod dicitur per extraneam personam nihil adquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam (veluti per procuratorem) placet non solùm scientibus, sed & ignorantibus vobis adquiri possessionem, secundũ diui Seueri constitutionem: & per hanc possessionem etiam dominium: si dominus fuerit, qui tradidit: vel vsucapionem, aut longi temporis præscriptionem, si dominus non sit. Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulæ res vobis adquirãtur. nam legatorum ius, quo & ipso singulæ res vobis adquiruntur: item fideicommissorum, vbi singulæ res vobis relinquuntur: opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per vniuersitatem res vobis adquirantur. Si cui ergo hæredes facti sitis, siue cuius bonorum possessionem petieritis, vel si quem adrogaueritis, vel si cuius bona libertatum conseruandarum causa vobis addicta fuerint: eius res omnes ad vos transeunt. At prius de hæreditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est. nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est, vt de his dispiciamus, quæ ex testamento vobis obueniunt, qua in re necessariũ est, initium de ordinandis testamentis exponere.

De testamentis ordinandis, TIT. X.

* Adnota, Testamẽtum (vt Vlpianus lib. XXVIII. ffor. tit. eod. l. j. plenis verbis definit) est voluntatis nostræ iusta sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri voluit.

TEstamentum ex eo appellatur, quòd testatio mentis sit. Sed vt nihil antiquitatis penitus ignoretur: sciendũ est, olim quidem duo genera testamentorum in vsu fuisse: quorũ altero in pace & otio vtebantur, quod calatis comitijs appellabant: altero, cùm in prælium exituri essent, quod procinctum dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per æs & libram: scilicet quod per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus, & libripende, ciuibus Romanis puberibus præsentibus, & eo, qui familiæ emptor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum, ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt. quod verò per æs & libram fiebat, licet diutius permanserit, attamen partim & hoc in vsu esse desijt. Sed prædicta quidem nomina testamentorum ad ius ciuile referebantur. postea verò ex edicto prætoris forma alia faciendorum testamẽtorum introducta est. Iure

etenim

etenim honorario nulla mancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cum iure ciuili signa testium non essent necessaria.

ARGVM.

Testamenti in scriptis solẽnitas partim iure ciuili, partim sacris constitutionibus, & Prætorio iure nititur: conficitur autem tale testamentum testibus septem vno contextu actui adhibitis, & facto testamento subscribentibus, ac demum illud suis sigillis munientibus.

Sed cùm paulatim tam ex vsu hominum, quã ex constitutionum emendationibus cœpit in vnam consonantiam ius ciuile & prætorium iungi: constitutum est, vt vno eodémque tempore (quod ius ciuile quodammodo exigebat) septẽ testibus adhibitis, & subscriptione testium (quod ex constitutionibus inuentum est, & ex edicto prætoris) signacula testamentis imponerentur: ita, vt hoc ius tripertitum esse videatur, & testes quidem & eorum præsentia vno contextu testamenti celebrandi gratia, à iure ciuili descendant: subscriptiones autem testatoris & testium, ex sacrarum constitutionum obseruatione adhibeantur: signacula autem, & testium numerus, ex edicto Prætoris. Sed his omnibus à nostra constitutione propter testamẽtorum synceritatem, vt nulla fraus adhibeatur, hoc additũ est: vt per manus testatoris vel testiũ nomen hæredis exprimatur: & omnia secundũ

illius constitutionis tenorem procedant. Possunt autem omnes testes & vno annulo signare testamentum. quid enim si septem annuli vna sculptura fuerint, secundum quod Papiniano visum est? Sed & alieno quoque annulo licet signare testamentum.

ARGVM.

Qui ex testamento capere potest, is testamentarius testis esse potest: sed personæ hic enumeratæ, quanuis testamenti factionem habeant, testamento testes adhiberi nequeunt.

Testes autem adhiberi possunt ij, cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier, neque impubes, neque seruus, neque furiosus, neque mutus, neque surdus, neque is, cui bonis interdictum est, neque ij, quos leges iubent improbos intestabilésque esse, possunt in numerum testium adhiberi.

*Adnota, Communem errorem ius facere, & veritati præferri.

Sed cùm aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, posteà autem seruus apparuit: tam diuus Hadrianus Catoni, quàm posteà diui Seuerus & Antoninus rescripserunt, subuenire se ex sua liberalitate testamento, vt sic habeatur firmũ, ac si, vt oportebat factum esset: cùm eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberi loco fuerit: neque quisquam

quam

quam esset, qui status ei quæstionem moueret. Pater, necnon is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdē patris potestate sunt, vtique testes in vno testamento fieri possunt: quia nihil nocet, ex vna domo plures testes alieno negotio adhiberi.

ARGVM.

Testamentarii testes esse nequeunt, qui in testatoris est potestate, & qui testatorem in potestate habet, itē heres scriptus, & qui in sacris eius sunt, quíve eum habet in potestate, & frater sub eisdē patriis nexibus existentes quibus hæres: quicquid circa hæc placitum fuerit antiquitati.

In testibus autem non debet esse is, qui in potestate testatoris est. Sed si filiusfamiliâs de castrensi peculio post mißionem faciat testamentum: nec pater eius rectè adhibetur testis, nec is qui in potestate eiusdem patris est. reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium. Sed neque hæres scriptus, neque is, qui in potestate eius est, neque pater eius, qui eum habet in potestate, neque fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia hoc totum negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter testatorem & hæredem agi. Licet autem totum ius tale conturbatum fuerat, & Veteres quidem familiæ emptorem, & eos, qui per potestatem ei coniuncti fuerant, à testamentarijs

testimonijs repellebant: hæredi autem, & ijs, qui per potestatem ei coniuncti fuerant, concedebant testimonia in testamentis præstare: licet ij, qui id permittebant, hoc iure minimè abuti eos debere suadebant: tamen nos eandem obseruationem corrigentes, & quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiæ emptoris, meritò nec hæredi, qui imaginem vetustissimi familiæ emptoris obtinet, neque alijs personis, quæ ei (vt dictum est) coniunctæ sunt licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia præstare ideóque nec eiusmodi veteres constitutiones nostro Codici inseri permisimus.

ARGVM.

Cui legatum aut particulare fideicommissum relictum testamento fuit (cùm ad eum non pertineat hæreditatis damnum, nec emolumentum) testis in eo testamento esse potest.

Legatarijs autem & fideicommissarijs, quia non iuris successores sunt, & alijs personis eis coniunctis testimonium non denegamus: imò in quadam nostra constitutione & hoc specialiter eis concessimus. Et multo magis ijs, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus. Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in chartis, membranisve, vel in alia materia fiat. Sed & vnum testamentum pluribus codicibus con-

fice

ficere quis potest, secundum obtinentem tamen obseruationem omnibus factis, quod interdum etiam necessarium est: veluti si quis nauigaturus est secum ferre, & domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quæ humanis necessitatibus imminent.

ARGVM.

Supremæ voluntatis viua voce, coram septem rogatis testibus declaratio à testatore facta, nuncupatiuum testamentum dicitur.

Sed hæc quidem de testamentis, quæ scriptis conficiuntur sufficiunt. si quis aut sine scriptis voluerit ordinare iure ciuili testamentum: septem testibus adhibitis, & sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum iure ciuili firmúmq; constitutum.

De militari testamento, *TIT. XI.*

SVprà dicta diligens obseruatio in ordinandis testamentis, militibus propter nimiam imperitiam eorum, constitutionibus principalibus remissa est. Nam quamuis ij neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum solennitatem obseruauerint: rectè nihilominus testantur, videlicet cùm in expeditionibus occupati sunt, quod meritò nostra constitutio introduxit. Quoquo

enim modo voluntas eius suprema inueniatur, siue scripta, siue sine scriptura: valet testamentum ex voluntate eius.

ARGVM.

Miles etiam filiusfamiliâs tandiu iure militari testandi habet priuilegium, quandiu in expeditione est: qui si extra castra degat, communi omniũ iure testari debet.

Illis autem temporibus, per quæ citra expeditionũ necessitatem, in alijs locis, vel suis ædibus degunt, minimè ad vendicandum tale priuilegium adiuuantur. Sed testari quidem, etsi filij familiarum sint, propter militiam conceduntur: iure tamen cõmuni eadem obseruatione & in eorum testamentis adhibenda, quam in testamentis paganorum proximè exposuimus.

ARGVM.

Milites quanuis à testandi solennibus immunes sint, eorum tamen supremum iudiciũ coram testibus, saltem duobus, iisque rogatis manifestari debet: quo probari postea posſit illorum voluntas.

Planè de testamentis militum diuus Traianus Catilio Seuero ita rescripsit: Id priuilegium, quod militantibus datum est, vt quoquomodo facta ab his testamenta, rata sint: sic intelligi debet, vt vtique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod & sine scriptura, & à non militantibus quoque fieri potest. Si ergo miles, de cuius bonis apud te

quæri

quæritur, conuocatis ad hoc hominibus, vt voluntatem suam testaretur, ita loquutus est, vt declararet, quem vellet sibi hæredem esse, & cui libertatem tribueret: potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, & voluntas eius rata habenda est. Cæterùm si (vt plerunque sermonibus fieri solet) dixit alicui, Ego te hæredem facio: *aut,* Bona mea tibi relinquo: *non oportet hoc pro testamento obseruari. Nec vllorum magis interest, quàm ipsorum, quibus id priuilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti. alioqui non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit: & per hoc vera iudicia subuerterentur. Quinimò & mutus & surdus miles testamentum facere potest.*

*Adnotato, Conditionem in testamentis retro trahi ad diem mortis testatoris.

Sed hactenus hoc illis à principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant, & in castris degunt. Post missionem verò veterani, vel extra castra alij: si faciunt adhuc militantes testamentum: communi omnium ciuium Romanorùm iure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi iure, sed quomodo voluerint: post missionem intra annum tantùm valebit. Quid ergo si intra annum quis decesserit, conditio autem

hære

hæredi adſcripta, poſt annum extiterit? an quaſi militis teſtamentum valeat? Et placere valere quaſi militis.

*Verbis aut facto cõfirmans inualidũm, nouam diſpoſitionem condere videtur.

Sed & ſi quis ante militiam non iure fecit teſtamentum, & miles factus, & in expeditione degens reſignauit illud, & quædam adiecit, ſiue detraxit, vel aliàs manifeſta eſt militis voluntas hoc valere volentis: dicendum eſt valere hoc teſtamentum: quaſi ex noua militis voluntate. Denique & ſi in arrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamiliàs emancipatus eſt: teſtamentum eius quaſi ex noua militis voluntate valet: nec videtur capitis diminutione irritum fieri.

ARGVM.

Qui de quaſi caſtrenſibus teſtantur, iure communi teſtari debent.

Sciendum tamen eſt, quòd cùm ad exemplum caſtrenſis peculij, tam anteriores leges, quàm principales conſtitutiones, quibuſdam quaſi caſtrenſia dederant peculia, & horum quibuſdam permiſſum fuerat etiam in poteſtate degentibus teſtari: noſtra id conſtitutio latius extendens, permiſerit omnibus in huiuſmodi peculijs teſtari quidem, ſed iure communi. Cuius conſtitutionis tenore perſpecto: licentia eſt, nihil eorum, quæ ad præfatum ius pertinent, ignorare.

Qui

Quibus non est permissum facere testamentum.

TIT. XII.

ARGVM.

In parentum potestate cõstituti(etiam si paternus accedat consensus)iure testari nequeunt: his tamen demptis, qui castrense & quasi castrense peculium habent,id est, qui vel in castris vel bonis literis militant: quibus super eo (haud secus quàm si sui iuris essent)etiam inuito patre, testãdi libertas data est.

*Adnotato,Castrensia aut quasi,mortuo patre non communicanda fratribus.

NOn tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ij, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent:adeò quidem,vt quanuis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari poßint: exceptis ijs,quos antea enumerauimus, & præcipuè militibus, qui in potestate parentum sunt, quibus de eo,quod in castris adquisierunt; permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. Quod quidem ius ab initio tantum militantibus datũ est, tam ex authoritate diui Augusti, quàm Neruæ, necnon optimi Imperatoris Traiani: postea verò subscriptione diui Hadriani, etiam dimißis à militia, id est veteranis concessum est. Itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentũ: pertinebit

uelit hoc ad eum, quem hæredem reliquerunt. Si verò intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus: ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus: quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere, vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune esse: sed scilicet proprium eius esse, qui id in castris adquisierit: quanquam iure ciuili omnium, qui in potostate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac seruorum peculia in bonis dominorũ numerantur: exceptis videlicet ijs, quæ ex sacris constitutionibus, & præcipuè nostris, propter diuersas causas non adquiruntur. Præter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filiusfamiliâs testamentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis factus decesserit.

*Adnota, Ab initio nullum, tractu temporis non conualescere: & versa vice, rem legitimè factam, etiam si ad eum casum veniat à quo initium sumere non potuit, nequaquam irritari.

Præterea testamentum facere non possunt impuberes: quia nullum eorum animi iudicium est. Item furiosi: quia mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes, posteà pubes: aut furiosus,

post

posteà compos mentis factus fuerit, & decesserit. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est: iure testati esse videntur: certè eo, quod ante furorem fecerint testamento valente. Nam neq; testamentum rectè factum, neque vllum aliud negotium rectè gestum, posteà furor interueniens perimit. Item prodigus, cui bonorũ suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest: sed id, quod antè fecerit, quàm interdictio bonorum suorum ei fiat, ratum est. Item surdus & mutus non semper testamẽtum facere possunt. Vtique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit: non qui tardè exaudit. nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest: non qui tardè loquitur. Sæpe enim etiam literati & eruditi homines varijs casibus & audiendi & loquendi facultatem amittunt. Vnde nostra constitutio etiam his subuenit, vt certis casibus & modis secundum normam eius poßint testari aliáque facere, quæ eis permissa sunt. Sed si quis post testamentum factum, aduersa valetudine, aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse cœperit: ratum nihilominus manet eius testamentum. Cæcus autem non potest facere testamentum, nisi per obseruationem, quam lex diui Iustini patris nostri introduxit.

*Iure enim postliminij, qui ab hostibus

rediit, retrò fingitur semper in ciuitate fuisse, lege verò Cornelia, qui apud hostes vita functus est: fingitur hora captiuitatis præambula (& sic in libertate) decessisse.

Eius, qui apud hostes est, testamẽtum, quod ibi fecit, non valet, quamuis redierit. sed quod, dum in ciuitate fuerat, fecit: siue redierit, valet iure postliminij: siue illhic decesserit, valet ex lege Cornelia.

De exhæredatione liberorum, *TIT. XIII.*

ARGVM.

Quisquis filium habens in potestate, ritè testari vult, operæpretium est, vt eum aut instituat, aut nominatim exhæredem faciat: illius etenim præteritione vsqueadeò nullum fit testamentum, vt etiam si viuo patre decesserit, non conualescat. in filiabus autem cæterísq; per virilem sexũ descendentibus, longè diuersam rationem tenuit antiquitas: vt ex hoc textu degustare potes.

NOn tamen, vt omnino valeat testamentum, sufficit hæc obseruatio, quam suprà exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, vt eum hæredem instituat, vel exhæredem eum nominatim faciat. alioqui si eum silentio præterierit, inutiliter testabitur: adeò quidem, vt si viuo patre filius mortuus sit, nemo hæres ex eo testamento existere possit: quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. Sed non ita de filiabus, & alijs per vir

virilem sexum descendentibus liberis vtriusque sexus antiquitati fuerat observatum: sed si non fuerant scripti hæredes scriptæve, vel exhæredati exhæredatæve: testamentum quidem non infirmabatur, ius tamen adcrescendi eis ad certam portionem præstabatur, sed nec nominatim eas personas exhæredare parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros hoc facere. Nominatim autem quis exhæredari videtur, siue ita exhæredetur, Titius filius meus exhæres esto: *siue ita,* Filius meus exhæres esto, *non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet.*

ARGVM.

Posthumi præteritione non protinus ab initio infirmatur testamentum, sed ita demum cùm natus fuerit posthumus: quo non nascente firmum manet testatoris iudicium.

Posthumi quoque liberi, vel hæredes institui debent, vel exhæredari. Et in eo par omnium conditio est, quòd & filio posthumo, & quolibet ex cæteris liberis, siue fœminini sexus, siue masculini, præterito, valet quidam testamentum, sed postea adgnatione posthumi, siue posthumæ rumpitur, & ea ratione totum infirmatur. Ideóque si mulier, ex qua posthumus aut posthuma sperabatur, abortum fecerit: nihil impedimento est scriptis hæredibus ad hæreditatem adeundam. Sed fœminini quidem

ſexus perſonæ, vel nominatim, vel inter cæteros exhæredari ſolebant: dum tamen, ſi inter cæteros exhæredarentur, aliquid eis legaretur, ne viderentur præteritæ eſſe per obliuionem. Maſculos verò poſthumos, id eſt filios, & deinceps, placuit non aliter rectè exhæredari, niſi nominatim exhæredarentur, hoc ſcilicet modo, Quicunque mihi filius genitus fuerit, exhæres eſto.

ARGVM.

Ex filio nepos viuo patre ſuus hæres auo non eſt, quamuis in eius ſit poteſtate: ſed ſi viuo auo patrem mori contigerit, eius patris locum ſubintrans, quaſi adgnaſcẽdo ſuus hæres ſit: idcirco inſtitui vel exhæres fieri debet, ne illius præteritio aui teſtamentum infirmet.

Poſthumorum autem loco ſunt & hi, qui in ſui hæredis locum ſuccedendo, quaſi adgnaſcẽdo fiunt parentibus ſui hæredes, vt ecce, ſi quis filium, & ex eo nepotem, neptémve in poteſtate habeat: quia filius gradu præcedit, is ſolus iura ſui hæredis habet, quamuis nepos quoque, & neptis ex eo in eadem poteſtate ſint. Sed ſi filius eius viuo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de poteſtate eius: incipit nepos, neptíſve in eius locum ſuccedere, & eo modo iura ſuorum hæredum quaſi adgnatione nanciſcitur. Ne ergo eo modo rumpatur eius teſtamentum: ſicut ipſum filium, vel hæredem inſtituere, vel nominatim exhæredare debet teſta-

testator, ne non iure faciat testamentum: ita & nepotem, neptémve ex filio necesse est ei, vel hæredem instituere, vel exhæredare, ne fortè eo viuo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos, neptísve, quasi adgnatione rumpat testamentum. Idq; lege Iulia Velleia prouisum est: in qua similis exhæredationis modus ad similitudinem posthumorum demonstratur.

ARGVM.

Emancipati quoq; liberi institui, vel exhæredari debent: alioqui eis præteritis (quanuis iure ciuili succursum non sit) iure Prætorio bonorum possessio contra tabulas datur.

Emancipatos liberos iure ciuili, neque hæredes instituere, neque exhæredare necesse est: quia non sunt sui hæredes. Sed Prætor omnes, tam fœminini sexus, quàm masculini, si hæredes non instituantur, exhæredari iubet, virilis sexus, nominatim, fœminini verò, inter cæteros: quia si neque hæredes instituti fuerunt, neque ita (vt diximus) exhæredati: permittit eis Prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

ARGVM.

Adoptiui quandiu in adoptantis nexibus constituti sunt: haud secus quàm naturales liberi instituendi vel exhæredandi sunt: adoptione vero soluta, impunè ab adoptãte patre prætereuntur: quo tamen ad naturalem patrem tanquàm ab eo emancipati, haberi incipiunt.

Adoptiui liberi quandiu sunt in potestate patris adoptiui, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptijs quæsiti. itaque hæredes instituendi, vel exhæredandi sunt, secundum ea, quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati verò à patre adoptiuo, neque iure ciuili, neque eo iure, quod ad edictum Prætoris attinet, inter liberos connumerantur. Qua ratione accidit, vt ex diuerso (quod ad naturalem parentem attinet) quandiu quidem sunt in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur: vt eos neque hæredes instituere, neque exhæredare necesse sit. cùm verò emancipati fuerint ab adoptiuo patre: tunc incipiant in ea causa esse, in qua futuri essent, si à naturali patre emancipati fuissent.

ARGVM.

Sublata veteri differentia, recentiori iure sancitum est: vt ijsdem testamento modis & mares, & fœminæ instituantur, vel exhæredes fiant: idque in reliquis liberis, vtputa nepotibus, neptibus, & deinceps: necnon & in posthumis, & emancipatis filijs obseruare conuenit.

Sed hæc quidem vetustas introducebat. nostra verò constitutio inter masculos, & fœminas in hoc iure nihil interesse existimans: quia vtraque persona in hominum procreatione simili naturæ officio fungitur, & lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod &

Prætores postea sequuti esse videntur: ideo simplex ac simile ius, & in filijs, & in filiabus, & in cæteris descendentibus per virilem sexum personis, non solùm iam natis, sed etiam posthumis, introduxit: vt omnes siue sui, siue emancipati sint, vel hæredes instituantur, vel nominatim exhæredentur: & eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda, & hæreditatem auferendam, quem filij sui vel emancipati habent, siue iam nati sint, siue adhuc in vtero constituti, postea nati sint. Circa adoptiuos autem filios certam induximus diuisionem, quæ in nostra constitutione, quam super adoptiuis tulimus, cõtinetur. Sed si in expeditione occupatus miles, testamẽtum faciat, & liberos suos iam natos vel posthumos nominatim non exhæredauerit, sed silentio præterierit, non ignorans, an habeat liberos: silentium eius pro exhæredatione nominatim facta valere, constitutionibus principum cautum est.

ARGVM.

Matris aliorúmve per lineam maternam ascẽdentium præteritio, vim exhęredationis obtinet idcirco ad eorum successionem citra querelam aspirare non potest præteritus filius.

Mater vel auus maternus, necesse non habent liberos suos, aut hæredes instituere, aut exhæredare: sed possunt eos silentio omittere, nam silentium matris, aut aui materni, & cætero-

rum per matrem ascendentium tantum facit, quantum exhæredatio patris. Neque enim matri filium filiámve, neque auo materno nepotem, neptémve ex filia, si eum eámve hæredem non instituit, exhæredare necesse est: siue de iure ciuili quæramus, siue de edicto Prætoris, quo Prætor præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem permittit: sed aliud eis adminiculum seruatur, quod paulò pòst vobis manifestum fiet.

De hæredibus instituendis, *TIT. XIIII.*

ARGVM.

Seruo proprio scripto hæredi, nulla libertatis mentione facta, videtur etiam data libertas.

HAeredes instituere permissum est, tam liberos homines, quàm seruos: & tam proprios, quàm alienos. Proprios autem olim quidem secundum plurium sententias, non aliter, quàm cum libertate, rectè instituere licebat, hodie verò etiam sine libertate, ex nostra constitutione hæredes eos instituere permissum est. Quod non per innouationem induximus, sed quoniam æquius erat, & Attilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinum, quàm ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem seruus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio vsumfructum

fructum habente. Est tamen casus, in quo nec cum libertate vtiliter seruus à domina hæres instituitur, vt constitutione diuorum Seueri, & Antonini cauetur, cuius verba hæc sunt: Seruum adulterio maculatum, non iure testaměto manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quæ rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est. Quare sequitur, vt in eundem à domina collata hæredis institutio, nullius momenti habeatur.

Alienus seruus etiam is intelligitur, in quo vsumfructum testator habet.

ARGVM.

Simplex proprij serui institutio eum & liberum & domino necessarium hęredem facit, qui si viuo adhuc testatore libertate donetur, volũtarius efficitur: sin autem à domino alienetur, nec liber, nec hæres sit: sed nouo domino hæreditatem quærit.

Seruus autem à domino suo hæres institutus; si quidem in eadem causa manserit: fit ex testamento liber, hærésq; ei necessarius. Si verò à viuo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hæreditatem potest: quia non fit hæres necessarius, cùm vtrunque ex domini testamento non consequatur. Quòd si alienatus fuerit: iussu noui domini adire hæreditatem debet, & ea ratione per eum dominus fit hæres. nam ipse alienatus, neque liber, neque hæres esse potest, etiam si cum libertate hæres institutus fuerit, destitisse enim à libertatis datione videtur domi-

nus, qui eum alienauit. Alienus quoque seruus hæres institutus, si in eadem causa durauerit, iussu eius domini adire hæreditatem debet. Si verò alienatus fuerit ab eo, aut viuo testatore, aut post mortem eius, autequàm adeat: debet iussu noui domini adire. At si manumissus est viuo testatore, vel mortuo, antequàm adeat: suo arbitrio adire potest hæreditatem. Seruus etiam alienus post domini mortem rectè hæres instituitur: quia & cum hæreditariis seruis est testamenti factio. Nondum enim adita hæreditas, personæ vicem sustinet, non hæredis futuri, sed defuncti: cùm etiam eius, qui in vtero est, seruus rectè hæres instituatur. Seruus autem plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus hæres, vnicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro portione dominij adquirit hæreditatem. Et vnum hominem, & plures vsq; in infinitum, quot quis hæredes velit facere, licet.

ARGVM.

Vniuersa quæuis hæreditas in vncias xij. (quæ assis appellatione continentur) scinditur: quarum quælibet certum nomen à lege sortita est: potest tamen in plures paucioresve vncias (prout testatori libitum erit) distribui.

Hæreditas plerunque diuiditur in duodecim vncias, quæ assis appellatione continentur

tur. habent autem & hæ partes propria nomina ab vncia vsque ad assem hæc: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx. Non autem vtique semper duodecim vncias esse oportet. nam tot vnciæ assem efficiunt, quot testator voluerit: & si vnum tantùm quis ex semisse (verbi gratia) hæredem scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim idem ex parte testatus, & ex parte intestatus decedere potest: nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. Et è contrario potest quis in quotcunque voluerit plurimas vncias suam hæreditatem diuidere.

ARGVM.

Qui partibus non designatis hæredes scripti sunt, æquis portionibus scripti videntur: qui verò iam aliquot in certis partibus institutis, simpliciter instituuntur, quotquot sint, in residuo assis hæredes fiunt: asse autem toto distributo, qui sine partibus scripti sunt, semissem hæreditatis consequuntur.

Si plures instituantur hæredes: ita demum in hoc casu partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex æquis partibus hæredes esse. satis enim constat, nullis partibus nominatis, ex æquis partibus eos hæredes esse. Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit: ex ea parte hæres fit.

sit. Et si plures sine parte scripti sint: omnes in eandem partem concurrunt. Si verò totus as completus sit: ij qui nominatim expressas partes habent: in dimidiam partem vocantur: & ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec interest, primus, an medius, an nouissimus, sine parte hæres scriptus sit. ea enim pars data intelligitur, quæ vacat. Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit hæres institutus, quid iuris sit, veluti si tres ex quartis partibus hæredes scripti sunt. Et constat vacantem partem singulis tacitè pro hæreditaria parte accedere, & perinde haberi, ac si ex tertijs partibus hæredes scripti essent & ex diuerso, si plures hæredes scripti in portionibus sint, tacitè singulis decrescere: vt si (verbi gratia) quatuor ex tertijs partibus hæredes scripti sint, perinde habeantur, ac si vnusquisque ex quarta parte hæres scriptus fuisset.

* Adnota, Dupondium appellat hereditatem in XXIIII vncias distributã: quasi duo pondo, id est, duo asses: sic in tripondio dicito.

Et si plures vnciæ, quàm duodecim distributæ sint: is, qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idémque erit, si dupondius expletus sit. quæ omnes partes ad assem postea reuocantur, quanuis sint plurium vnciarum. Hæres & purè, & sub conditione in-

stitui

ſtitui poteſt: ex certo tempore, aut ad certum tempus non poteſt: veluti, Poſt quinquennium, quàm moriar. *vel,* Ex Calendis illis. *vel,* Vſque ad calendas illa hæres eſto. *Denique diem adiectum haberi pro ſuperuacuo placet: & perinde eſſe, ac ſi purè hæres inſtitutus eſſet.*

ARGVM.

Impoſsibilis conditio adiecta inſtitutioni legato, vel fideicommiſſo vitiatur, diſpoſitione pura remanente.

Impoſſibilis conditio in inſtitutionibus, & legatis, necnon in fideicommiſſis, & libertatibus, pro non ſcripta habetur. Si plures conditiones in inſtitutionibus adſcriptæ ſunt: ſi quidem coniunctim, vt puta, Si illud & illud factum fuerit: *omnibus parendum eſt. ſi ſeparatim. veluti,* Si illud aut illud factum erit: *cuilibet conditioni obtemperare ſatis eſt. Ii, quos nunquam teſtator vidit hæredes inſtitui poſſunt. veluti ſi fratris filios peregrinantes, ignorans qui eſſent, hæredes inſtituerit. ignorantia enim teſtantis inutilem inſtitutionem non facit.*

De vulgari ſubſtitutione, *TIT. XV.*

ARGVM.

Eſt autē ſubſtitutio (vt Accur. & interpretes, cod. tit. ff. in rub. definiunt) ſecunda conditionalis

inſt.

institutio. Vulgaris autem substitutio (de qua hoc titulo disseritur) vt ex dictis scribentiũ in l. j. ff. eo. colligere est, sic potest definiri: Substitutio vulgaris, est directa substitutio, in locũ prioris institutionis effectũ nõ sortientis facta, quæ à quolibet, & cuilibet fieri potest, nihil specialitatis habens.

Potest autem quis in testamento suo plures gradus hæredum facere: vtputa, Si ille hæres non erit: ille hæres esto: *& deinceps, inquantum velit testator substituere potest: vt nouissimo loco in subsidium, vel seruum necessarium hæredem instituere posit. Et plures in vnius locum possunt substitui, vel vnus in plurium, vel singuli in singulorum, vel inuicẽ ipsi, qui hæredes instituti sunt.*

ARGVM.

Quem testator instituendo prædilexit, eũ etiã substituendo prædilexisse creditur: ideo hæredes ex disparibus partibus instituti, & inuicẽ simpliciter substituti, ex eisdem portionibus substituti censentur, ex quibus instituti fuerunt.

Et si ex disparibus partibus hæredes scriptos inuicem substituerit, & nullam mentionem partium in substitutione habuerit: eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expreßit. & ita diuus Pius rescripsit.

ARGVM.

Vulgariter substitutus vni cohæredum, quẽ alteri

teri cohęredi testator substituerat (neutro eorum adeunte) vtrique substitutus videtur.

Sed si instituto hæredi, cohærede substituto dato, alius ei substitutus fuerit: diui Seuerus & Antoninus sine distinctione rescripserunt, ad vtranque partem substitutum admitti.

ARGVM.

Vulgariter substitutus alieno seruo, quē testator liberum opinabatur (quãuis domini iussu seruus hæreditatem adierit) ad partem hæreditatis admittitur: qualis autem sit horum verborum (si hæres non erit) interpretatio, hîc traditur.

Si seruum alienum quis patremfamiliâs arbitratus, hæredem scripserit: & si hæres non esset, Mæuium ei substituerit: isque seruus iussu domini adierit hæreditatem: Mæuius substitutus in partē admittitur. illa enim verba, Si hæres non erit *in eo quidem, quē alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse hæres erit, neque alium hæredem effecerit. in eo verò, quem patremfamiliâs esse arbitratur, illud significant: si hæreditatē sibi, vel ei cuius iuri postea subiectus esse cœperit, non adquisierit. Idq; Tyberius Cæsar in persona Parthenij serui sui constituit.*

De pupillari substitutione, *TIT. XVI.*

ARGVM.

Qui liberos impuberes in suis habet sacris

com

constitutos,non solùm vulgariter,id est,si hæredes non erunt, sed etiam pupillariter,si hæredes fuerint,& intra pubertatem decesserint, eis substituere potest:ideo primo casu contingente,substitutus sit testatoris hæres: secũdo verò casu ipsi pupillo hæres efficitur.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solùm ita,vt suprà diximus,substituere potest,id est,vt si hæredes ei non extiterint,alius sit ei hæres: sed eo amplius, vt si hæredes ei extiterint, & adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis hæres: veluti si quis dicat hoc modo, Titius filius meus hæres mihi esto. Et si filius meus hæres mihi non erit:siue hæres erit,& prius moriatur, quàm in suam tutelam venerit: *id est,antequàm pubes factus sit*: tunc Seius hæres esto. *quo casu, si quidem non extiterit hæres filius: tunc substitutus patri fit hæres, si verò extiterit hæres filius, & ante pubertatem decesserit: ipsi filio fit hæres substitutus,nam moribus institutum est,vt quum eius ætatis filij sint,in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt: parentes eis faciant.*

ARGVM.

Qua ratione potest pater filio impuberi pupillariter substituere eadẽ poterit filio furioso, aut mẽte capto exẽplarẽ substitutionem facere: itaq; sicuti pupillaris pubertate adueniente expirat,

ita

ita exemplaris furore sedato & sanitate mentis restituta, euanescit.

Qua ratione excitati, etiam constitutionem posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, vt si qui mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes, cuiuscunque sexus vel gradus: liceat eis, & si plures sint, ad exemplum pupillaris substitutionis, certas personas substituere. sin autem resipuerint: eandem substitutionem infirmari sancimus, & hoc ad exemplum pupillaris substitutionis: quæ postquam pupillus adoleuerit, infirmatur. Igitur in pupillari substitutione secundum præfatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta: alterum patris, alterum filij, tanquam si ipse filius sibi hæredem instituisset: aut certè vnum testamentum est duarum causarum, id est, duarum hæreditatum. Sin autem quis ita formidolosus sit, vt timeat, ne filius suus pupillus adhuc ex eo, quod palàm substitutum acceperit, post obitum eius periculo insidiarum subiaceat: vulgarem quidem substitutionē palàm facere, & in primis testamenti partibus ordinare debet: illam autem substitutionem, per quam si hæres extiterit pupillus, & intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur: separatim in infirmioribus partibus scribere debet, eámque partem proprio lino, propriáque cera consignare, & in priore parte testamen-

ti cauere, ne inferiores tabulæ viuo filio & adhuc impubere, aperiantur. Illud palàm est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filij quòd in eisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque hæredem instituisset: quamuis pupillo hoc periculosum sit.

ARGVM.

Etiam exhæredato filio parēs pupillariter substituere potest: quo casu vndecūque pupillo quæsita ad substitutum pertinebunt.

Non solùm autem hæredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, vt si hæredes eis extiterint, & ante pubertatem mortui fuerint, sit eis hæres is, quem ipsi voluerint: sed etiam exhæredatis. Itaque eo casu si quid exhæredato pupillo ex hæreditatibus, legatísve, aut donationibus propinquorum, atque amicorum adquisitum fuerit: id omne ad substitutum pertinebit. Quæcunque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel hæredum institutorum, vel exhæredatorum, eadem etiam de posthumis intelligimus.

* Adnotato, Principali causa non consistente, nec sequelam consistere posse.

Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi & sibi faciat. nam pupillare testamentū, pars & sequela est paterni testamenti: adeò vt si patris testamentum non valeat, nec

filij

filij quidem valebit. Vel singulis liberis, vel ei, qui eorum nouissimus impubes morietur, substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestatum decedere voluerit: nouissimo, si ius legitimarum hæreditatum integrum inter eos custodiri velit.

ARGVM.

Pupillo substitutus dari potest certo & proprio nomine, aut generaliter, his verbis (quisquis mihi erit hęres, filio meo impuberi sit hęres) quo casu qui ex testatoris iudicio hæredes fuerunt: pro hæreditarijs portionibus substituti videntur.

Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti, Titius hæres esto, *aut generaliter. vt,* Quisquis mihi hæres erit. *Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui & scripti sunt hæredes, & extiterunt, & pro qua parte hæredes facti sunt.*

ARGVM.

Pubertate euanescit pupillaris substitutio, nec lõgiorẽ habet progressum quàm in pubertatẽ vsq;.

Masculo igitur vsque ad quatuordecim annos substitui potest: fœminæ vsque ad duodecim annos, & si hoc tempus excesserint, substitutio euanescit.

ARGVM.

Extraneo & puberi filio post aditam hæreditatem directo substitui nõ potest, sed per fideicõmissum potest.

Extraneo verò, vel filio puberi hæredi instituto, ita substituere nemo potest, vt si hæres extiterit, & intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit hæres: sed hoc solum permissum est, vt eum per fideicommissum testator obliget alij hæreditatem eius, vel totam, vel pro parte restituere. quod ius quale sit, suo loco trademus.

Quibus modis testamenta infirmentur,
TIT. XVII.

ARGVM.

Si quis facto testamento quempiam sibi ceu in filiũ adrogauerit, vel ex suis descẽdentibus aliquẽ adoptarit, protinus quasi sui hæredis adgnatiõe, quod prius fecerat rumpitur testamentum.

TEstamentum iure factum, vsque eò valet, donec rumpatur, irritúmve fiat. Rumpitur autem testamentum, cùm in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti ius vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptauerit sibi filium per Imperatorem, eum, qui est sui iuris: aut per Prætorem secundum nostram constitutionem eum, qui in potestate parentis fuerit: testamentum eius rumpitur quasi adgnatione sui hæredis.

ARGVM.

Posteriore testamento ex quo iure ciuili aliquo casu adiri potuit hæreditas (quanuis adita nõ fuerit) rumpitur prius testamentum.

Poste

Posteriore quoq; testamento, quod iure perfectum est. superius rumpitur: nec interest, extiterit aliquis hæres ex eo, an non. hoc enim solùm spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideóque si quis aut noluerit hæres esse, aut viuo testatore, aut post mortem eius antè, quàm hæreditatem adiret, decesserit: aut conditione, sub qua hæres institutus est, defectus sit: in his casibus paterfamiliâs intestatus moritur. Nam & prius testamentum non valet, ruptum à posteriore: & posterius æquè nullas habet vires, cùm ex eo nemo hæres extiterit.

ARGVM.

Etiam posteriore ritè facto testamẽto, in quo in certis rebus quispiã, institutus fuit, primũ cui hæres est vniuersalis, tollitur testamentũ: sin autem secũdis tabulis vt priores quoque vim obtinerẽt iusserit testator, tunc qui ex re certa scriptus est, vniuersam hæreditatem hæredi qui priori institutus est testamento, restituere tenetur.

Sed & si quis priore testamento iure perfecto, posterius æquè iure fecerit: etiam si ex certis rebus in eo hæredem instituerit: superius tamen testamentum sublatum esse, diui Seuerus & Antoninus Augusti rescripserunt. cuius constitutionis verba & hic inseri iussimus, quum aliud quoque propterea in ea constitutione expressum sit. Imperatores Seuerus & Antoninus Augusti Coccio Campano. Testa-

mentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum hæres scriptus sit: perinde iure valere, ac si rerum mentio facta non esset: sed & teneri hæredē scriptum, vt contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hæreditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissi verba, quibus vt valeret prius testamentum, expressum est: dubitari non oportet. Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur. Alio autem modo testamenta iure facta infirmantur: veluti cùm is, qui fecit testamentum, capite diminutus sit. quod quibus modis accidat, primo libro retulimus. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur: quum alioqui & quæ rumpuntur, irrita fiant: & ea, quæ statim ab initio non iure fiunt, irrita sint: sed & ea quæ iure facta sunt, & postea per capitis diminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sanè commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui: ideo quædam non iure facta dicuntur, quædam iure facta rumpi, vel irrita fieri.

ARGVM.

Capitis diminutione testatoris iure ciuili irritū fit testamentum: quod tamen (si hæres mortis tēpore pristinum statum recuperarit) iure prætorio conualescit: & ex eo secundum tabulas bonorum possessio peti potest.

Non

Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ ab initio iure facta, per capitis diminutionem irrita facta sunt. nàm si septem testium signis signata sunt: potest scriptus hæres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere: si modò defunctus, & ciuis Romanus & suæ potestatis mortis tempore fuerit. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia ciuitatem, vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit, & mortis tempore in adoptiui patris potestate sit. non potest scriptus hæres secundum tabulas bonorum possessionem petere.

ARGVM.

Simplici nudáque voluntatis expressione præcedens rite factum testamentum minimè infirmatur: itē posterioribus tabulis imperfectis nō fiunt irritæ priores perfectæ.

Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quòd postea testator id noluerit valere: vsque adeo, vt & siquis post factum prius testamentum posterius facere cœperit, & aut mortalitate præuentus, aut quia eum eius rei pœnituit, id non perfecerit: diui Pertinacis oratione cautum sit, ne aliàs tabulæ priores iure factæ, irritæ fiant, nisi sequentes iure ordinatæ, & perfectæ fuerint. nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est.

ARGVM.

Si quis idcirco principē hæredem scripserit, vt aduersario cū quo sibi lis erat, duriorem constitueret litigatorē, nulla est dispositio huiusmodi.

Eadem oratione expreßit, non admissurum se hæreditatem eius, qui litis causa principem reliquerit hæredem: neque tabulas non legitimè factas, in quibus ipse ob eam causam hæres institutus erat, probaturum: neque ex nuda voce hæredis nomen admissurum: neque ex vlla scriptura, cui iuris authoritas desit, aliquid adepturum. Secundum hoc diui Seuerus, & Antoninus sæpißime rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti simus, attamen legibus viuimus.

De inofficioso testamento, *TIT. XVIII.*

ARGVM.

Liberi indebitè exhæredati, inofficiosi querela proposita, parentum impugnare possunt testamēta: quod ius parentibus quoque à liberis exhæredibus factis competit: item fratribus, turpi scilicet persona instituta: reliquis autem cognatis nō conceditur hoc querelæ beneficium.

QVia plerunque parentes sine causa liberos suos exhæredant, vel omittunt: inductum est, vt de inofficioso testamento agere poßint liberi, qui queruntur aut iniquè se exhæredatos, aut iniquè præteritos: hoc colore,

qua

quaſi non ſanæ mentis fuerint, cùm teſtamentum ordinarent. Sed hoc dicitur, non quaſi verè furioſus ſit, ſed rectè quidem fecerit teſtamentum, non autem ex officio pietatis. Nam ſi verè furioſus ſit, nullum teſtamentum eſt. Non autem liberis tantùm permiſſum eſt teſtamentum parentum inofficioſum accuſare, verùm etiã liberorum parentibus. Soror autem & frater, turpibus perſonis ſcriptis hæredibus, ex ſacris conſtitutionibus prælati ſunt. Non ergo cõtra omnes hæredes agere poſſunt. Vltra fratres igitur & ſorores cognati nullo modo aut agere poſſunt, aut agentes vincere.

ARGVM.

Subſidiarium eſt querelæ inofficioſi auxilium: idcirco alijs remedijs competentibus exerceri nõ poteſt.

Tam autem naturales liberi, quàm ſecundum noſtræ conſtitutionis diuiſionem adoptati, ita demum de inofficioſo teſtamento agere poſſunt, ſi nullo alio iure, ad defuncti bona venire poſſint. Nam qui ad hæreditatem totam vel partem eius alio iure veniunt: de inofficioſo agere non poſſunt. Poſthumi quoque, qui nullo alio iure venire poſſunt, de inofficioſo agere poſſunt.

ARGVM.

Ad inofficioſi teſtamẽti querelam excludendã, quantulumcũque relictũ fuiſſe ſat eſt: quòd ſi de-

bito bonorum subsidio minus sit, quiescente querela ad supplendum quod deest, agitur.

Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus à testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturæ introduxit. Sin verò quantacunque pars hæreditatis vel res eis fuerit relicta: de inofficioso querela quiescente, id quod eis deest, vsque ad quartam legitimæ partis repleatur: licet non fuerit adiectum: boni viri arbitratu debere eam compleri.

ARGVM.

Qui officij necessitate coactus legatum ex eo (in quo exhæres factus fuerat) testamento petijt, nō prohibetur illud inofficiosi querela impugnare: è regione etiam, qui impugnauit, legato sibi in eo testamento facto minimè priuabitur.

Si tutor nomine pupilli: cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cùm nihil erat ipsi tutori relictum à patre suo: nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. Sed si è contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inofficioso egerit, & superatus est: ipse tutor, quod sibi in testamento eodem legatum relictum est, non amittit.

*Nouissimo tamen iure, institutionis titulo legitimam relictam esse, operæ pretium est.

Igi

Igitur quartam quis debet habere, vt de inofficioso agere non possit: siue iure hæreditario, siue iure legati, vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter viuos, in ijs tantummodo casibus, quorum mentionem facit nostra constitutio, vel alijs modis, qui in nostris constitutionibus continentur. Quod autẽ de quarta diximus, ita intelligendum est: vt siue vnus fuerit, siue plures: quibus agere de inofficioso testamento permittitur: vna quarta eis dari possit, vt ea pro rata eis distribuatur.

De hæredum qualitate, & differentia,

TIT. XIX.

HAeredes autem, aut necessarij dicuntur, aut sui & necessarij, aut extranei. Necessarius hæres, est seruus hæres institutus. ideoq; sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber & necessarius hæres fit. Vnde qui facultates suas suspectas habent, solent seruum suũ primo, aut secundo, aut etiam vlteriore gradu hæredem instituere: vt si creditoribus satis non fiat, potius eius hæredis bona, quàm ipsius testatoris à creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos diuidantur. Pro hoc tamen incommodo, illud ei commodum præstatur: vt ea, quæ post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi

reser

reseruentur. Et quanuis bona defuncti non sufficiant creditoribus: iterum tamen ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit non veneunt.

ARGVM.

Vt quis sui nomine dignus sit, dum copulatim interuenire necessum est, vt scilicet in potestate sit morientis, & priorem locum tunc temporis obtineat, quorum alterum nequaquã sufficere aperto iure ostenditur: & quanquã olim qui sui erant. ij quoque essent necessarij, iure tamen prætorio eis abstinendi beneficium conceditur.

Sui autem & necessarij hæredes sunt, veluti, filius, filia, nepos neptísve ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui in potestate morientis modò fuerint. Sed vt nepos neptísve sui hæredes sint: non sufficit eum eámve in potestate aui morientis tempore fuisse: sed opus est, vt pater eius viuo patre suo desierit suus hæres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus à patris potestate. tunc enim nepos, neptísve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem hæredes ideò appellantur, quia domestici hæredes sunt, & viuo quoque patre quodammodo domini existimantur. Vnde etiã si quis intestatus moriatur: prima causa est in successione liberorum. Necessarij verò ideo dicuntur, quia omnino, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quàm ex testamento, ex lege duodecim Tabularum hæredes fiunt. Sed his Prætor permittit volentibus abstinere hæreditate

tate

tate: vt potius parentis, quàm ipsorum bona similiter à creditoribus possideantur. Cæteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei hæredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, hæredes à nobis instituti, extranei hæredes nobis videntur. Qua de causa, & qui hæredes à matre instituuntur, eodem numero sunt: quia fœminæ in potestate liberos non habent. Seruus quoque hæres à domino institutus, & post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur.

ARGVM.

Extraneum hæredē(quo ex testamento sibi delatam assequatur hæteditatem) tribus tēporibus esse capacem iura requirūt, testamenti scilicet tēpore, & mortis testatoris, itē aditionis: media autem tēpora inter prædicta, hæreditatis capessendæ, eum minimè inhabilem reddunt.

In extraneis hæredibus illud obseruatur, vt sit cum eis testamenti factio: siue hæredes ipsi instituantur, siue hi, qui in potestate eorum sunt, & id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem facti tempore, vt constiterit institutio: mortis verò testatoris, vt effectum habeat. hoc amplius, & cùm adit hæreditatem, esse debet cum eo testamenti factio, siue purè, siue sub conditione hæres institutus sit. Nam ius hæredis eo maximè tempore inspiciendum

est, quo

est, quo acquirit hæreditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, & mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio iuris non nocet hæredi: quia (vt diximus) tria tempora inspici debent. Testamenti autem factionem non solùm is habere videtur, qui testamentum facere potest: sed etiam qui ex alieno testamento, vel ipse capere potest, vel alij adquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus, & mutus, & posthumus, & infans, & filiusfamiliâs, & seruus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint: attamen ex testamento vel sibi, vel alij acquirere possunt. Extraneis autem hæredibus deliberandi potestas est de adeunda hæreditate, vel non adeunda. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hæreditatis: siue extraneus, cui de adeunda hæreditate deliberare licet, adierit postea relinquendæ hæreditatis facultatem non habet, nisi minor sit vigintiquinque annis. Nam huius ætatis hominibus, sicut in cæteris omnibus causis, deceptis: ita & si temerè damnosam hæreditatem susceperint, Prætor succurrit. Sciendũ est tamẽ diuum Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, cùm post aditam hæreditatem grande æs alienum, quod aditæ hæreditatis tempore latebat, emersisset. Sed hoc quidem

diuus

diuus Hadrianus cuidam speciali beneficio præstitit. diuus autem Gordianus postea militibus tantummodo hoc concessit.

ARGVM.

Quisquis inuentarium rerum hæreditariarum rite confecerit, tutus etiam citra deliberationem subire hæreditatem potest: creditoribus etenim eatenus tantum tenebitur, quatenus hæreditatis vires sese extendunt.

Sed nostra beneuolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc beneficium præstitit: & constitutionem tam æquissimam, quàm nobilissimam scripsit: cuius tenorem si obseruauerint homines, licet eis adire hæreditatem, & in tantum teneri, quantum valere bona hæreditatis contingit: vt ex hac causa neque deliberationis auxilium sit eis necessariũ, nisi omissa obseruatione nostræ constitutionis, & deliberandum existimauerint, & sese veteri grauamini aditionis supponere maluerint.

ARGVM.

Etiam nuda volũtate verbis aut facto declarata, aditur hæreditas, facto autem declarat qui se pro hærede gerit: id est, hos actus exercet, qui nõ nisi ab hærede & domino fieri queunt.

Item extraneus hæres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hæreditatem vocatus, potest aut pro hærede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendæ hæreditatis

hæres

hæres fieri. Pro hærede autem gerere quis videtur, si rebus hæreditariis, tanquam hæres vtatur, vel vendendo res hæreditarias, vel prædia colendo locandóve, & quoquomodo voluntatem suam declaret, vel re, vel verbo de adeunda hæreditate: dummodo sciat eum, in cuius bonis pro hærede gerit, testatum intestatúmve obiisse, & se ei hæredem esse. Pro hærede enim gerere, est pro domino gerere. Veteres enim hæredes pro dominis appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus hæres fit: ita contraria destinatione statim ab hæreditate repellitur. Eum, qui surdus vel mutus natus, vel postea factus est: nihil prohibet pro hærede gerere, & acquirere sibi hæreditatem: si tamen intelligit quod agit.

De legatis,
TIT. XX.

ARGVM.

Legatariis triplici actiõe eorum persequi posse legata cõcessum est: videlicet personali, in rem, & hypothecaria.

Post hæc videamus de legatis, quæ pars iuris extra propositã quidem materiam videtur. (nam loquimur de iis iuris figuris, quibus per vniuersitatem, res nobis acquiruntur) sed cùm omnino de testamentis, & de hæredibus, qui in testamento instituuntur, loquuti simus: non sine causa sequenti loco potest hæc iuris

mate

materia tractari. Legatum itaque est donatio quædam à defuncto relicta, ab hærede præstanda. Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem: & certa quædam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quæ singula genera legatorum significabantur. Sed ex constitutionibus diuorum Principum solennitas huiusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes, & non verbis, sed voluntatibus eorum fauentes; disposuit: vt omnibus legatis vna sit natura, & quibuscunque verbis aliquid relictum sit, liceat legatarijs id persequi, non solùm per actiones personales, sed etiam per in rem, & per hypothecariam. Cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissimè accipere possibile est.

ARGVM.

Sublata legatorum & fideicommissorum multiplici differentia, omnium hodie vna eandémq; natura est.

Sed non vsque ad eam constitutionem standum esse existimauimus. Cùm enim antiquitatem inuenimus legata quidem strictè concludentem: fideicommissis autem, quæ ex voluntate magis descendebant defunctorũ, pinguiorem

naturam indulgentem: necessarium esse duximus, omnia legata fideicommissis exæquare, vt nulla sit inter ea differentia: sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicōmissorum: & si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicōmissorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis permistim de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem: operæpretium esse duximus interim separatim prius de legatis, & postea de fideicommissis tractare, vt natura vtriusq; iuris cognita, facilè possint permistionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere. Non solùm autem testatoris vel hæredis res, sed etiam aliena legari potest: ita, vt hæres cogatur redimere eam; & præstare: vel si eam non potest redimere, æstimationem eius dare. Sed si talis sit res, cuius commercium non est, vel adipisci non potest: nec æstimatio eius debetur. veluti si quis campū Martium, vel basilicas, vel templa, vel quæ publico vsui destinata sunt, legauerit. nam nullius momenti tale legatum est. Quod autem diximus alienam rem posse legari: ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse: nō si ignorabat. Forsitan enim si sciuisset alienam rem esse, non legasset, & ita diuus Pius rescripsit.

*Adnota. Ignorantiam in dubio præsumi: idcirco scientiam asserens onere probandi grauatur.

Et

Et verius est ipsum, qui agit, id est, legatarium probare oportere, sciuisse alienam rem legare defunctum: non hæredem probare oportere, ignorasse alienam: quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit.

ARGVM.

Rei hypothecatæ (quam testator cuipiam sciēs prudēsq; legauerat) luitio ad hæredem spectat: nisi aliud sensisse testatorem appareat.

Sed & si rem obligatam creditori aliquis legauerit, necesse habet hæres eam luere. Et in hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena: vt ita demum luere necesse habeat hæres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluerit legatarium luere, & hoc expresserit: non debet hæres eam luere.

ARGVM.

Legatarius rei sibi legatæ dominium ex causa lucratiua nactus, legatum nequaquam petere potest: diuersum erit si ex onerosa: qui tamen lucratiuo titulo æstimationem rei adeptus fuit, non prohibetur ex alio rem ipsam petere.

Si res aliena legata fuerit, & eius rei viuo testatore legatarius dominus factus fuerit: siquidem ex causa emptionis: ex testamento actione pretium consequi potest. Si verò ex causa lucratiua, veluti ex donatione, vel ex alia simili causa: agere non potest. Nam traditum

est duas lucratiuas causas in eundem hominem & eandem rem concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur: interest, vtrum rem, an æstimationem ex testamento consequutus sit, nam si rem habet: agere non potest, quia habet eam ex causa lucratiua. si æstimationem, agere potest. Ea quoque res, quæ in rerum natura non est, si modò futura est, rectè legatur: veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit.

ARGVM.

Eiusdem rei legatum duobus coniunctim aut separatim factum, vtriq; acceptāti æquis portionibus quæritur: sin autem alterius portio defecta fuerit, accrescēdi quodam iure ad collegatarium pertinebit.

Si eadem res duobus legata sit, siue coniunctim, siue disiunctim: si ambo perueniant ad legatum, scinditur inter eos legatum, si alter deficiat: quia aut spreuerit legatum, aut viuo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit totum ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat, Titio & Seio homniem Stichum do, lego. *Disiunctim ita,* Titio hominem Stichum do, lego. Seio hominem Stichum do, lego. *Sed & si expresserit eundem hominem Stichum, æquè disiunctim legatum intelligitur.*

ARG.

ARGVM.

Si legati fundi proprietas ad legatarium oneroso titulo peruenerit, vsusfructus verò lucratiuo, proprietatis æstimationem iudicis officio tantùm consequetur.

Si cui fundus alienus legatus sit: & emerit proprietatem deducto vsufructu, & vsusfructus ad eum peruenerit, & postea ex testamento agat: rectè eum agere, & fundum petere, Iulianus ait: quia vsusfructus in petitione seruitutis locum obtinet. sed officio iudicis continetur, vt deducto vsufructu, iubeat æstimationem præstari. Sed si rem legatarij quis ei legauerit, inutile est legatum: quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest. Et licet alienauerit eam, non debetur nec ipsa res, nec æstimatio eius. Si quis rem suam quasi alienam legauerit: valet legatum. nam plus valet quod in veritate est, quàm quod in opinione. Sed & si legatarij esse putauit, valere constat: quia exitum voluntas defuncti habere potest.

ARGVM.

Ita demum rei legatæ alienatio aut pignori datio legatum adimit, si testatorem adimendi animo alienasse constet.

Si rem suam legauerit testator, posteáque eam alienauerit, Celsus putat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi. Idémque diui Seuerus & Antoninus rescripserũt. Iidem rescripserunt eum, qui post testamentum fa-

Quòd si viuo testatore dies venerit, vel conditio extiterit: Papinianus scripsit, vtile esse nihilominus legatum: quia semel constitit, quod & verum est. Non enim placuit sententia existimantium extinctum esse legatum, quia in eam causam peruenerit, à qua incipere non potest.

ARGVM.

Dotis prælegatio vxori à marito facta, iure subsistit, propter commodum repræsentationis: dotem igitur (etiam si nullam dederit) consequetur vxor: modò certam dotis quantitatem testator legando expresserit.

Sed si vxori maritus dotem legauerit, valet legatum: quia plenius est legatum, quàm de dote actio. Sed si quam non accepit dotem, legauerit: diui Seuerus & Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legauerit, inutile esse legatum, si verò certa pecunia, vel certum corpus, aut instrumenta dotis in prælegando demonstrata sunt: valere legatum. Si res legata sine facto hæredis perierit: legatario decedit. Et si seruus alienus legatus, sine facto hæredis manumissus fuerit: non tenetur hæres. Si verò hæredis seruus legatus sit, & ipse eum manumiserit: teneri ipsum Iulianus scripsit. nec interest, sciuerit, an ignorauerit à se legatum esse. Sed & si alij donauerit seruum, & is cui donatus est, eum manumiserit: tenetur hæres, quamuis ignorauerit à se eum legatum esse.

ARGVM.

Copulatorum altero pereunte, aliud æque principale firmum manet: quod si alteri fuerit accessorium, principali corruente, & id quod accedit corruere necessum est.

Si quis ancillas cum suis natis legauerit, etiam si ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. Idem est, & si ordinarij serui cum vicarijs legati fuerint: quia licet mortui sint ordinarij, tamen vicarij legato cedunt. Sed si seruus fuerit cum peculio legatus: mortuo seruo, vel manumisso, vel alienato, peculij legatum extinguitur. Idem est, si fundus instructus, vel cum instrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, & instrumenti legatum extinguitur. Si grex legatus fuerit, & postea ad vnam ouem peruenerit: quod superfuerit, vendicari potest. Grege autem legato, etiam eas oues, quæ post testamentum factum gregi adijciuntur, legato cedere, Iulianus ait. Est autem gregis vnum corpus ex distantibus capitibus: sicut ædium vnum corpus est ex cohærentibus lapidibus. Aedibus denique legatis, columnas, & marmora, quæ post testamentum factum adiecta sunt, legato dicimus cedere.

ARGVM.

Quicquid legato peculio, adhuc viuo testatore adcrescit vel decrescit, legatarij commodum vel damnum respicit: quicquid verò mortuo testatore, nondúmq; adita hæreditate accedit ipsi seruo

manu

manumiſſo cedit: quod ſi alij quàm ſeruo legatū ſit. quod ex rebus peculiaribus augmentum prouenit, tantum conſequitur legatarius.

Si peculium legatum fuerit: ſine dubio quicquid peculio accedit, vel decedit viuo teſtatore, legatarij lucro vel damno eſt. Quòd ſi poſt mortem teſtatoris, ante aditam hæreditatem aliquid ſeruus adquiſierit: Iulianus ait, ſi quidem ipſi manumiſſo peculium legatum fuerit: omne, quod ante aditam hæreditatem adquiſitum eſt, legatario cedere: quia huiuſmodi legati dies ab adita hæreditate cedit. ſed ſi extraneo peculium legatum fuerit: non cedere ea legato, niſi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium.

ARGVM.

Datus libertati in vltima voluntate, peculium (niſi expreſsim legatum ſit) nequaquam petere poteſt: ſecus ſi inter viuos: ſi quid autem ſeruus cui peculium quoq; legatum fuit, pro domino impenderit, non repetit. Item legata alicui libertate, ſi rationes reddiderit, & reliqua intulerit, etiā legatum videtur peculium.

Peculium autem, niſi legatum fuerit, manumiſſo non debetur: quamuis ſi viuus manumiſerit, ſufficit, ſi non adimatur: & ita diui Seuerus & Antoninus reſcripſerunt. Iidem reſcripſerunt, peculio legato, non videri id relictum, vt petitionem habeat pecuniæ quam in rationes dominicas impenderit. Iidem re-

scripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse iussus est, & ex eo reliqua inferre. Tam autem corporales res legari possunt, quàm incorporales: & ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, vt actiones suas hæres legatario præstet: nisi exegerit viuus testator pecuniam. nam hoc casu legatum extinguitur. Sed & tale legatum valet, Damnas esto hæres meus, domum illius reficere. *vel*, Illum ære alieno liberare. *si generaliter seruus vel res alia legetur: electio legatarij est, nisi aliud testator dixerit.*

ARGVM.

Optandi ius (quicquid antiquo iure seruaretur) hodie ad hæredes transfertur: pluribus autem quibus optio competit, inuicem circa optandum dissentientibus, illius in optione potior erit sententia, ad quem sors deuenerit.

Optionis legatum, id est, vbi testator ex seruis suis vel alijs rebus optare legatarium iusserat, habebat olim in se conditionem. & ideo nisi ipse legatarius viuus optasset, ad hæredem legatum non transmittebat. Sed ex constitutione nostra, & hoc in meliorem statum reformatum est: & data est licentia hæredi legatarij optare seruum, licet viuus legatarius hoc non fecerit. Et diligentiore tractatu habito, & hoc in nostra constitutione additum est siue

plur

plures legatarij extiterint, quibus optio relicta est, & dissentiant in corpore eligendo: siue vnius legatarij plures hæredes sint, & inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiēte: ne pereat legatum (quod pleriq; prudentium contra beniuolentiam introducebant) fortunam esse huius optionis iudicem, & sorte hoc esse dirimendum, vt ad quem sors peruenerit, illius sententia in optione præcellat. Legari autem illis solùm potest, cum quibus testamenti factio est. Incertis verò personis neque legata, neque fideicommissa olim relinqui concessum erat. Nam ne miles quidem incertæ personæ poterat relinquere, vt diuus Hadrianus rescripsit. Incerta autē persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subijciebat: veluti si quis ita dicat, Quicunque filio meo, filiam suam in matrimonium dederit, ei hæres meus illum fundum dato. *Illud quoque, quod ijs relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati essent: æquè incertæ personæ legari videbatur. & denique multæ aliæ huiusmodi species sunt. Libertas quoque incertæ personæ non videbatur posse dari: quia placebat nominatim seruos liberari. Sub certa verò demonstratione, id est, ex certis personis incertæ personæ rectè legabatur: veluti*, Ex cognatis meis, qui nunc sunt, si quis filiam meā vxorem duxerit, ei

hæres

hæres meus illam rem dato. *Incertis autem personis legata, vel fideicommissa relicta, & per errorem soluta, repeti non posse, sacris constitutionibus cautum erat. Posthumo quoque alieno inutiliter antea legabatur. Est autem alienus posthumus, qui natus inter suos, hæres testatori futurus non est. Ideóque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat posthumus auo. Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione relicta: quum in nostro Codice constitutio posita sit, per quam, & huic parti medemur, non solùm in hæreditatibus, sed etiam in legatis, & fideicommissis: quod euidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet: quia certo iudicio debet quis pro tutela suæ posteritati cauere. Posthumus autem alienus, hæres institui & antè poterat, & nunc potest: nisi in vtero eius sit, quæ iure nostro vxor esse non potest. Si quidem in nomine, cognomine, prænomine, agnomine legatarij testator errauerit: cùm de persona constat, nihilominus valet legatum. Idémque in hæredibus seruatur, & rectè. Nomina enim, significandorum hominum gratia reperta sunt: qui si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest. Huic proxima est illa iuris regula, Falsa demonstratione legatum non perimi, veluti si quis ita legauerit,* Stichum seruum meum

vernam do,lego. *Licet enim non verna, sed emptus sit: si tamen de seruo constat, vtile est legatum. Et conuenienter, si ita demonstrauerit,* Stichum seruum, quem à Seio emi, *sitque ab alio emptus: vtile est legatum, si de seruo constat.*

ARGVM.

Falsæ causæ adiectione ita demum legatum perimitur, si conditionaliter enuntietur.

Longè magis legato falsa causa adiecta non nocet, veluti cùm quis ita dixerit, Titio, quia me absente negotia mea curauit, Stichum do,lego: *vel ita,* Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichum do,lego. *Licet enim neque negotia testatoris vnquam gesserit Titius, neque patrocinio eius liberatus sit: legatum tamen valet. Sed si conditionaliter enuntiata fuerit causa: aliud iuris est, veluti hoc modo:* Titio, si negotia mea curauerit, fundum meum do,lego.

ARGVM.

Hæredis seruo purè legari non potest, sub conditione potest: effectúmque sortitur tale legatũ, si verificatæ conditionis tempore ab hæredis nexibus seruus solutus sit: domino autẽ (cuius seruus hæres scriptus fuit) indistinctè valet factum legatum: quod tamen euanescit, seruo hæreditatem iussu domini adeunte.

An seruo hæredis rectè legemus, quæritur.

& con-

& constat purè inutiliter legari, nec quicquam proficere, si viuo testatore de potestate hæredis exierit: quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator: hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. Sub conditione verò rectè legatur seruo, vt requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate hæredis non sit. Ex diuerso, hærede instituto seruo, quin domino rectè etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam & si statim post factum testamentum decesserit testator: non tamen apud eum, qui hæres sit, dies legati cedere intelligitur, cùm hæreditas à legato separata sit, & possit per eum seruum alius hæres effici, si prius, quàm iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit: vel manumissus ipse hæres efficitur: quibus casibus vtile est legatum. Quòd si in eadem causa permanserit, & iussu legatarij adierit: euanescit legatum.

* Adnotato, Potius spectandam voluntatem, quàm scripturæ ordinem.

Ante hæredis institutionem inutiliter antea legabatur: scilicet quia testamenta vim ex institutione hæredis accipiunt: & ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti hæredis institutio. Pari ratione nec libertas ante hæredis institutionem dari poterat.

Sed quia inciuile esse putauimus, scripturæ ord

ordinem quidem sequi(quod & ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum) sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem & hoc vitium emendauimus: vt liceat & ante hæredis institutionem, & inter medias hæredum institutiones legatum relinquere: & multo magis libertatem, cuius vsus fauorabilior est. Post mortē quoq; hæredis aut legatarij simili modo inutiliter legabatur: veluti, si quis ita dicat, Cùm hæres meus mortuus fuerit do,lego. *Item.* Pridie quàm hæres, aut legatarius morietur. *Sed simili modo & hoc correximus, firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem præstantes: ne in hoc casu deterior causa legatorum, quàm fideicommissorum inueniatur. Pœnæ quoq; nomine inutiliter antea legabatur, & adimebatur, vel transferebatur. Pœnæ autem nomine legari videtur, quod coërcendi hæredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat aut non faciat: veluti si quis ita scripserit,* Hæres meus si filiam suam in matrimonium Titio collocauerit, *vel ex diuerso,* Si non collocauerit, dato decem aureos Seio: *aut si ita scripserit,* Hæres meus si seruum Stichum alienauerit: *vel ex diuerso,* Si non alienauerit, Titio decem aureos dato. *Et in tantum hæc regula obseruabatur, vt quàm plurimis principalibus constitutionibus significaretur,*

nec

nec principem agnoscere, quod ei pœnæ nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant: quanuis aliæ militum voluntates in ordinandis testamẽtis valde obseruabantur. quinetiam nec libertates pœnæ nomine dari posse placebat: eo amplius nec hæredem pœnæ nomine adijci posse, Sabinus existimabat: veluti si quis ita dicat, Titius hæres esto, si Titius filiã suam in matrimonium Seio collocauerit, Seius quoq; hæres esto. *Nihil enim intererat, qua ratione Titius coërceretur, vtrum legati datione, an cohæredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit: et generaliter ea, quæ relinquũtur, licet pœnæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in alium translata: nihil distare à cæteris legatis constituimus, vel in dando, vel in adimendo, vel in trãsferendo: exceptis videlicet ijs, quæ impoßibilia sunt, vel legibus interdicta, aut aliâs probrosa. Huiusmodi enim testamẽtorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.*

De ademptione legatorum, & translatione,

TIT. XXI.

ARGVM.

Quod cuipiam testamento relictum fuit, potest eodem, alterove testamento quibuslibet verbis adimi, vel ad alium transferri.

Ad

ADemptio legatorum (siue eodem testamento adimantur, siue codicillis) firma est. sed & siue contrarijs verbis fiat ademptio: veluti si quis ita quid legauerit, Do, lego: *ita adimatur,* Non do, non lego: *siue nō contrarijs: sed alijs quibuscunque verbis. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit,* Hominem Stichũ, quem Titio legaui, Seio do, lego: *siue in eodem testamento, siue in codicillis hoc fecerit. quo casu simul & Titio adimi videtur, & Seio dari.*

De lege Falcidia, *TIT. XXII.*

ARGVM.

Ne suprema testantium iudicia non adita hæreditate corruant, lege Falcidia cautum fuit, ne cuipiam bonorum dodrantem legatis exhaurire fas sit, alioqui quadrans hæreditatis per legem Falcidiam resecatur, & penes vnum pluresve hæredes remanet.

SVperest vt de lege Falcidia dispiciamus, qua modus nouissimè legatis impositus est. Cùm enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, vt liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe cùm ea lege ita cautum esset, Vti quisque legasset, suæ rei, ita ius esto) *visum est hanc legādi licentiam coarctare: ídque ipsorum testatorum gratia prouisum est, ob id, quòd plerunque in-*

m

testati moriebantur, recusantibus scriptis hæredibus, pro nullo, aut minimo lucro hæreditates adire. Et cùm super hoc tam lex Furia, quàm lex Voconia latæ sunt, quarum neutra sufficiēs ad rei consummationem videbatur: nouissimè lata est lex Falcidia, qua cauetur, ne plus legare liceat, quàm dodrantem totorum bonorum: id est, vt siue vnus hæres institutus sit, siue plures, apud eum eósve pars quarta remaneat.

ARGVM.

Hæredum quilibet partis suæ legatis exinanitæ quartam detrahere potest: quamuis cohæredis portio nullatenus grauata extiterit.

Et cùm quæsitum esset duobus hæredibus institutis (veluti Titio & Seio) si Titij pars aut tota exhausta sit legatis, quæ nominatim ab eo data sunt. aut supra modum onerata: à Seio verò aut nulla relicta sint legata, aut quæ partem eius duntaxat in partem dimidiam diminuāt: an quia is quartam partem totius hæreditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta sunt, retinere liceat, vt quartam partem suæ partis saluam habeat: placuit posse retinere. etenim in singulis hæredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est.

ARGVM.

Vt Falcidiæ locus sit vel non, quātitas patrimonij testatoris à morte spectanda est, ideo vt bona mortuo testatore, hæreditate iacente aucta, nihil

obsunt hęredi, quin quartam de legatis detrahat, ita & diminuta non prohibent, quin solida legata debeantur.

Quantitas autem patrimonij, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque (verbi gratia) si is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legauerit: nihil legatarijs prodest, si ante aditam hæreditatem per seruos hæreditarios, aut ex partu ancillarum hæreditariarum, aut ex fœtu pecorum tantum accesserit hæreditati, vt centum aureis legatorum nomine erogatis, hæres quartam partem hæreditatis habiturus sit: sed necesse est, vt nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diuerso, si septuagintaquinque legauerit, & ante aditam hæreditatem in tantum decreuerint bona (incendijs fortè, aut naufragijs, aut morte seruorum) vt non amplius, quàm septuagintaquinque aureorũ substantia, vel etiam minus relinquatur: solida legata debentur. Nec ea res damnosa est hæredi: cui liberum est non adire hæreditatem, quæ res efficit, vt sit necesse legatarijs, ne destituto testamento nihil consequantur, cum hærede in portione pacisci.

ARGVM.

Falcidiæ ratio ita habẽda est: primùm omne æs alienum, funeris impensa, & seruorũ pretia deducũtur: exinde si quod reliqui est, à legatis exuperetur, vsqueadeò quorumlibet minuũtur legata, vt-

viribus patrimonij coæquentur: postremo ita Falcidia detrahitur, vt quadrantem hæres, dodrantem verò legatarij ferant.

Cùm autem ratio legis Falcidiæ ponitur: antè deducitur æs alienum, item funeris impensa, & pretia seruorum manumissorum: tūc demum in reliquo ita ratio habetur, vt ex eo quarta pars apud hæredem remaneat: tres verò partes inter legatarios distribuantur, pro rata, scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse, & patrimonij quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse: quarta pars legatarijs singulis debet detrahi. Quòd si trecentos quinquaginta legatos fingamus: octaua debet detrahi. Quòd si quingentos legauerit: initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Antè enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud hæredem remanere oportet.

De fideicommissarijs hæreditatibus, & ad senatusconsultum Trebellianum, *TIT. XXIII.*

ARGVM.

Fideicommissa ab hæredis fide nomen acceperunt: quæ licet nulla iuris necessitate, sed solo fidei pudore olim præstarentur, hodie tamen ad iuris necessitatem reducta sunt.

Nunc

NVnc transeamus ad fideicōmissa. sed prius est, vt de hæreditatibus fideicommissarijs videamus. Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse: quia nemo inuitus cogebatur præstare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hæreditatem vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant hæreditatem. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantùm pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea diuus Augustus primus, semel iterúmque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorūdam perfidiam, iußit Cōsulibus authoritatem suam interponere. Quod quia iustum videbatur, & populare erat: paulatim conuersum est in aßiduam iurisdictionem: tantúsque eorum fauor factus est, vt paulatim etiam Prætor proprius crearetur, qui de fideicommißis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant. In primis igitur sciendum est, opus esse, vt aliquis recto iure testamento hæres instituatur: eiúsque fidei committatur, vt eam hæreditatem alij restituat, alioqui inutile est testamentum, in quo nemo hæres instituitur. Cùm igitur aliquis scripserit, Lucius Titius hæres esto: *potest adijcere,* Rogo te, Luci Titi, vt cum primùm poteris hæredi-

tatem meam adire, eam Caio Seio reddas, restituas. *Potest autem quisque & de parte restituenda hæredem rogare: & liberum est, vel purè, vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex certo die.*

ARGVM.

Restituta hæreditate, nomen hæredis indelebile apud restituẽtem remanet: in fideicommissarium verò actiuæ passiuęque actiones transferuntur.

Restituta autem hæreditate, is quidem, qui restituit, nihilominus hæres permanet: is verò, qui recepit hæreditatem, aliquando hæredis, aliquando legatarij loco habetur. Et Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo & Anneo Seneca Consulibus senatusconsultum factũ est: quo cautum est, vt si hæreditas ex fideicommissi causa restituta sit: omnes actiones, quæ iure ciuili hæredi & in hæredem competerent, ei & in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hæreditas. Post quod senatusconsultum Prætor vtiles actiones ei & in eum, qui recepit hæreditatem, quasi hæredi & in hæredem dare cœpit.

ARGVM.

Pegasiano senatusconsulto introductũ fuerat, hæredem totam hæreditatẽ restituere grauatũ, quadrantẽ detrahere posse, ne solo nomine hęres esset: actionibus tamen actiuis passiuísq; apud eũ remanentibus: nisi stipulatione sibi prouideret vt

dam

damnum lucrúmque, sibi & fideicommissario pro quota commune foret: sinautem intra dodrantem restituere rogabatur, tunc Trebelliano Senatusconsulto locus erat, ex quo tam heres quàm fideicommissarius pro ratis portionibus onera sustinebant.

Sed quia hæredes scripti, cùm aut totam hæreditatem, aut penè totam plerunque restituere rogabantur, adire hæreditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso & Pusione Consulibus senatus censuit, vt ei, qui rogatus esset hæreditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est.

Postquod senatusconsultum ipse hæres onera hæreditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommisso recipiebat partem hæreditatis, legatarij partiarij loco erat, id est, eius legatarij, cui pars bonorum legabatur: quæ species legati, partitio vocabatur: quia cum hærede legatarius partiebatur hæreditatem. Vnde quæ solebant stipulationes inter hæredem & partiarium legatarium interponi, eædem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hæreditatem, & hæredem: id est, vt lucrum & damnum hæreditarium

pro rata parte inter eos commune esset. Ergo si quidem non plus, quàm dodrantem hæreditatis scriptus hæres rogatus sit restituere tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hæreditas, & in vtrunque actiones hæreditariæ pro rata parte dabantur: in hæredem quidē iure ciuili: in eum verò, qui recipiebat hæreditatem ex senatusconsulto Trebelliano, tanquam in hæredem. At si plus quàm dodrantem, vel etiam totam hæreditatem restituere rogatus esset, locus erat Pegasiano senatusconsulto: & hæres, qui semel adierat hæreditatem (si modo sua voluntate adierat) siue retinuerat quartam partem, siue retinere voluerat: ipse vniuersa onera hæreditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis & pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium & hæredem. si verò totam hæreditatem restitueret: emptæ & venditæ hæreditatis stipulationes interponebantur.

ARGVM.

Hæreditatem restituere grauatus, inuitus adire & restituere cogitur: quo casu in fideicommissarium omnes transmittuntur actiones.

Sed si recusabat scriptus hæres adire hæreditatem, ob id, quòd diceret eam sibi suspectam esse quasi damnosam: cauuebatur Pegasiano senatusconsulto, vt desiderante eo, cui restituere rogatus esset, iussu Prætoris adiret, & restitue-

stitue

stitueret hæreditatem:perindéque ei & in eum, qui reciperet hæreditatem actiones darentur, ac iuris est ex Trebelliano senatuscõsulto. quo casu nullis stipulatiõibus est opus: quia simul & huic, qui restituit, securitas datur, & actiones hæreditariæ ei & in eum transferuntur, qui recipit hæreditatem, vtroque senatusconsulto in hac specie concurrente.

ARGVM.

Exploso Senatuscõsulto Pegasiano, & omni eius authoritate Trebelliano attributa, hodie hæres restituere grauatus, quadrantem hæreditatis indistinctæ cõsequitur: actionésque inter eum & fideicommissariũ pro quota portione scinduntur. nisi aut totam hæreditatem spontè restituat, aut coactus adeat, quibus sanè casibus quicquid commodi vel oneris est in hæreditate, id totũ in fideicommissarium deuoluitur.

Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes, & ipsi antiquitati displicuerunt, & quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenij Papinianus appellat, & nobis in legibus magis simplicitas, quàm difficultas placet: ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quàm differentijs vtriusque senatusconsulti, placuit, exploso senatusconsulto Pegasiano, quod posteà superuenit, omnem authoritatem Trebelliano senatusconsulto præstare, vt ex eo fideicommissariæ hæreditates restituantur: siue habeat heres ex voluntate te-

ſtatoris quartam, ſiue plus, ſiue minus, ſiue nihil penitus: vt tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deeſt, ex noſtra authoritate retinere, vel repetere ſolutum quaſi ex Trebelliano ſenatuſconſulto: pro rata portione actionibus, tam in hæredem, quàm in fideicommiſſarium competentibus. Si verò totam hæreditatem ſponte reſtituerit: omnes hæreditariæ actiones fideicommiſſario, & aduerſus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegaſiani ſenatuſconſulti fuerat, vt quando recuſaret hæres ſcriptus ſibi datam hæreditatem adire, neceßitas ei imponeretur totam hæreditatem volenti fideicommiſſario reſtituere, & omnes ad eum & contra eum transferre actiones: & hoc tranſpoſuimus ad ſenatuſconſultum Trebellianum, vt ex hoc ſolo neceßitas hæredi imponatur, ſi ipſo nolente adire, fideicommiſſarius deſideret reſtitui ſibi hæreditatem, nullo nec damno, nec commodo apud hæredem remanente. Nihil autem intereſt, vtrum aliquis ex aſſe hæres inſtitutus, aut totam hæreditatem, aut pro parte reſtituere rogatur: an ex parte hæres inſtitutus aut totam eam partem, aut partem partis reſtituere rogatur. Nam & hoc caſu eadem obſeruari præcipimus, quæ in totius hæreditatis reſtitutione diximus.

ARGVM.

Hæreditatem deducta quarta restituere grauatus; pro ea parte hęreditaria onera sustinet: quod si certa re quantunuis maxima, certáve quantitate n rę cepta, restituere rogetur, nullatenus oneribus implicatur: sed vniuersa ad fideicommissarium conuolant.

Si quis vna aliqua re deducta, siue praecepta, quæ quartam continet (veluti fundo, vel alia re) rogatus sit restituere hæreditatem, simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hæreditatem restituere. Sed illud interest, quòd altero casu, id est, cùm deducta, siue præcepta aliqua re, restituitur hæreditas: insolidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur: & res, quæ remanet apud hæredem, sine vllo onere hæreditario apud eum remanet, quasi ex legato ei adquisita. altero verò casu, id est, cùm quarta parte retenta rogatus est heres restituere hæreditatem, & restituit: scinduntur actiones, & pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud hæredem. Quinetiam licet vna re aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hæreditatem rogatus sit, in qua maxima pars hæreditatis contineatur: æquè insolidum transferuntur actiones. Et secū deliberare debet is, cui restituitur hæreditas, an expediat sibi restitui.

Eadem

ſtatoris quartam, ſiue plus, ſiue minus, ſiue nihil penitus: vt tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deeſt, ex noſtra authoritate retinere, vel repetere ſolutum quaſi ex Trebelliano ſenatuſconſulto: pro rata portione actionibus, tam in hæredem, quàm in fideicommiſſarium competentibus. Si verò totam hæreditatem ſponte reſtituerit: omnes hæreditariæ actiones fideicommiſſario, & aduerſus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegaſiani ſenatuſconſulti fuerat, vt quando recuſaret hæres ſcriptus ſibi datam hæreditatem adire, neceßitas ei imponeretur totam hæreditatem volenti fideicommiſſario reſtituere, & omnes ad eum & contra eum transferre actiones: & hoc tranſpoſuimus ad ſenatuſconſultum Trebellianum, vt ex hoc ſolo neceßitas hæredi imponatur, ſi ipſo nolente adire, fideicommiſſarius deſideret reſtitui ſibi hæreditatem, nullo nec damno, nec commodo apud hæredem remanente. Nihil autem intereſt, vtrum aliquis ex aſſe hæres inſtitutus, aut totam hæreditatem, aut pro parte reſtituere rogatur: an ex parte hæres inſtitutus aut totam eam partem, aut partem partis reſtituere rogatur. Nam & hoc caſu eadem obſeruari præcipimus, quæ in totius hæreditatis reſtitutione diximus.

ARGVM.

Hæreditatem deducta quarta restituere grauatus;pro ea parte hęreditaria onera sustinet:quod si certa re quantumuis maxima,certáve quantitate præcepta,restituere rogetur,nullatenus oneribus implicatur : sed vniuersa ad fideicommissarium conuolant.

Si quis vna aliqua re deducta, siue præcepta, quæ quartam continet (veluti fundo, vel alia re) rogatus sit restituere hæreditatem, simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutiô fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hæreditatem restituere. Sed illud interest, quòd altero casu, id est, cùm deducta, siue præcepta aliqua re, restituitur hæreditas: insolidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur: & res, quæ remanet apud hæredem, sine vllo onere hæreditario apud eum remanet, quasi ex legato ei adquisita. altero verò casu, id est, cùm quarta parte retenta rogatus est hæres restituere hæreditatem, & restituit: scinduntur actiones, & prò dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud hæredem. Quinetiam licet vna re aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hæreditatem rogatus sit, in qua maxima pars hæreditatis contineatur: æquè insolidum transferuntur actiones. Et secū deliberare debet is, cui restituitur hæreditas, an expediat sibi restitui.

Eadem

Eadem scilicet interueniunt, & si duabus pluribúsve deductis praeceptísve rebus restituere hæreditatem rogatus sit. Sed etsi certa summa deducta praeceptáve, quæ quartam vel etiam maximam partem hæreditatis continet, rogatus sit aliquis hæreditatem restituere: idem iuris est. Quæ autem diximus de eo, qui ex asse institutus est: eadem transferimus & ad eum, qui ex parte hæres scriptus est. Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo iure, vel honorario pertinere intelligit: vt hæreditatem suam totam, partémve eius, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alicui restituat: cùm alioqui legata, nisi ex testamento, non valeant. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, vt id rursum alij aut totum, aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat.

ARGVM.

Quis sit huius literæ seusus, acerrimè inter iuris commentatores pugnatum est, ad extremúmque anhelitum vsque laboratum: iuxta tamen receptiorem & communi calculo probatam sententiam, hoc dicat: Si quis legum solennia obseruare nolens hæredis fide ac legalitate fretus, fideicommissum reliquerit, iusiurandum subire cogitur hæres, num tale quid relictum fuerit: quod si recuset, ad fideicommissi solutionem arctatur: nec audiendus est, si minus solennem voluntatem alleget.

Et

Et quia prima fideicommissorum cunabula à fide hæredum pendent, & tam nomẽ, quàm substantiam acceperunt, ideo diuus Augustus ad necessitatẽ iuris ea retraxit. Nuper & nos eundem principem superare contendentes: ex facto, quod Tribonianus vir excellentissimus quæstor sacri palatij suggessit, constitutionem fecimus, per quam disposuimus, si testator fidei hæredis sui commisit, vt vel hæreditatem, vel speciale fideicommissum restituat, & neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores, quàm quinque, vel nemo penitus testis interuenerit: tunc siue pater hæredis, siue alius quicunque sit, qui fidem hæredis elegerit, & ab eo restitui aliquid voluerit, si hæres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsequutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cùm prius ipse de calumnia iurauerit: necesse eum habere vel iusiurandum subire, quòd nihil tale à testatore audiuerit, vel recusantẽ ad fideicommissi vel vniuersalis, vel specialis solutionẽ coarctari, ne depereat vltima voluntas testatoris fidei hæredis commissa. Eadem obseruari censuimus, & si à legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quòd si is, à quo relictum dicitur, postquàm negauerit, confiteatur quidem aliquid à se relictum

relictum esse, sed ad legis subtilitatem recurrat omnino soluere cogendus est.

De singulis rebus per fideicommissum relictis, *TIT. XXIIII.*

POtest tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, & pecuniam numeratam: & vel ipsum hæredem rogare vt alicui restituat, vel legatarium, quanuis à legatario legari non possit.

*Adnota, Eatenus quem fideicommissis grauari posse, quatenus honoratur.

Potest autem non solùm proprias res testator per fideicommissum relinquere: sed & hæredis, aut legatarij, aut fideicommissarij, aut cuiuslibet alterius. Itaque & legatarius & fideicōmissarius non solùm de ea re rogari potest, vt eam alicui restituat, quæ ei relicta sit, sed etiã de alia, siue ipsius, siue aliena sit. Hoc solùm obseruandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quàm ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cùm autem aliena res per fideicommissum relinquitur: necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere & præstare, aut æstimationem eius soluere. Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, vt hæres eum rogetur manu-

manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius. nec interest, vtrum de suo proprio seruo testator roget, an de eo, qui ipsius hæredis, aut legatarij, vel etiam extranei sit. Itaque & alienus seruus redimi & manumitti debet. Quòd si dominus eum non vendat: si modò nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, perceperit: non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur: quoad possit tempore procedente, vbicunque occasio serui redimendi fuerit, præstari libertas.

ARGVM.

Directæ libertati datus testatoris libertus efficitur, fideicommissariam autem adeptus libertatem, hæredis est libertus.

Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur: non testatoris fit libertus, etiam si testatoris seruus sit, sed eius, qui manumittit. At is, qui directò ex testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris libertus fit: qui etiam orcinus appellatur. Nec alius vllus directò ex testamento libertatem habere potest, quàm qui vtroque tempore testatoris fuerit, & quo faceret testamentum, & quo moreretur. Directò autem libertas tunc dari videtur, cùm non ab alio seruum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. Verba autem fideicommissorum hæc maximè in vsu habentur, Peto, rogo, volo, mando, fidei tuæ committo.

quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in vnum congesta essent.

De codicillis,

TIT. XXV.

ARGVM.

Codicillos etiam non testatus quiuis facere potest, porrò ante testamentum facti, nulla expressa confirmatione (nouo iure) indigent.

ANte Augusti tempora constat codicillorum ius in vsu non fuisse, sed primus Lucius Lentulus (ex cuius persona etiam fideicommissa esse cœperunt) codicillos introduxit. Nam cùm decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, vt faceret aliquid. Et cùm diuus Augustus voluntatem eius implesset: deinceps reliqui eius authoritatem sequuti, fideicommissa præstabant: & filia Lentuli legata, quæ iure non debebat, soluit. Dicitur autem Augustus conuocasse sapientes viros, intérque eos Trebatium quoque, cuius tunc authoritas maxima erat, & quæsisse, an posset recipi hoc, nec absonans à iuris ratione codicillorum vsus esset: & Trebatium suasisse Augusto, quòd diceret vtilißimum & necessarium hoc ciuibus esse, propter magnas & longas peregrinationes, quæ apud veteres fuissent: vbi si quis testamentum facere non posset,

tamen

tamen codicillos posset. Post quæ tempora cùm & Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur. Non tantùm autem testamēto facto potest quis codicillos facere, sed & intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cùm ante testamentum factum codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter vires habere, quàm si speciali postea voluntate confirmentur. Sed diui Seuerus & Antoninus rescripserunt: ex ijs codicillis, qui testamentum præcedunt, posse fideicommissum peti, si appareat eum, qui testamentum fecit, à voluntate, quam in codicillis expresserat, non recessisse.

ARGVM.

Codicillis nec dari, nec adimi directò hæreditas potest: nec instituto hæredi conditio adijci, nec directò substitui: fideicommitti autem potest.

Codicillis autem hæreditas, neque dari, neq; adimi potest: ne confundatur ius testamētorum & codicillorum: & ideo nec exhæredatio scribi. Directò autem hæreditas codicillis, neque dari, neq; adimi potest: nam per fideicommissum hæreditas codicillis iure relinquitur. Nec conditionem hæredi instituto codicillis adijcere, neq; substituere directò quis potest. Codicillos autem etiam plures quis facere potest, & nullam solennitatem ordinationis desiderant.

LIBRI SECVNDI FINIS.

INSTITVTIONVM, SEV ELEMENTORVM D. IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS,

LIBER III.

De hæreditatibus, quæ ab intestato deferuntur,

TIT. I.

INTESTATVS decedit, qui aut omnino testamentum non fecit: aut non iure fecit: aut id quod fecerat, ruptum, irritúmve factum est: aut si ex eo nemo heres extiterit.

ARGVM.

Intestatorum hæreditates suis heredibus in primis deferuntur: in quorum numero sunt naturales liberi, quàmprimum legitimi (secundum prescriptos in lege modos) sunt effecti.

Intestatorum autem hæreditates ex lege duodecim tabularum, primùm ad suos hæredes perti

pertinent. Sui autem hæredes existimantur (vt suprà diximus) qui in potestate morientis fuerint veluti filius filiáve, nepos neptísve ex filio, pronepos proneptísve ex nepote, ex filio nato prognatus prognatáve. Nec interest, vtrũ naturales sint liberi, an adoptiui. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem nuptijs, vel matrimonijs non sunt progeniti, curijs tamen ciuitatum dati secundum Diualium constitutionum, quæ super his positæ sunt, tenorem, hæredum suorum iura nanciscuntur. Necnon eos, quos nostræ amplexæ sunt constitutiones, per quas iussimus, vt si quis mulierem in suo contubernio copulauerit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, & ex ea liberos sustulerit: postea verò affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, & filios vel filias habuerit: non solùm eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos, & in potestate patris esse: sed etiam anteriores, qui & ijs, qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterunt. Quod obtinere censuimus, & si non progeniti fuerint post dotale instrumentũ confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtracti.

ARGVM.

Nepotes & infra hos etiam posteriores tum demum suorũ nomine digni sunt, si in potestate cõ-

ſtituti, primarias etiã parteis in gradu occupent, quod accidit ſi qui eos præcedebat, viuo adhuc parente deſierit in poteſtate eſſe.

Ita demum tamen nepos, neptiſve, pronepos pronepotiſve, ſuorum hæredum numero ſunt, ſi præcedens perſona deſierit in poteſtate parentis eſſe: ſiue morte id acciderit, ſiue alia ratione, veluti emancipatione. Nam ſi per id tempus, quo quis moritur, filius in poteſtate eius ſit: nepos ex eo, ſuus hæres eſſe non poteſt. Idq́; & in cæteris deinceps liberorum perſonis dictum eſſe intelligimus. Poſthumi quoque, qui ſi viuo parente nati eſſent, in poteſtate eius futuri forent, ſui hæredis ſunt. Sui autem hæredes fiunt etiam ignorantes. & licet furioſi ſint, hæredes poſſunt exiſtere: quia quibus ex cauſis ignorantibus nobis adquiritur, ex his cauſis, & furioſis adquiri poteſt. Et ſtatim à morte parentis quaſi continuatur dominium. & ideo nec tutoris authoritate opus eſt pupillis, cùm etiam ignorantibus adquiratur ſuis hæredibus hæreditas. nec curatoris aſſenſu adquiritur furioſo, ſed ipſo iure.

ARGVM.

Qui ab hoſtibus captus, ſuus eſſe deſijt, etiam mortuo parente regreſſus, beneficio poſtliminii retrò ſemper ſuus fuiſſe fingitur: Item patre etiã poſt obitum maieſtatis damnato, filius iure ſuitatis priuatur.

Inter

Interdum autem, licet in potestate parentis mortis tempore suus hæres non fuerit: tamē suus hæres parenti efficitur: veluti si ab hostibus quis reuersus fuerit post mortem patris sui. ius enim postliminij hoc facit. Per contrarium autem hoc euenit, vt licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus hæres nō fiat: veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria eius damnata fuerit. suum enim hæredem habere non potest, cùm fiscus ei succedat: sed potest dici ipso quidem iure suum hæredem esse, sed desinere.

ARGVM.

Nepotes ex præmortuo filio, eorum patris locum assumentes simul cum patruo vel amita aui successionem consequuntur, in stirpes scilicet non in capita: quod si ex præmortuis fratribus nepotes tantùm supersint, quæque proles in eam duntaxat partem succedet, quam pater, si superstes esset, adsequuturus fuisset.

Cùm filius filiáve, & ex altero filio nepos neptísve existunt, pariter ad hæreditatem aui vocantur: nec qui gradu proximior est, vlteriorem excludit. Aequum enim esse videtur, nepotes neptésque in patris sui locum succedere. Pari ratione, & si nepos neptísve sit ex filio. & ex nepote pronepos proneptísve: simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptésve, item pronepotes proneptésve in parentis sui locū succedere: conueniens esse visum est, non in capi-

ta, sed in stirpes hæreditatem diuidi: vt filius partem dimidiam hæreditatis habeat, & ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filijs nepotes neptésve existant, ex altero tres aut quatuor: ad vnum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel ad quatuor altera dimidia.

ARGVM.

Vt quis suus dici queat, etiã destituti testamenti tempus inspicitur: quo fit, vt qui nepos mortis auitæ tempore suus non erat, si tamen destituto testamento priorem locum occupat, sui hæredis iura nanciscatur: modò viuo auo conceptus fuerit: alioqui nullatenus admittetur.

Cùm autem quæritur, an quis suus hæres existere possit: eo tempore quærendum est, quo certum est, aliquem sine testamento decessisse. quod accidit, & destituto testamento. Hac ratione, si filius exhæredatus fuerit, & extraneus hæres institutus, & filio mortuo, postea certum fuerit hæredem institutum ex testamento non fieri hæredem, aut quia noluit esse hæres, aut quia non potuit, nepos auo suus hæres existet: quia quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamiliâs, solus inuenitur nepos, & hoc certum est. Et licet post mortem aui natus sit: tamen auo viuo conceptus, mortuo patre eius, posteáque deserto aui testamento, suus hæres efficitur. Planè si & conceptus & natus fuerit post mortem aui:

mort

mortuo patre suo, desertóque postea aui testamento, suus heres auo non existet: quia nullo iure cognationis patrem suipatris attigit. Sed nec ille est inter liberos aui, quem filius emancipatus adoptauit. Hi autem, cùm non sint sui (quantum ad hæreditatem) liberi: neque bonorum possessionem petere possunt, quasi proximi cognati. Hæc de suis hæredibus. Emancipati autem liberi, iure ciuili nihil iuris habent (neque enim sui hæredes sunt, qui in potestate parentis esse desierunt) neque vllo alio iure per legem duodecim tabularum vocantur: sed Prætor naturali æquitate motus, dat eis bonorum possessionem, Vnde liberi, *perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: siue soli sint, siue cum suis hæredibus concurrant. Itaq; duobus liberis existentibus, emancipato vno, & eo, qui tempore mortis in potestate fuerit: sanè quidem is, qui in potestate fuit, solus iure ciuili hæres est, & solus suus hæres. sed cum emancipatus beneficio Prætoris in partem admittitur: euenit, vt suus hæres pro parte hæres fiat.*

ARGVM.

Emancipati filij, qui sese adoptandos extraneo dedere, ita demum naturali patri olim succedebant si eo viuo finita esset adoptio: quæ si eo mortuo dissolueretur, nec ad eius, nec adoptiui patris successionem vllo iure peruenire poterant.

At hi, qui emancipati à parente in adoptionem se dederunt non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modò, cùm is moreretur, in adoptiua familia fuerint. Nam viuo eo emancipati ab adoptiuo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec vnquam in adoptiua familia fuissent. Et conuenienter, quod ad adoptiuum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem verò naturalis patris emancipati ab adoptiuo patre: & quantum ad hunc adoptiuum patrem pertinet, æquè extraneorum loco fiunt: & quantum ad naturalis patris bona pertinet, nihilomagis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptiui, ad quos bona naturalis patris pertineat, vtrum ad liberos eius, an ad adgnatos.

* Ciuile ius ciuilia iura à se inducta tollere potest: naturalia non potest.

Minus ergo iuris habent adoptiui filij, quàm naturales. Nanque naturales emancipati, beneficio Prætoris gradum liberorum retinent, licet iure ciuili perdant. Adoptiui verò emancipati, & iure ciuili perdunt gradum liberorum, & à Prætore non admittuntur: & rectè. naturalia enim iura ciuilis ratio perimere non potest: nec quia desinunt sui hæredes esse, possunt desinere filij filiæve, aut nepotes neptésve

esse.

esse. adoptiui verò emancipati, extraneorum loco incipiunt esse: quia ius noménque filij filiæve, quod per adoptionem consequuti sunt, alia ciuili ratione, id est, emancipatione perdunt.

*Qui ad intestati succesſionem non potest aſpirare, ei præterito contra tabulas non datur.

Eadem hæc obseruantur & in ea bonorum posseßione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis, id est, neque hæredibus institutis, neque, vt oportet, exhæredatis, Prætor pollicetur. Nam eos quidem, qui in potestate mortis tempore fuerint, & emancipatos, vocat Prætor ad eandem bonorum posseßionem: eos verò, qui in adoptiua familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. Item adoptiuos liberos emancipatos ab adoptiuo patre, sicut nec ab intestato, ita longè minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit: quia desinunt in numero liberorum eius esse.

ARGVM.

Quãuis olim emancipato filio, extraneo in adoptionem dato, ad patris naturalis succesſionem consequẽdam bonorum possesſio, Vnde liberi vel, Vnde adgnati denegaretur, ei tamen Vnde cognati bonorum possesſio omnibus demum liberis, & adgnatis deficientibus, deferebatur.

Admonendi tamen ſumus, eos, qui in adoptiua familia ſunt, quíve poſt mortem naturalis parentis ab adoptiuo patre emancipati fuerint: inteſtato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum poſſeſsionem vocantur, non admittantur: alia tamen parte vocari, ſcilicet qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, ſi neq; ſui hæredes liberi, neque emancipati obſtent, neq; adgnatus quidem vllus interueniat. Antè enim Prætor liberos vocat tam ſuos hæredes, quàm emancipatos, deinde legitimos hæredes, tertiò proximi cognatos.

ARGVM.

Filius qui ad extraneũ patrem adoptione trãſlatus eſt, omnia ſui naturalis patris inuiolata iura retinet, perinde atq; ſi in familiam alienam datus non fuiſſet: idcirco ei inteſtato, aut teſtato ſuccedit: adoptiuo autem patri ex inteſtato tuntũ ſuccedit: condito autem teſtamento præteritus, teſtatoris nequaquam impugnat iudiciũ: niſi cuipiam aſcendentium in adoptionem datus ſit.

Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem à noſtra conſtitutione acceperunt, quam ſuper ijs perſonis expoſuimus, quæ à patribus ſuis naturalibus in adoptionem alijs dantur. Inuenimus etenim nonnullos caſus, in quibus filij, & naturalium parentum ſucceſsionem propter adoptionem amittebant: & adoptione facilè per emancip

emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam definimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alij dederit, integra omnia iura ita seruari, atq; si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tantummodo casu, vt possit ab intestato ad patris adoptiui venire successionem. Testamento autem ab eo facto: neq; iure ciuili, neque prætorio, ex hæreditate eius aliquid persequi potest: neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta: cũ nec necessitas patri adoptiuo imponatur, vel hæredem eum instituere, vel exhæredem facere vtpote nullo vinculo naturali copulatum, neq; si ex Sabiniano Senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam & in eiusmodi casu neq; quarta ei seruatur, neq; vlla actio ad eius persequutionẽ ei competit. Nostra autẽ constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit. Vtroque enim iure tam naturali, quàm legitimo in hanc personam concurrente: pristina iura tali adoptioni seruamus, quemadmodũ si paterfamiliâs sese dederit adrogandum. quæ specialiter, & singulatim ex præfatæ constitutionis tenore possunt colligi.

ARGVM.

Explosa veteri iniquitate Diualibus cõstitutionibus

nibus statuitur, vt ex filia nepotes, pronepotes ve cum reliquis filijs, & ex eis descendentibus, ad materni aui successionem æquo iure vocentur, sed cum trientis diminutione: quæ etiam locum obtinet cùm nepotes vnà cum filijs, aut filiabus super stitibus auiæ succedunt.

Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui quæve ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem, & iure adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus, cognatorum loco connumerans, post adgnatorum lineam eos vocabat: tam in aui, vel proaui materni, quàm in auiæ vel proauiæ, siue paternæ, siue maternæ successionem. Diui autem principes non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cùm nepotis, & pronepotis nomen commune sit vtrisque, tam qui ex masculis, quàm qui ex fœminis descendunt: ideo eundem gradum, & ordinem successionis eis donauerunt. Sed vt amplius aliquid sit eis, qui non solùm naturæ, sed etiam veteris iuris suffragijs muniuntur: portionem nepotum, vel neptum, vel deinceps (de quibus suprà diximus) paulò minuendam esse existimauerunt: vt minus tertia parte acciperent, quàm mater eorum, vel auia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel auus paternus, siue maternus, quando fœmina mortua sit, cuius de

hæred

hæreditate agitur: iisque (licet soli sint) adeuntibus, adgnatos minimè vocabant. Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem aui sui vocat: ita et principalis dispositio in locum matris suæ, vel auiæ, eos cum iam designata partis tertiæ diminutione vocat.

ARGVM.

Quanuis olim extantibus etiam ex filia nepotibus, quadrans hæreditatis adgnatis transuersalibus defuncti deberetur, hodie tamen nō debetur: item nepotes ex filia ex persona matris cum aui filio succedentes, in stirpes succedunt.

Sed nos, cùm adhuc dubitatio maneret inter adgnatos, & memoratos nepotes, quartam partem substantiæ defuncti adgnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutionis authoritate: memoratam quidem constitutionem à nostro Codice segregauimus, neq; inseri eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus. Nostra autem constitutione promulgata, toti iuri eius derogatum est: & sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, & deinceps, superstitibus, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare: ne hi, qui ex transuersa linea veniunt, potiores is habeantur, qui recto iure descendunt. Quam constitutionem nostram obtinere, secundùm sui vigorem

gorem & tempora & nunc sancimus: ita tamen, vt quemadmodum inter filios, & nepotes ex filio antiquitas statuit non in capita, sed in stirpes diuidi hæreditatem: similiter nos inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri iubeamus, vel inter omnes nepotes, & neptes, & inter pronepotes, & proneptes, & alias deinceps personas: vt vtraque progenies matris vel patris, auiæ vel aui, portionem sine vlla diminutione consequatur: vt si fortè vnus vel duo ex vna parte, ex altera tres aut quatuor extent: vnus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hæreditatis habeant.

De legitima adgnatorum successione,

TIT. II.

ARGVM.

Post suos hæredes eósque qui eorum loco habentur, adgnatis proximis (id est, per virilis sexus cognationem iunctis) successio defertur: in quorum etiam albo sunt, qui ciuiliter (hoc est, per adoptionem) fiunt adgnati.

SI nemo suus hæres, vel eorum, quos inter suos hæredes Prætor vel constitutiones vocant, extitat, qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad adgnatum proximum pertinet hæreditas. Sunt autem adgnati (vt primo quoque libro tradid

tradidimus) cognati per virilis sexus personas cognatione coniuncti, quasi à patre connati. Itaque ex eodem patre nati fratres adgnati sibi sunt, qui & consanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam eãdem matrem habuerint. Item patruus, fratris filio, & inuicẽ is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt: qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis peruenire poterimus. Ii etiam, qui post mortem patris nascuntur, iura consanguinitatis nãciscuntur. Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hæreditatem: sed iis, qui tunc proximiore gradu sunt, cùm certum esse cœperit aliquem intestatum decessisse. Per adoptionem quoque adgnationis ius consistit, veluti inter filios naturales, & eos, quos pater eorum adoptauit. Nec dubium est, quin ii impropriè consanguinei appellentur. Item si quis ex cæteris adgnatis tuis: veluti frater, aut patruus, aut denique is qui longiore gradu est, adoptauerit aliquem, adgnatus inter suos hæredes esse non dubitatur.

ARGVM.

Ex adgnatis mulieribus nulli penitus (nisi sorori) ad adgnatorum successionem per mediam iuris prudentiam dabatur aditus: quãuis Prætoris beneficio post oẽs demũ adgnatos cognatósque ꝑ vñ cognati ad bonorũ possessionẽ admittebãtur: *Hodi*

Hodie autem constitutum est omnes adgnatos siue masculos, siue fœminas pari ratione ad iura successionis ab intestato vocari.

Cæterùm inter masculos quidem adgnationis iure hæreditas, etiã si longissimo gradu sint, vltro citróque capitur. Quod ad fœminas verò attinet, ita placebat, vt ipsæ consanguinitatis iure tantùm capiant hæreditatem, si sorores sint, vlterius non capiant. masculi autem ad earum hæreditates (etiam si longissimo gradu sint) admittantur. Qua de causa fratris tui aut patrui tui filiæ, vel amitæ tuæ hæreditas ad te pertinebat: tua verò ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat: quia commodius videbatur ita iura constitui, vt plerunque hæreditates ad masculos confluerent. Sed quia sanè iniquum erat, in vniuersum eas quasi extraneas repelli. : Prætor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur, ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque adgnatus vllus, neque proximior cognatus interueniat. Et hæc quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit: sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos, siue masculos, siue fœminas, cuiuscunque gradus, ad similitudinem suorum inuicem ad successionem vocabat. Media autem iuris prudentia, quæ erat quidem lege duodecim tabularum iu-

nior, imperiali autem dispositione anterior: subtilitate quadam excogitata præfatam differentiam inducebat, & penitus eas à successione adgnatorum repellebat: omni alia successione incognita, donec Prætores paulatim asperitatem iuris ciuilis corrigentes, siue quod deerat, implentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt, & cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adiuuabant, & pollicebantur his bonorum possessionem, quæ Vnde cognati *appellatur. Nos verò legem duodecim Tabularum sequentes, & eius vestigia in hac parte conseruantes: laudamus quidem Prætores suæ humanitatis, non tamen eos in plenum huic causæ mederi inuenimus. Quare etenim vno eodémq; gradu naturali concurrente, & adgnationis titulis, tam in masculis, quàm in fœminis æqua lance constitutis: masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum: ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori, ad adgnatorum successionem patebat aditus. Ideo nos in plenum omnia reducentes, & ad ius duodecim Tabularũ eandem dispositionem exæquantes: nostra constitutione sancimus, omnes legitimas personas, id est, per virilem sexum descendentes (siue masculini generis, siue fœminini sint) simili modo ad iura successionis legitimæ ab intestato vo-*

cari secundum sui gradus prærogatiuam: nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura, sicut germanæ non habent.

ARGVM.

Vterinæ vel cõsanguineæ sororis filii filíæve ad auunculi successionem vnà cum filijs fratrum defuncti (non etiam cum ipsis fratribus) hoc iure admittuntur, in capita scilicet, non in stirpes.

Hoc etiam addendum nostræ constitutioni existimauimus, vt transferatur vnus tantummodo gradus à iure cognationis in legitimam successionem: vt non solùm fratris filius & filia (secundum quod iam definiuimus) ad successionem patrui sui vocentur: sed etiam germanæ consanguineæ vel sororis vterinæ filius & filia soli, & non deinceps personæ vnà cum his ad iura auunculi sui perueniant: & mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filijs, auunculus autem sororis suæ soboli: simili modo ab vtroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet vbi frater, & soror superstites non sunt. His etenim personis præcedentibus, & successionem admittentibus cæteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hæreditate non in stirpes, sed in capita diuidenda. Si plures sint gradus adgnatorum: apertè lex duodecim Tabularum proximum vocat. Itaq; si (verbi gratia) sint defuncti frater & alterius fra-

tris filius, aut patruus: frater potior habetur. Et quanuis singulari numero vsa lex duodecim Tabularum proximum vocet: tamen dubium non est, quin si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. Nam & propriè proximus & pluribus gradibus intelligitur: & tamen non dubium est, quin licet vnus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas.

* Eum proximiorem adgnatum etiam dicimus, qui destituti testamenti tempore proximior est.

Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hereditate quæritur. Quòd si facto testamento quisquam decesserit: per hoc tempus requiritur, quo certum esse cœperit, nullum ex testamento heredem exiturum. tunc enim propriè quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit, vt proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus.

ARGVM.

Lege duodecim tabularũ cessabat edictum successorium de gradu in gradum (nisi quo ad tutelę onera) vnius enim capitis persona defecta, sequẽtes in gradu personæ nequaquam admittebãtur, sed

protinus alteri capiti deferebatur succesio: quod hac constitutione emendatur.

*Placebat autem in eo genere percipiendarum hæreditatum succeßionem nõ esse: id est, vt quanuis proximus, qui secundum ea, quæ diximus, vocatur ad hæreditatem, aut spreuerit hæreditatem, aut antequam adeat, decesserit: nihilo magis legitimo iure sequentes admittantur. Quod iterum Prætores imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos vocabant, vt pote adgnationis iure eis recluso. Sed nos nihil perfectißimo iuri deesse cupientes, nostra constitutione, quam de iure patronatus, humanitate suggerente protulimus, sancimus succeßionem, in adgnatorum hæreditatibus non esse eis denegandã: cùm satis absurdũ erat, quod cognatis à Prætore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum: maximè cum in onere quidem tutelarum & primo gradu deficiente, sequens succedit, & quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum. Ad legitimam succeßionem nihilominus vocatur etiam parens, qui * contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione omnino inducitur, vt emancipationes liberorum semper videantur, quasi contracta fiducia fieri: cùm apud veteres non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter con*

*Nõ cõtracta.

contracta fiducia parens manumisisset.

De senatusconsulto Tertylliano,

TIT. III.

*Adnota, Filiam etiam nuptui datam in paterna semper residere potestate.

Lex duodecim Tabularum ita stricto iure vtebatur, & praeponebat masculorum progeniem: & eos qui per foeminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeò expellebat, vt ne quidem inter matrem & filium filiámve vltro citróque haereditatis capiendae ius daret: nisi quod Praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione Vnde cognati, *adcommodata, vocabant. Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt, Et primus quidem diuus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum detulit haereditatem. Postea autem senatusconsulto Tertylliano, quod diui Hadriani temporibus factum est, plenissimè de tristi successione matri, non etiam auiae deferenda cautum est, vt mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarúmve admittatur intestatò mortuorum, licet in potestate parentis sit; vt scilicet cùm alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat haereditatem,*

cuius iuri subiecta est. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quive suorum loco sunt, siue primi gradus, siue vlterioris. Sed & filiae suae mortuae filius vel filia praeponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est, auiae suae. Pater verò vtriusque, non etiam auus & proauus matri anteponitur, scilicet cùm inter eos solos de haereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filij, quàm filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerant, frater & soror consanguinei, & mater liberis onerata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat haereditas ex aequis partibus fratribus & sororibus.

ARGVM.

Adiecta antiqui iuris impietate, hoc iure vtimur: vt quaecũque matres (etiã si ter enixae non fuerint) intestatorũ filiorũ succesionem exclusis adgnatis cõsequantur: exceptis tamẽ defuncti filij fratribus ex vtroque vel altero parẽte natis, qui vnà cum matribus forma hîc tradita succedunt.

Sed nos constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subueniendum esse existimauimus: respicientes ad naturam, & puerperium, & periculum, & saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideóque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit: immeritò defrau-

dabatur successione suorũ liberorum. quid enim peccauit, si non plures, sed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenum matribus (siue ingenuis siue libertinis) & si nõ ter enixæ fuerint vel quater, sed eum tantùm vel eam, qui quæve morte intercepti sunt, vt sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitimæ successionis perscrutantes, partim matrem adiuuabant, partim eam prægrauabant, nec in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in alijs autem contrarium faciebant: nobis visum est recta & simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, & sine vlla diminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris & sororis persona, siue consanguinei sint, siue sola cognationis iura habentes. vt quemadmodum eam toti alij ordini legitimo præposuimus, ita omnes fratres & sorores, siue legitimi sint, siue non, ad capiendas hereditates simul vocemus: ita tamen, vt si quidem solæ sorores adgnatæ vel cognatæ, & mater defuncti vel defunctæ supersint, dimidiam quidem mater, alteram verò dimidiam partem omnes sorores habeant. Si verò matre superstite & fratre vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, siue legitima, siue sola cognationis iura habentibus,

intestatus quis vel intestata moriatur:in capita distribuatur eius hereditas.

ARGVM.

Quæ filio suo impuberi intra anni spatium tutorem petere neglexerit,ab eius successiõe(si intra pubertatem decesserit)prorsus sit aliena.

Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere: scituris eis, quòd si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab earum impuberum morientium successione meritò repellentur. Licet autem vulgò quæsitus sit filius filiáve: potest tamen ad bona eius mater ex Tertylliano senatusconsulto admitti.

De senatusconsulto Orficiano, *TIT. IIII.*

ARGVM.

Intestatæ matri vel auiæ succedunt liberi, siue legitimi sint, siue vulgo concepti, exclusis quibuscunque adgnatis;quæ successio minima capitis diminutione non perimitur.

PEr contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur ex senatusconsulto Orficiano, quod Orficio & Rufo consulibus effectum est diui Marci temporibus: & data est tam filio, quàm filiæ legitima hereditas, etiam si alieno iuri subiecti sint: & preferuntur consanguineis & adgnatis defun-

ctæ

ctæ matris. Sed cùm ex hoc senatusconsulto nepotes, & neptes ad auiæ successionem legitimo iure non vocarentur: postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, vt ad similitudinem filiorum, filiarúmque & nepotes & neptes vocentur. Sciendum autem est huiusmodi successiones, quæ ex Tertylliano & Orficiano senatusconsultis deferuntur, capitis diminutione non perimi, propter illam regulam, qua nouæ hæreditates legitimæ capitis diminutione non pereunt, sed illæ solæ, quæ ex lege duodecim Tabularum deferuntur. Nouissimè sciendum est etiam illos liberos, qui vulgò quæsiti sunt, ad matris hæreditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

ARGVM.

Quoties pluribus legitimis hęredibus delata est hæreditas, non adeuntium portio, adeũtibus adcrescit, quod adcrescendi ius ad hæredes quoque transfertur.

Si ex pluribus legitimis hæredibus quidam omiserint hæreditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio: & licet antè decesserint, ad hæredes tamen eorum pertinet.

De successione cognatorum, *TITVLVS V.*

ARGVM.

Vbi defuncto neque suus hęres, neque adgnatus

superest, tūc proximiores cognatos (id est, per fœminas oriundos) ad successionem vocat Prætor: in quorum numero sunt emancipati adgnati, solis tamen fratre & sorore demptis.

Post suos hæredes, eósque, quos inter suos hæredes Prætor & constitutiones vocant, & post legitimos (quo numero sunt adgnati, & hi, quos in locum adgnatorum tam supradicta senatusconsulta, quàm nostra erexit constitutio) proximos cognatos Prætor vocat: qua parte naturalis cognatio spectatur. nam agnati capite diminuti, quíque ex his progeniti sunt ex lege duodecim Tabularum inter legitimos non habentur, sed à Prætore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre & sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem, siue sororis, non æquis tamen partibus, sed cum aliqua diminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Alijs verò adgnatis inferioris gradus, licet capitis diminutionem passi non sunt, tamen anteponit eos, & proculdubio cognatis. Eos etiam, qui per fæminini sexus personas ex transuerso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine Prætor ad successionem vocat. Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hære-

ditatem hoc eodem gradu vocantur.

ARGVM.

Vulgò quoque quæsiti (id est, incerto patre vagóque concubitu nati) cognati, non etiam adgnati dicendi sunt: quo fit vt eis bonorum posseßio vnde cognati, à Prætore concessa sit.

Vulgò quæsitos, nullos habere adgnatos, manifestum est. quum adgnatio à patre sit, cognatio à matre, hi autem nullum patrem habere intelligantur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis ius, species est adgnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus istis ex ea parte competit bonorum posseßio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.

ARGVM.

Adgnati ad decimum vsque gradum, cognati verò in sextum, ad hæreditates ex intestato admittuntur.

Hoc loco & illud necessariò admonendi sumus, adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hæreditatem, & si decimo gradu sit: siue de lege duodecim Tabularum quæramus, siue de edicto, quo Prætor legitimis hæredibus daturum se bonorum posseßionem pollicetur. Proximitatis verò nomine ijs solis Prætor promittit bonorum posseßionem, qui vsque ad sextum gradum cognationis sunt, & ex septimo à sobrino sobrináque nato natave.

De gra

De gradibus cognationum, *TIT. VI.*

ARGVM.

Quo huiusce tituli perfectam notitiam, verámque graduum cognitionem intus & in cute oculari quadam inspectione adsequaris, ad cuiusdam arboris figuram, quæ non ab re hic inseritur, adcurrito. Ad hæc si quid sit cognatio, quid gradus, quid linea, quid adfinitas, ac plurium denique vocum significationes scire concupiscas, amplissimus de gradibus adfinitatis tractatus, ex Pandectarum trigesimooctauo libro decerptus, omnia egregiè tibi suppeditabit.

HOc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem aliam suprà numerari, aliã infrà, aliam ex transuerso, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio est parentum: inferior liberorum: ex transuerso fratrum sororúmve, & eorum, qui quæ ve ex his generantur: & conuenienter patrui, amitæ, auunculi, materteræ. Et superior quidem & inferior cognatio à primo gradu incipit: at ea, quæ ex transuerso numeratur, à secundo. Primo gradu est suprà pater, mater: infrà filius, filia. Secundo gradu suprà auus, auia: infrà nepos, neptis: ex transuerso frater, soror. Tertio gradu suprà proauus, proauia: infrà pronepos, proneptis: ex transuerso fratris sorórisque filius, filia, & conuenienter pa-

ter pa

ter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui Græcè πατράδελφος appellatur. Auunculus est frater matris, qui Græcè μητράδελφος dicitur, & vterque promiscuè θεῖος appellatur. Amita est patris soror, quæ Græcè πατραδέλφη appellatur. Matertera verò matris soror, quæ Græcè μητραδέλφη dicitur, & vtraque promiscuè θεία appellatur. Quarto gradu suprà abauus, abauia: infrà abnepos, abneptis: ex transuerso fratris sororísque nepos neptísve: & conuenienter patruus magnus, amita magna, id est, aui frater & soror. Item auunculus magnus, & matertera magna, id est, auiæ frater & soror. consobrinus, consobrina, id est, qui quæ ve ex sororibus, aut fratribus procreantur. Sed quidam rectè consobrinos eos propriè dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos. eos verò, qui ex duobus fratribus progenerantur, propriè fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filiæ nascuntur, sorores patrueles appellari. At eos, qui ex fratre & sorore progenerantur: amitinos propriè dici putant. Amitæ tuæ filij consobrinum te appellant, tu illos amitinos. Quinto gradu suprà atauus, atauia: infrà atnepos, atneptis: ex transuerso fratris sororísque pronepos, proneptis, & conuenienter propatruus, proamita, id est, proaui frater & soror: & proauunculus & promater

mater

matertera, id est, proauiæ frater & soror. Item fratris patruelis, vel sororis patruelis, consobrini & consobrinæ, amitini & amitinæ filius filia. propius sobrino, propius sobrina, hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, auunculi magni, materteræ magnæ filius filia. Sexto gradu suprà tritauus, tritauia: infrà trinepos, trineptis ex transuerso fratris sororísque abnepos, abneptis, & conuenienter abpatruus, abamita, id est abaui frater & soror: abauunculus, abmatertera, id est, abauiæ frater & soror. item propatrui, proamitæ, proauunculi, promaterteræ filius filia. item propius sobrino sobrináve filius, filia: item sobrini, sobrinæ, id est, qui quæve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel consobrinis vel amitinis progenerantur. Hactenus ostēdisse sufficiat, quēadmodum gradus cognationis numerentur. Nanq; ex his palàm est intelligere, quemadmodum vlteriores quoq; gradus numerare debeamus: quippe semper generata persona gradum adijcit, vt longè facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quàm propria cognationis appellatione quemquam denotare. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur. Sed cùm magis veritas oculata fide, quàm per aures animis hominum infigatur: ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsenti libro inscribi, quatenus possint & auribus, & oculo-

rum

rum inspectione adolescentes perfectissimã graduum doctrinam adipisci.

De seruili cognatione,

TIT. VII.

ARGVM.

Cognationem seruilem (id est, sanguinis necessitudinem, quam seruorum filij, cũ parentibus habent) antiqua iura non adiuuabant: hodie autem serui nati & deinde manumissi non modò parentibus etiam libertati donatis ex intestato succedunt, & parẽtes eis, sed etiam sibi inuicem, & cum reliquis fratribus ex legitimis nuptijs atque in libertate procreatis ad successionem vocantur.

ILlud certum est, ad seruiles cognationes illam partem edicti: qua proximitatis nomine bonorum possessio permittitur, non pertinere. nam nec vlla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra constitutione, quã pro iure patronatus fecimus (quod ius vsque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenũ & vndique cõfusum fuerat) & hoc humanitate suggerente concessimus, vt si quis in seruili constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex seruilis conditionis muliere: vel contrà serua mulier ex libero vel seruo habuerit liberos cuiuscunque sexus: & ad libertatem his peruenientibus, ij, qui ex seruili ven

li ventre nati ſunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipſi in ſeruitute eos habuerint, & poſtea ad libertatem peruenerint: vt hi omnes ad ſucceſſionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte ſopito. Hos enim liberos non ſolùm in ſuorum parentum ſucceſſionem, ſed etiam alterum in alterius ſucceſſionem mutuam vocauimus, ex illa lege ſpecialiter eos vocantes: ſiue ſoli inueniantur, qui in ſeruitute nati & poſtea manumiſſi ſunt: ſiue vnà cum aliis, qui poſt libertatem parentum concepti ſunt: ſiue ex eodem patre, ſiue ex eadem matre, ſiue ex aliis nuptiis, ſimilitudinem eorum, qui ex iuſtis nuptiis procreati ſunt.

ARGVM.

Cum de inteſtatorum ſuccesſione agitur, liberorum prima habetur ratio: qui etiam ſi gradus ſint remotioris quoſcunque aſcendẽtes & adgnatos quantumuis proximiores excludunt.

Repetitis itaque omnibus, quæ iam tradidimus, apparet, non ſemper eos, qui parem gradũ cognationis obtinent, pariter vocari. eóq; amplius, ne eum quidem, qui proximior ſit cognatus, ſemper potiorem eſſe. Cùm enim prima cauſa ſit ſuorum hæredum, & eorum, quos inter ſuos hæredes enumerauimus: apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem eſſe, quàm fratrem aut patrem matrémq; defuncti: cũ alioqui pater

pater quidem & mater (vt suprà quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater verò secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognationis, & abnepos quarto. Nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quòd vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex fœmineo sexu propagatus est.

ARGVM.

Nouissimo tamen iure, adgnationis & cognationis sublato discrimine, omnes simul æquo iure succedunt: ita tamen vt eorum prior habenda sit ratio, qui sunt gradu proximiores.

Amotis quoque suis hæredibus, & quos inter suos hæredes vocari diximus, adgnatus, qui integrum ius habet adgnationis, etiam si longißimo gradu sit, plerunque potior habetur, quàm proximior cognatus. Nam patrui nepos, vel pronepos auunculo vel materteræ præfertur. Toties igitur dicimus aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt: quoties neque suorum hæredum, quique inter suos hæredes sunt, neque adgnationis iure aliquis præferri debeat, secundum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre & sorore emancipatis, qui ad succeßionem fratrum, vel sororum vocantur, qui & si capite diminuti sunt, tamen præferuntur cæteris vlterioris gradus adgnatis.

De successione libertorum, TIT. VIII.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronũ suum impunè testamento præterire, nam ita demum lex duodecim tabularum ad hæreditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, hærede suo nullo relicto. Itaque intestato mortuo liberto, si is suum hæredem reliquisset, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum hæredem reliquisset: nulla videbatur querela, si verò adoptiuus filius fuisset: apertè iniquum erat, nihil iuris patrono superesse. Qua de causa postea Prætoris edicto hæc iuris iniquitas emendata est. siue enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, vt patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret: & si aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio. Siue intestatus moriebatur, suo hærede relicto filio adoptiuo: dabatur æquè patrono contra hunc suum hæredem, partis dimidiæ bonorum possessio. Prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solùm quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, & in adoptionem dati: si modò

modò ex aliqua parte scripti hæredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto Prætorio petierant: nam exhæredati, nullo modo repellebant patronum. Postea verò lege Papia adaucta sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, vt ex bonis eius, qui sestertium centum millium patrimonium reliquerat, & pauciores quàm tres liberos habebat: siue is testamento facto, siue intestatus mortuus erat: virilis pars patrono deberetur. Itaq; cum vnum quidem filium filiámve hæredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine vllo filio filiáve intestatus decessisset: cùm verò duos duásve hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus.

ARGVM.

Adiecto antiquo iure, hoc vtimur: vt liberto minori centenario, id est, cuius facultates minores sunt aureis centum etiam prærerito patrono, liberum testandi ius sit: si tamen intestato nulla sobole relicta, patronus succedit: quod si maior sit centenario, & testatus fuerit, patronúmque præterierit, tunc si careat liberis, vel eos exhæredes fecerit, patronis per contra tabulas bonorũ possessionem quadrantem oneribus liberum aut illius supplemẽtum (si quid forsan ei relictum fuerit) consequetur.

Sed nostra constitutio (quam pro omni na-

tione, Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus) ita huiusmodi causam definiuit, vt siquidem libertus vel liberta minores centenarijs sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiæ summam interpretati sumus, vt pro mille sestertijs vnus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione: si tamen testamentum fecerint. Sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto: tunc patronatus ius (quod erat ex lege duodecim tabularum) integrum reseruauit. Cùm verò maiores centenarijs sint, si hæredes vel bonorum possessores liberos habeant, siue vnum, siue plures, cuiuscunque sexus vel gradus: ad eos successiones parentum deduximus, patronis omnibus modis vnà cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint: siquidem intestati, ad omnem hæreditatem patronos, patronásq; vocauimus. si verò testamentum quidem fecerint, patronos autem aut patronas præterierint, cùm nullos liberos haberent, vel habentes eos exhæredauerint, vel mater siue auus maternus eos præterierint, ita quod non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas, non dimidiam (vt antea) sed tertiam partem bonorum liberi consequantur: vel quod deest eis, ex constitutione

nostr-

nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus, vel liberta eis reliquerit: ita sine onere, vt nec liberis, liberti, libertæve ex ea parte legata, vel fideicommissa præstentur, sed ad cohæredes eorum hoc onus redundet: multis alijs casibus à nobis in præfata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi dispositionem iuris perspeximus, vt tam patroni, patronæq; quàm liberi eorum, necnon qui ex transuerso latere veniunt, vsque ad quintum gradum ad successionem libertorum, libertarúmve, vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est: etsi eiusdem patroni, vel patronæ, vel duorum duarúmque pluriúmve liberi sint: qui proximior est, ad liberti, vel libertæ vocetur successionem, & in capita, non in stirpes diuidatur successio: eodem modo, & in ijs, qui ex transuerso latere veniunt, seruando. Penè enim consonantia iura ingenuitatis, & libertinitatis in successionibus fecimus. Sed hæc de ijs libertinis hodie dicenda sunt, qui in ciuitatem Romanam peruenerunt: cùm nec sint alij liberti, simul & Dedititijs, & Latinis sublatis, cùm Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant: quia licet vt liberi vitam suam peragebant, attamen ipso vltimo spiritu simul animam, atq; libertatem amittebant, & quasi seruorum: ita bona eorum iure quodammodo peculij ex lege Iunia

Norbana manumissores detinebant. Postea verò senatusconsulto Largiano cautum fuerat, vt liberi manumissoris non nominatim exhæredati facti, extraneis hæredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur. Quibus etiam superuenit diui Traiani edictum, quod eundem hominem, si inuito vel ignorante patrono ad ciuitatem Romanam venire ex beneficio principis festinarat, faciebat quidem viuum ciuem Romanum, Latinum verò morientem. Sed nostra constitutione propter huiusmodi conditionum vices, & alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam, & senatusconsultum Largianum, & edictum diui Traiani, in perpetuum deleri censuimus: vt omnes liberti ciuitate Romana fruantur: & mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quæ in Latinitatem ducebant, ad ciuitatem Romanam capiendam transposuimus.

De asignatione libertorum, *TIT. IX.*

ARGVM.

Patrono duos pluresve liberos in potestate habenti cõcessum est libertũ vni liberorũ assignare: per quam assignationẽ is cui assignatur, solus efficitur patronus, & successor in bonis liberti, alijs liberis prorsus exclusis: ꝙ si is cui assignatio facta fuit sine sobole decedat, ad cæteros ius patronatus trãsfertur. Itẽ emãcipatione eius cui fuit assignatus libertus, assignatio prius facta euanescit.

In

*IN summa (quod ad bona libertorum attinet) admonendi sumus, censuisse senatum, vt quanuis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineant: tamen licere parenti, vni ex liberis adsignare libertum, vt post mortem eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est: & cæteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla adsignatione interueniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant: sed ita demum pristinum ius recipiant, si is, cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictis. Nec tantùm libertum, sed etiam libertam: & non tantùm filio, nepotíve, sed etiam filiæ neptíve adsignare permittitur. Datur autem hæc adsignandi facultas ei, qui duos pluréſve liberos in potestate habebit, vt eis, quos in potestate habet, adsignare libertum libertámve liceat. Vnde quærebatur, si eum, cui adsignauit, postea emancipauerit: num euanescat adsignatio? Sed placuit euanescere: quod & Iuliano, & aliis plerisque visum est. Nec interest, an testamento quis adsignet, an sine testamento: sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex ipso Senatusconsulto, quod * Claudianis temporibus factum est, Sabellio, Rufo, & * Asterio Scapula consulibus.*

*Cla[udiani]
*Hosti[lio]
rio

superest, tũc proximiores cognatos (id est, per fœminas oriundos) ad succeſsionem vocat Prætor: in quorum numero sunt emancipati adgnati, solis tamen fratre & sorore demptis.

Post suos hæredes, eósque, quos inter suos hæredes Prætor & constitutiones vocant, & post legitimos (quo numero sunt adgnati, & hi, quos in locum adgnatorum tam supradicta senatusconsulta, quàm nostra erexit constitutio) proximos cognatos Prætor vocat: qua parte naturalis cognatio spectatur. nam agnati capite diminuti, quíque ex his progeniti sunt ex lege duodecim Tabularum inter legitimos non habentur, sed à Prætore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre & sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem, siue sororis, non æquis tamen partibus, sed cum aliqua diminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Alijs verò adgnatis inferioris gradus, licet capitis diminutionem paßi non sunt, tamen anteponit eos, & proculdubio cognatis. Eos etiam, qui per fœminini sexus personas ex transuerso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine Prætor ad succeßionem vocat. Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem

ditatem hoc eodem gradu vocantur.

ARGVM.

Vulgò quoque quæsiti (id est, incerto patre vagóque concubitu nati) cognati, non etiam adgnati dicendi sunt: quo fit vt eis bonorum possessio vnde cognati, à Prætore concessa sit.

Vulgò quæsitos, nullos habere adgnatos, manifestum est: quum adgnatio à patre sit, cognatio à matre, hi autem nullum patrem habere intelligantur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis ius, species est adgnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus istis ex ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.

ARGVM.

Adgnati ad decimum vsque gradum, cognati verò in sextum, ad hæreditates ex intestato admittuntur.

Hoc loco & illud necessariò admonendi sumus, adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hæreditatem, & si decimo gradu sit: siue de lege duodecim Tabularum quæramus, siue de edicto, quo Prætor legitimis hæredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis verò nomine ijs solis Prætor promittit bonorum possessionem, qui vsque ad sextum gradum cognationis sunt, & ex septimo à sobrino sobrináque nato natáve.

De gra

De gradibus cognationum, *TIT. VI.*

ARGVM.

Quo huiusce tituli perfectam notitiam, verámque graduum cognitionem intus & in cute oculari quadam inspectione adsequaris, ad cuiusdam arboris figuram, quæ non ab re hic inseritur, adcurrito. Ad hæc si quid sit cognatio, quid gradus, quid linea, quid adfinitas, ac plurium denique vocum significationes scire concupiscas, amplissimus de gradibus adfinitatis tractatus, ex Pandectarum trigesimooctauo libro decerptus, omnia egregiè tibi suppeditabit.

HOc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem aliam suprà numerari, aliā infrà, aliam ex transuerso, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio est parentum: inferior liberorum: ex transuerso fratrum sororúmve, & eorum, qui quæ ve ex his generantur: & conuenienter patrui, amitæ, auunculi, materteræ. Et superior quidem & inferior cognatio à primo gradu incipit: at ea, quæ ex transuerso numeratur, à secundo. Primo gradu est suprà pater, mater: infrà filius, filia. Secundo gradu suprà auus, auia: infrà nepos, neptis: ex transuerso frater, soror. Tertio gradu suprà proauus, proauia: infrà pronepos, proneptis: ex transuerso fratris sororísque filius, filia, & conuenienter pa

ter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui Græcè πατράδελφος appellatur. Auunculus est frater matris, qui Græcè μητράδελφος dicitur, & vterque promiscuè θεῖος appellatur. Amita est patris soror, quæ Græcè πατραδέλφη appellatur. Matertera verò matris soror, quæ Græcè μητραδέλφη dicitur, & vtraque promiscuè θεία appellatur. Quarto gradu suprà abauus, abauia: infrà abnepos, abneptis: ex transuerso fratris sororísque nepos neptísve: & conuenienter patruus magnus, amita magna, id est, aui frater & soror. Item auunculus magnus, & matertera magna, id est, auiæ frater & soror. consobrinus, consobrina, id est, qui quæ ve ex sororibus, aut fratribus procreantur. Sed quidam rectè consobrinos eos propriè dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos. eos verò, qui ex duobus fratribus progenerantur, propriè fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filiæ nascuntur, sorores patrueles appellari. At eos, qui ex fratre & sorore progenerantur: amitinos propriè dici putant. Amitæ tuæ filij consobrinum te appellant, tu illos amitinos. Quinto gradu suprà atauus, atauia: infrà atnepos, atneptis: ex transuerso fratris sororísque pronepos, proneptis, & conuenienter propatruus, proamita, id est, proaui frater & soror: & proauunculus & pro-

mater

matertera, id est, proauiæ frater & soror. Item fratris patruelis, vel sororis patruelis, consobrini & consobrinæ, amitini & amitinæ filius filia. propius sobrino, propius sobrina, hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, auunculi magni, materteræ magnæ filius filia. Sexto gradu suprà tritauus, tritauia: infrà trinepos, trineptis ex transuerso fratris sororisque abnepos, abneptis, & conuenienter abpatruus, abamita, id est abaui frater & soror: abauunculus, abmatertera, id est, abauiæ frater & soror. item propatrui, proamitæ, proauunculi, promaterteræ filius filia. item propius sobrino sobrináve filius, filia: item sobrini, sobrinæ, id est, qui quæve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel consobrinis vel amitinis progenerantur. Hactenus ostēdisse sufficiat, quēadmodum gradus cognationis numerentur. Nanq; ex his palàm est intelligere, quemadmodum vlteriores quoq; gradus numerare debeamus: quippe semper generata persona gradum adijcit, vt longè facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quàm propria cognationis appellatione quemquam denotare. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur. Sed cùm magis veritas oculata fide, quàm per aures animis hominum infigatur: ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsenti libro inscribi, quatenus poßint & auribus, & oculorum

rum inspectione adolescentes perfectissimã graduum doctrinam adipisci.

De seruili cognatione,

TIT. VII.

ARGVM.

Cognationem seruilem(id est, sanguinis necessitudinem, quam seruorum filij, cũ parentibus habent)antiqua iura non adiuuabant: hodie autem serui nati & deinde manumissi non modò parentibus etiam libertati donatis ex intestato succedunt, & parẽtes eis, sed etiam sibi inuicem, & cum reliquis fratribus ex legitimis nuptijs atque in libertate procreatis ad successionem vocantur.

ILlud certum est, ad seruiles cognationes illam partem edicti: qua proximitatis nomine bonorum possessio permittitur, non pertinere. nam nec vlla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra constitutione, quã pro iure patronatus fecimus(quod ius vsque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenũ & vndique cõfusum fuerat)& hoc humanitate suggerente concessimus, vt si quis in seruili constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex seruilis conditionis muliere: vel contrà serua mulier ex libero vel seruo habuerit liberos cuiuscunque sexus: & ad libertatem his peruenientibus, ij, qui ex serui-

li ven

li ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipsi in seruitute. eos habuerint, & postea ad libertatem peruenerint: vt hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solùm in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam vocauimus, ex illa lege specialiter eos vocantes: siue soli inueniantur, qui in seruitute nati & postea manumissi sunt: siue vnà cum alijs, qui post libertatem parentum concepti sunt: siue ex eodem patre, siue ex eadem matre, siue ex alijs nuptijs, similitudinem eorum, qui ex iustis nuptijs procreati sunt.

ARGVM.

Cum de intestatorum succesſione agitur, liberorum prima habetur ratio: qui etiam si gradus sint remotioris quoscunque ascendētes & adgnatos quantumuis proximiores excludunt.

Repetitis itaque omnibus, quæ iam tradidimus, apparet, non semper eos, qui parem gradū cognationis obtinent, pariter vocari. eóq; amplius, ne eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. Cùm enim prima causa sit suorum hæredum, & eorum, quos inter suos hæredes enumerauimus: apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse, quàm fratrem aut patrem matrémq; defuncti: cū alioqui

pater

pater quidem & mater (vt suprà quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater verò secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognationis, & abnepos quarto. Nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quòd vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex fœmineo sexu propagatus est.

ARGVM.

Nouissimo tamen iure, adgnationis & cognationis sublato discrimine, omnes simul æquo iure succedunt: ita tamen vt eorum prior habenda sit ratio, qui sunt gradu proximiores.

Amotis quoque suis hæredibus, & quos inter suos hæredes vocari diximus, adgnatus, qui integrum ius habet adgnationis, etiam si longissimo gradu sit, plerunque potior habetur, quàm proximior cognatus. Nam patrui nepos, vel pronepos auunculo vel materteræ præfertur. Toties igitur dicimus aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt: quoties neque suorum hæredum, quique inter suos hæredes sunt, neque adgnationis iure aliquis præferri debeat, secundum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre & sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum, vel sororum vocantur, qui & si capite diminuti sunt, tamen præferuntur cæteris vlterioris gradus adgnatis.

De succeſsione libertorum, TIT. VIII.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronū ſuum impunè teſtamento præterire, nam ita demum lex duodecim tabularum ad hæreditatem liberti vocabat patronum, ſi inteſtatus mortuus eſſet libertus, hærede ſuo nullo relicto. Itaque inteſtato mortuo liberto, ſi is ſuum hæredem reliquiſſet, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et ſi quidem ex naturalibus liberis aliquem ſuum hæredem reliquiſſet: nulla videbatur querela, ſi verò adoptiuus filius fuiſſet: apertè iniquum erat, nihil iuris patrono ſupereſſe. Qua de cauſa poſtea Prætoris edicto hæc iuris iniquitas emendata eſt. ſiue enim faciebat teſtamentum libertus, iubebatur ita teſtari, vt patrono partem dimidiam bonorum ſuorum relinqueret: & ſi aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat dabatur patrono contra tabulas teſtamenti partis dimidiæ bonorum poſſeſſio. Siue inteſtatus moriebatur, ſuo hærede relicto filio, adoptiuo: dabatur æquè patrono contra hunc ſuum hæredem, partis dimidiæ bonorum poſſeſſio. Prodeſſe autem liberto ſolebant ad excludendum patronum naturales liberi, non ſolùm quos in poteſtate mortis tempore habebat, ſed etiam emancipati, & in adoptionem dati: ſi

modò

modò ex aliqua parte scripti hæredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto Prætorio petierant: nam exhæredati, nullo modo repellebant patronum. Postea verò lege Papia adaucta sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, vt ex bonis eius, qui sestertium centum millium patrimonium reliquerat, & pauciores quàm tres liberos habebat: siue is testamento facto, siue intestatus mortuus erat: virilis pars patrono deberetur. Itaq; cum vnum quidem filium filiámve hæredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine vllo filio filiáve intestatus decessisset: cùm verò duos duásve hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus.

ARGVM.

Adiecto antiquo iure, hoc vtimur: vt liberto minori centenario, id est, cuius facultates minores sunt aureis centum etiam præterito patrono, liberum testandi ius sit: si tamen intestato nulla sobole relicta, patronus succedit: quod si maior sit centenario, & testatus fuerit, patronúmque præterierit, tunc si careat liberis, vel eos exhæredes fecerit, patronis per contra tabulas bonorũ possessionem quadrantem oneribus liberum aut illius supplemẽtum (si quid forsan ei relictum fuerit) consequetur.

Sed nostra constitutio (quam pro omni na-

tione, Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus) ita huiusmodi causam definiuit, vt siquidem libertus vel liberta minores centenarijs sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiæ summam interpretati sumus, vt pro mille sestertijs vnus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione: si tamen testamentum fecerint. Si autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto: tunc patronatus ius (quod erat ex lege duodecim tabularum) integrum reseruauit. Cùm verò maiores centenarijs sint, si hæredes vel bonorum possessores liberos habeant, siue vnum, siue plures, cuiuscunque sexus vel gradus: ad eos successiones parentum deduximus, patronis omnibus modis vnà cum sua progenie semotis. Si autem sine liberis decesserint: siquidem intestati, ad omnem hæreditatem patronos, patronásq; vocauimus. si verò testamentum quidem fecerint, patronos autem aut patronas præterierint, cùm nullos liberos haberent, vel habentes eos exhæredauerint, vel mater siue auus maternus eos præterierint, ita quod non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas, non dimidiam (vt anteà) sed tertiam partem bonorum liberi consequantur: vel quod deest eis, ex constitutione

nostr

nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus, vel liberta eis reliquerit: ita sine onere, vt nec liberis, liberti, libertæve ex ea parte legata, vel fideicommissa præstentur, sed ad cohæredes eorum hoc onus redundet: multis alijs casibus à nobis in præfata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi dispositionem iuris perspeximus, vt tam patroni, patronæq́; quàm liberi eorum, necnon qui ex transuerso latere veniunt, vsque ad quintum gradum ad successionem libertorum, libertarúmve, vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est: etsi eiusdem patroni, vel patronæ, vel duorum duarúmque, pluriúmve liberi sint: qui proximior est, ad liberti, vel libertæ vocetur successionem, & in capita, non in stirpes diuidatur successio: eodem modo, & in ijs, qui ex transuerso latere veniunt, seruando. Penè enim consonantia iura ingenuitatis, & libertinitatis in successionibus fecimus. Sed hæc de ijs libertinis hodie dicenda sunt, qui in ciuitatem Romanam peruenerunt: cùm nec sint alij liberti, simul & Dedititijs, & Latinis sublatis, cùm Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant: quia licet vt liberi vitam suam peragebant, attamen ipso vltimo spiritu simul animam, atq; libertatem amittebant, & quasi seruorum: ita bona eorum iure quodammodo peculij ex lege Iunia

*IN summa (quod ad bona libertorum attinet) admonendi sumus, censuisse senatum, vt quanuis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineant: tamen licere parenti, vni ex liberis adsignare libertum, vt post mortem eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est: & cæteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla adsignatione interueniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant: sed ita demum pristinum ius recipiant, si is, cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictis. Nec tantùm libertum, sed etiam libertam: & non tantùm filio, nepotíve, sed etiam filiæ neptíve adsignare permittitur. Datur autem hæc adsignandi facultas ei, qui duos pluréſve liberos in potestate habebit, vt eis, quos in potestate habet, adsignare libertum libertámve liceat. Vnde quærebatur, si eum, cui adsignauit, postea emancipauerit: num euanescat adsignatio? Sed placuit euanescere: quod & Iuliano, & aliis plerisque visum est. Nec interest, an testamento quis adsignet, an sine testamento: sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex ipso Senatusconsulto, quod * Claudianis temporibus factum est, Sabellio, Rufo, & * Asterio Scapula consulibus.*

*Cla diani *Hos rio

De bonorum possessionibus, TIT. X.

ARGVM.

Bonorum possessiones introduxit Prætor, iuris ciuilis emendandi, impugnãdi, & coadiuuãdi seu confirmandi gratia: quæ tam ex testamẽto, quàm ab intestato cõpetunt: ex testamẽto quidem duæ, ab intestato verò octo; quarum quatuor, vtpote superuacuas resecauit Iustinia. & ad sex ordinarias omnes redegit: septimámq; extraordinariã adiecit, cui locus est: quoties noua l. bonorũ possessio ex testamẽto, vel ab intestato, alicui defertur.

IVs bonorum possessionis introductum est à Prætore emendandi veteris iuris gratia. Nec solùm intestatorum hæreditatibus vetus ius eo modo Prætor emendauit, sicut suprà dictum est: sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint: Nam si alienus posthumus hæres fuerit institutus: quamuis hæreditatem iure ciuili adire non poterat, cùm institutio non valebat: honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet, cùm à Prætore adiuuabatur. sed & is à nostra constitutione hodie rectè hæres instituitur, quasi & iure ciuili non incognitus. Aliquando tamen neque emendandi, neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia. Prætor pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui rectè testamento facto hæredes instituti sunt, dat se-

cund

cundum tabulas bonorum possessionem. Item ab intestato suos hæredes, & adgnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed & remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hæreditas iure ciuili. Quos autem solus vocat Prætor ad hæreditatem, hæredes quidem ipso iure non fiunt: nam Prætor hæredem facere non potest, per legem enim tantùm, vel similem iuris constitutionem hæredes fiunt, veluti per senatusconsulta, & constitutiones principales: sed cum eis Prætor dat bonorum possessionem: loco hæredum constituuntur, & vocantur bonorum possessores. Adhuc autem, & alios complures gradus Prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustißimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hæreditatum Prætor ex bono, & æquo dilatauit. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hæ: Prima, quæ præteritis liberis datur, vocatúrq;, Contra tabulas. *Secunda, quam omnibus iure scriptis hæredibus Prætor pollicetur, ideóque vocatur,* Secundum tabulas. *Et cùm de testatis prius loquutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primò loco suis hæredibus, & ijs, qui ex edicto Prætoris inter suos hæredes connumerantur, dat bonorum possessionem, quæ vocatur,* Vnde liberi. *Secundò, legitimis hæredibus. Tertiò*

decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat. sunt autem decem personae hae: Pater, mater, auus, auia, tam paterni, quàm materni: item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio, quàm ex filia: frater, sororve, consanguinei, vel vterini. Quartò, cognatis proximis. Quintò, Tanquàm ex familia. *Sextò, patrono, patronaeq; liberisque eorum, & parentibus. Septimò, viro & vxori. Octauò, cognatis manumissoris. Sed eas quidem Praetoria introduxit iurisdictio. à nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem, & secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, vtpote necessarias constitutas: necnon ab intestato,* Vnde liberi, & Vnde legitimi, *bonorum possessiones. Quae autem in Praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est,* Vnde decem personae, *eam pio proposito, & compendioso sermone superuacuam ostendimus. Cùm enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori: nostra constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eisdémque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit: vt ipsa manumissio eorum hoc in se habeat priuilegium, & superuacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur praedicta quinta bonorum pos-*

sessio

ſeßione, in gradum eius ſextam antea bonorum poſſeßionem induximus: & quintam fecimus, quam Prætor proximis cognatis pollicetur. Cúmque antea fuerat ſeptimo loco bonorum poſſeßio Tanquam ex familia, *& octauo* Vnde * patroni, patronæque, & parẽtes eorum: *vtranq; per conſtitutionem noſtram, quam de iure patronatus fecimus, penitus euacuauimus. Cùm enim ad ſimilitudinem ſucceßionis ingenuorum, libertinorum ſucceßiones poſuerimus, quas vſque ad quintum gradum tantummodò coarctauimus, vt ſit aliqua inter ingenuos, & libertinos differentia: ſufficit eis tam contra tabulas bonorum poſſeßio, quàm* Vnde legitimi, *&* Vnde cognati, *ex quibus poſſunt ſua iura vindicare, omni ſcrupuloſitate, & inextricabili errore iſtarum duarum bonorum poſſeßionum reſoluta. Aliam verò bonorum poſſeßionem, quæ* Vnde vir, & vxor *appellatur, & nono loco inter veteres bonorum poſſeßiones impoſita fuerat, & in ſuo vigore ſeruauimus, & altiore loco, id eſt ſexto eam poſuimus: decima quoque* * *bonorum poſſeßione, quæ erat* Vnde cognati manumiſſoris, *propter cauſas enumeratas meritò ſublata: vt ſex tantummodò bonorum poſſeßiones ordinariæ permaneant ſuo vigore pollentes. Septima eas ſequuta, quam optima ratione Prætores introduxerunt. Nouiſsimè enim*

* Liberi patroni

* Veteri bonorũ

perm

permittitur edicto ijs etiam bonorum possessio, quibus vt detur, lege, vel senatusconsulto, vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus, quæ ab intestato veniunt, neque ijs quæ ex testamento sunt, Prætor stabili iure connumerauit: sed quasi vltimum & extraordinarium auxilium (prout res exegit) adcommodauit, scilicet ijs, qui ex legibus, senatusconsultis, cōstitutionibúsve principum, ex nouo iure, vel ex testamento, vel ab intestato veniunt.

ARGVM.

Ne diutius creditores suis actionibus experiri remorentur, ac percunctando eludantur, liberis & parentibus anni spatium, adgnatis verò & cognatis dierum centum, ad petendam bonorum possessionem præfinitur: portio autem non petentis pari in gradu adcrescit: vel si nullus extiterit, per edictum successorium qui in sequenti sunt gradu admittuntur.

Cùm igitur plures species successionum Prætor introduxisset, eásque per ordinem disposuisset: & in vnaquaque specie successionis sæpe plures extēt dispari gradu personæ: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent quos conuenirent, & ne facilè in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo sibi consulerent: ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfiniuit. Liberis itaque ex parentibus, tam naturalibus, quàm adoptiui

ptiuis in petenda bonorum possessione anni spatium, cæteris autem adgnatis, vel cognatis, centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis adcrescit: vel si nullus sit, deinceps cæteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui præcedebat, ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiauerit: non quousque tempus bonorum possessioni præfinitum excesserit, expectatur: sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur.

ARGVM.

Dies ad bonorum possessionem adgnoscẽdam præfixi vtiles sunt non continui: & bonorum possessionem citra solennitatem corã iudice agnoscere sufficit.

In petenda autem bonorum possessione dies vtiles singuli considerantur. Sed bene anteriores Principes & huic causæ prouiderũt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet: sed quocunque modo admittentis eam iudicium (intra statuta tamen tempora) ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

De adquisitione per adrogationem,

TIT. XI.

ARGVM.

Quamuis omnia adrogati bona (his demptis, quæ *capit*

capitis diminutiõe pereũt) adrogatori patri olim pleno iure adquirerentur, hodie tamen solus aduentitiorum vsusfructus (instar naturalium liberorum) illi quæritur.

Est & alterius generis per vniuersitatem successio, quæ neque lege duodecim Tabularum, neque Prætoris edicto, sed eo iure, quod consensu receptum est, introducta est. Ecce enim cùm paterfamiliâs sese in adrogationem dat, omnes res eius corporales & incorporales, quæ ei debitæ sunt, adrogatori antea quidem pleno iure adquirebantur: exceptis ijs, quæ per capitis diminutionem pereunt. quales sunt operarum obligationes, & ius adgnationis. vsus etenim & vsusfructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis diminutione minima eos tolli prohibuit nostra constitutio. nunc autem nos eandem adquisitionem, quæ per adrogationem fiebat, coarctauimus ad similitudinem naturalium parentum. Nihil enim aliud, nisi tantummodo vsusfructus, tam naturalibus parentibus, quàm adoptiuis per filiosfamiliarum adquiritur in ijs rebus, quæ extrinsecus filijs obueniunt, dominio eis integro seruato.

ARGVM.

Adrogati filii in adrogatione vita functi successio ad adrogatorm pertinet: nisi supersint qui ei præferantur. Item pro debitis ante adrogationem contractis non tenetur adrogator.

Mort

Mortuo autem filio adrogato in adoptiua familia, etiam dominium rerum eius ad adrogatorem pertransit: nisi supersint aliæ personæ, quæ ex constitutione nostra patrem in ijs, quæ adquiri non possunt antecedant. Sed ex diuerso, pro eo quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filij conuenitur: & si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona, quæ eius cum vsusfructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset, possidere, & legitimo modo ea disponere.

De eo cui libertatis causa bona addicuntur,

TIT. XII.

ACcessit nouus casus successionis ex constitutione diui Marci. Nam si ij, qui libertatem acceperunt à domino in testamento, ex quo nō aditur hæreditas, velint bona sibi addici libertatum conseruandarum causa audiuntur. Et ita diui Marci rescriptum ad Pompilium Rufum continetur. verba rescripti ita se habent: Si Verginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona eius esse cœperunt, vt venire debeant, is cuius de ea re notio est, aditus, rationem desiderij

tui habebit, vt libertatum tam earum, quæ directò, quàm earum, quæ per speciem fideicōmissi relictæ sunt, tuendarum gratia addicantur tibi: si idoneè creditoribus caueris de solido, quod cuique debetur, soluendo. Et ij quidem quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hæreditas adita esset. Ii autem quos hæres manumittere rogatus est, à te libertatem consequentur, ita, vt si non alia conditione velis tibi bona addici, quàm vt ij etiam, qui directò libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuæ, si ij, quorum de statu agitur, consentiant, authoritatem nostram adcommodamus. Et ne huius rescriptionis nostræ emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit, & ij, qui rebus nostris attendunt, sciant commodo pecuniario præferendam esse libertatis causam, & ita bona cogenda, vt libertas ijs salua sit, qui eam adipisci potuerunt, ac si hæreditas ex testamento adita esset. Hoc rescripto subuentum est: & libertatibus & defunctis, ne bona eorum à creditoribus possideantur & veneant. Certè si fuerint hac de causa bona addicta, cessat bonorum venditio, existit enim defuncti defensor, & quidem idoneus, qui de solido creditoribus cauet. In primis hoc rescriptum toties locum habet, quoties testamento libertates datæ sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicil-

lis

lis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hæreditas: an fauor constitutionis debebit locum habere? Certè si intestatus decesserit, & codicillis dederit libertatem, competere eam, nemini dubium est: tunc enim constitutioni locum esse verba ostendunt, cùm nemo successor ab intestato existat. Ergo quandiu incertum erit, vtrum existat, an non: cessabit constitutio. Si verò certum esse cœperit, neminem existere, tunc erit constitutioni locus. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit hæreditate: an quamuis potest in integrum restitui, possit admitti constitutio, & bonorum addictio fieri? Quid ergo si post addictionem libertatum conseruandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Vtique non erit dicendum reuocari libertates: quia semel competierunt. Hæc constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullæ sunt datæ: cessat hæc constitutio. Quid ergo si viuus dederit libertates, vel mortis causa: & ne de hoc quæratur, vtrum in fraudem creditorum, an non factum sit, idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sint? Et magis est, vt audiri debeant, & si deficiant verba constitutionis. Sed cùm multas diuisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus: lata est à nobis plenissima constitutio, in qua multæ species collatæ sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenis-

ſimum eſt effectum, quas ex ipſius lectione conſtitutionis poteſt quis cognoſcere.

De ſucceſsionibus ſublatis, quæ fiebant per bonorum venditiones, & ex ſenatuſconſulto Claudiano,

TIT. XIII.

ERant ante prædictam ſucceſsionem olim & aliæ per vniuerſitatem ſucceſsiones: qualis fuerat bonorum emptio, quæ de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, & tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in vſu fuerant. ſed cùm extraordinarijs iudicijs poſteritas vſa eſt: ideo cum ipſis ordinarijs iudicijs etiam bonorum venditiones expirauerunt, & tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona poſsidere, & prout vtile eis viſum eſt, ea diſponere, quod ex latioribus Digeſtorum libris perfectius apparebit. Erat & ex Senatuſconſulto Claudiano miſerabilis per vniuerſitatem adquiſitio: cum libera mulier ſeruili amore bacchata, ipſam libertatem per ſenatuſconſultum amittebat, & cum libertate ſubſtantiam, quod indignum

dignum nostris temporibus esse existimantes & à nostra ciuitate deleri, & non inseri nostris Digestis concessimus.

De obligationibus, *TIT. XIIII.*

* Tertiam iuris ciuilis partem expositurus, de obligationibus vnde actiones ceu ex matre oriuntur, titulum generalem, atque deinceps earum species præponit quo prælibatis obligationibus, naturas actionum maturius adsequamur.

NVnc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius rei soluendæ secundum nostræ ciuitatis iura. Omnium autem obligationum summa diuisio in duo genera diducitur: nanque aut ciuiles sunt, aut prætoriæ. Ciuiles sunt quæ aut legibus constitutæ, aut certo iure ciuili comprobatæ sunt. Prætoriæ sunt, quas Prætor ex sua iurisdictione constituit, quæ etiam honorariæ vocantur. Sequens diuisio in quatuor species diuiditur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, vt de ijs, quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum æquè quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu, de quibus singulis dispiciamus.

Quibus modis re contrahitur obligatio,
TIT. XV.

ARGVM.

Mutuum ex eo dictum, quòd de meo tuum fiat, in iis rebus tantùm cõsistit, quas numero, pôdere vel mensura constantes, in hoc damus, vt eorum fiant à quibus recipiuntur: & ad nos non illæ ipsę, sed eiusdem qualitatis aliæ reuertantur.

RE contrahitur obligatio, veluti mutui datione. Mutui autem datio in ijs rebus consistit, quæ pondere, numero mensuráve constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerãdo, aut metiendo, aut appendendo in hoc damus, vt accipientium fiant. Et quoniam nobis non eædem res: sed aliæ eiusdem naturæ & qualitatis redduntur: inde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, vt ex meo tuum fiat: & ex eo contractu nascitur actio, quæ vocatur certi condictio.

ARGVM.

Indebito errore soluto périnde re obligatur recipiens, atque si ei mutuum factum fuisset: idcirco in eum condictitia actio datur: impuberes autem sine tutore indebitum recipientes, nihilo magis re obligantur, quàm ex mutuo.

Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur: datúrque

agen

agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ei condici potest, si apparet eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris authoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione, non magis, quàm mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere: cùm is, qui soluendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere, quàm contrahere.

ARGVM.

Non minus re obligatur qui commodatũ accepit, quàm qui mutuũ, in hoc tamen differũt, quod mutuum accipiens, rei dominiũ assequitur, & ob id aduerso casu non liberatur, is autem cui commodatur, dominus non fit, qui quanuis rei custodiendæ exactissimam curam præstare debeat, de casu tamen fortuito (nisi culpa præcesserit) minimè tenetur.

Item is, cui res aliqua vtenda datur, id est, commodatur, re obligatur, & tenetur commodati actione. Sed is, ab eo, qui mutuum accepit, longè distat. nanque non ita res datur, vt eius fiat: & ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum, hostiúmve incursu: nihilominus obligatus remanet. At is, qui vtendum accepit, sanè quidem

exactam diligentiam custodiendæ rei præstare iubetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est: si modò alius diligentior poterat eam rem custodire. sed propter maiorem vim maiorésve casus non tenetur: si modò non ipsius culpa is casus interuenerit, alioqui si id, quod tibi commodatum est domi, peregrè tecum ferre malueris, & vel incursu hostium prædonúmve, vel naufragio amiseris: dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc propriè intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, res tibi vtenda data est, alioqui mercede interueniente, locatus tibi vsus rei videtur. Gratuitum enim debet esse commodatum.

*Adnota, Malam electionem eligenti imputandam.

Præterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, tenetúrque actione depositi: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo cōmiserit. culpæ autem nomine, id est, desidiæ ac negligentiæ, non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditā rem furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendā tradit, non ei, sed suæ facilitati id imputare debet.

ARGVM.

Pignoris quoque obligatio re contrahitur: quæ

quia

quia vtriusque cōtrahētis gratia celebratur, creditorē de dolo & leui culpa tantū, obnoxiū reddit.

Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus vtriusque gratia datur, & debitoris, quo magis pecunia ei credatur: & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibeat: quam si præstiterit, & aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

De verborum obligationibus,

TIT. XVI.

ARGVM.

Quæ ex stipulatione, id est, vltro citróque facta interrogatione & responsione obligatio oritur, verborum obligatio dicitur: ex qua si certum in ea deductum sit, certi condictio: si incertum, ex stipulatu actio proficiscitur; & quãuis solenni quadam verborum formula olim cōcipi deberet, hodie tamē quibuscunque verbis (modo vterque cōtrahētium quid alter velit intelligat) fieri potest.

VErbis obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cùm quid dari fieríve nobis stipulamur, ex qua duæ proficiscūtur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio, quàm ex stipulatu, si incerta sit. quæ

hoc nomine inde vtitur, quòd stipulum apud veteres firmum appellabatur, fortè à stipite descendens. In hac re olim talia verba tradita fuerunt, Spondes? Spondeo. Promittis? Promitto. Fidepromittis? Fidepromitto. Fideiubes? Fideiubeo. Dabis? Dabo. Facies? Faciam. *Vtrum autē Latina, an Græca, vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si vterque stipulantium intellectum eius linguæ habeat: nec necesse est eadem lingua vtrunque vti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quinetiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solennia verba olim quidem in vsu fuerunt: postea autem Leonina constitutio lata est, quæ solennitate verborum sublata, sensum & consonantē intellectum ab vtraq; parte solùm desiderat, quibuscunque tandem verbis expressum est.*

ARGVM.

Stipulationis puræ statim cedit dies, & petendi ius competit, stipulationis verò in diem quanuis statim dies cesserit, non tamen antea promissum peti potest, quàm etiam tota dies in quam stipulatio facta fuit præterierit.

Omnis stipulatio, aut purè, aut in diem, aut sub conditione fit. Purè veluti, Quinque aureos dare spondes? *Idq; confestim peti potest. In diem, cum adiecto die, quo pecunia soluatur*

tur, ſtipulatio fit: veluti. Decem aureos primis Calendis Martijs dare ſpondes? *Id autem, quod in diem ſtipulamur, ſtatim quidem debetur: ſed peti prius, quàm dies venerit, non poteſt. at ne eo quidem ipſo die, in quem ſtipulatio facta eſt, peti poteſt: quia totus is dies arbitrio ſoluentis tribui debet. Neque enim certum eſt eo die, in quem promiſſum eſt, datum nõ eſſe, prius quàm is præterierit.*

*Adnota, Tempus ipſo iure non poſſe tollere obligationem, ſed exceptionis ope,

At ſi ita ſtipuleris, Decẽ aureos annuos, quoad viuam dare ſpondes? *& purè facta obligatio intelligitur, & perpetuatur: quia ad tempus non poteſt deberi, ſed hæres petendo, pacti exceptione ſubmouebitur. Sub conditione ſtipulatio fit, cùm in aliquem caſum differtur obligatio: vt ſi aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur ſtipulatio: veluti,* Si Titius Conſul fuerit factus, quinque aureos dare ſpondes?

ARGVM.

Stipulatio ſub negatiua conditione concepta, cũ viuo ſtipulatore impleri nequeat, eo mortuo effectum ſortitur.

Si quis ita ſtipuletur, Si in Capitolium nõ aſcendero, dare ſpondes? *perinde erit, ac ſi ſtipulatus eſſet: cùm moreretur, ſibi dari.*

ARGVM.

Conditionalis ſtipulationis ſpes tranſmittitur ad hæredes.

Ex conditionali ſtipulatione tantùm ſpes debitum iri: eámque ipſam ſpem in hæredem trãſmittimus, ſi priùs quàm cõditio extet, mors nobis contigerit.

ARGVM.

Si certo loco ſolutio fienda deſtinetur, etiam pura ſtipulatio tacitã habet diem, qua ſcilicet ad locum veriſimiliter perueniri poſsit.

Loca etiam inſeri ſtipulationi ſolent: veluti, Carthagini dare ſpondes? *Quæ ſtipulatio licet purè fieri videatur: tamen re ipſa habet tẽpus adiectum, quo promiſſor vtatur ad pecuniam Chartagini dandam. Et ideo ſi quis Romæ ita ſtipuletur,* Hodie Carthagini dare ſpondes? *inutilis erit ſtipulatio: cùm impoſsibilis ſit repromiſsio.*

ARGVM.

Eam propriè conditionem dicimus, quæ futurũ reſpicit: idcirco conditio quæ ad præſens aut præteritum refertur, ſtipulationem conditionalem non reddit: ſed aut puram, aut nullam.

Conditiones, quæ ad præſens vel præteritum tempus referuntur: aut ſtatim infirmant obligationem, aut omnino non differunt v: eluti, Si Titius Conſul fuit. vel, Si Mæuius viuit, dare ſpondes? *Nam ſi ea ita non ſunt: nihil valet ſtipulatio. ſin autem ita ſe habent: ſtatim valet.*

Quæ

Quæ enim per rerum naturam ſunt certa: non morantur obligationem, licet apud nos incerta ſint.

ARGVM.

Factum in ſtipulatiõibus deduci poſſe explorati iuris eſt: quibus (cùm intereſſe præſtando à facti obligatione eximatur promiſſor) vtile eſt pœnam adiici: propter eius quod intereſt difficilem probationem.

Non ſolùm res in ſtipulatum deduci poſſunt, ſed etiam facta: vt ſi ſtipulemur aliquid fieri, vel non fieri, & in huiuſmodi ſtipulationibus optimum erit pœnam ſubijcere, ne quantitas ſtipulationis in incerto ſit, ac neceſſe ſit actori probare, quòd eius interſit. Itaque ſi quis, vt fiat aliquid, ſtipuletur: ita adijci pœna debet, Si ita factum non erit, tunc pœnæ nomine decẽ aureos dare ſpondes? *Sed ſi quædam fieri, quædã non fieri, vna eadémq; conceptione ſtipuletur quis: clauſula huiuſmodi erit adijcienda,* Si aduerſus ea factum erit, ſiue quid ita factum non fuerit: tunc pœnæ nomine decem aureos dare ſpondes?

De duobus reis ſtipulandi & promittendi,

TIT. XVII.

ARGVM.

Ne credito hîc reos à reatu ſiue delicto dici: ſed

eos

eos reos ſtipulandi dicimus, qui duo, pluréſve ab aliquo ſibi quid dari aut fieri ſtipulantur, quibus ſimul reſpõdetur: promittẽdi verò reos, qui ſeparatim interrogati, cuipiã idẽ dare aut facere ſinguli promittũt: próinde quod duobus reis ſtipulãdi debetur, ſingulis in ſolidũ debetur, & è regione quod plures promittendi rei ſpoponderunt, ſinguli ſolidum dare tenentur: vnius tamen ſolutiõe aut receptione, vtriuſque perimitur obligatio.

ET ſtipulandi & promittendi duo pluréſve rei fieri poſſunt. Stipulandi ita, ſi poſt omnium interrogationem promiſſor reſpondeat, Spondeo: *vt puta cùm duobus ſeparatim ſtipulantibus ita promiſſor reſpondeat,* Vtrique veſtrum dare ſpondeo. *Nam ſi prius Titio ſpoponderit, déinde alio interroganti ſpondeat, alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei ſtipulandi eſſe. Duo pluréſve rei promittendi ita fiunt,* Mæui, decem aureos dare ſpondes? & Sei, eoſdẽ decem aureos dare ſpondes? *ſi reſpondeant ſinguli ſeparatim,* Spondeo: *ex huiuſcemodi obligationibus, & ſtipulationibus ſolidum ſingulis debetur, & promittentes ſinguli inſolidum tenentur. In vtraq; tamen obligatione vna res vertitur: & vel alter debitum accipiendo, vel alter ſoluendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat. Ex duobus reis promittendi, alius purè, alius in diem, vel ſub conditione obligari poteſt: nec impedimento erit dies aut conditio, quo*

minus

minus ab eo, qui purè obligatus est, petatur.

De stipulatione seruorum, *TIT. XVIII.*

ARGVM.

Si quid hæreditarius seruus iacente adhuc hære ditate stipuletur, futuro hæredi adquiritur. Item vtcunque concepta fuerit serui aut filii stipulatio, domino aut patri protinus quæritur.

Seruus ex persona domini ius stipulandi habet. Sed & hæreditas in plerisque personæ defuncti vicem sustinet: ideóque quod seruus hæreditarius ante aditam hæreditatem stipulatur: acquirit hæreditati, ac per hoc etiam hæredi postea facto adquiritur. Siue autem domino, siue sibi, siue conseruo suo, siue impersonaliter seruus stipuletur: domino adquirit. Idē iuris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis adquirere possunt.

ARGVM.

Seruus factum suam ipsius personam respiciens stipulando sibi, non domino quærit.

Sed cùm factum in stipulatione continebitur: omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si seruus stipuletur, vt sibi iure agere liceat. ipse enim tantùm prohiberi non debet, non etiam dominus eius.

ARGVM.

Ex cōmuni serui stipulatione vnicuique dominorū pro portione scilicet dominica adquiritur, nisi vnius domini iussu aut nomine stipulatus sit.

modo

quod autem vni dominorum quæri non poteſt, alteri adcreſcit.

Seruus communis ſtipulando, vnicuique dominorum pro portione dominij adquirit: niſi iuſſu vnius eorum, aut nominatim alicui eorum ſtipulatus eſt. tunc enim ſoli ei adquiritur. Quod ſeruus communis ſtipulatur, ſi alteri ex dominis adquiri nõ poteſt, ſolidum alteri adquiritur. veluti ſi res, quam dari ſtipulatus eſt, vnius domini ſit.

De diuiſione ſtipulationum, *TIT. XIX.*

Stipulationum aliæ ſunt iudiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conuentionales, aliæ communes, tam prætoriæ, quàm iudiciales. Iudiciales ſunt duntaxat, quæ à mero iudicis officio proficiſcuntur: veluti de dolo cautio, vel de perſequendo ſeruo, qui in fuga eſt, reſtituendóve pretio. Prætoriæ ſunt, quæ à mero Prætoris officio proficiſcuntur: veluti damni infecti, vel legatorum. Prætorias autem ſtipulationes ſic exaudiri oportet, vt in his etiam contineantur ædilitiæ. nam & hæ à iuriſdictione Prætoris veniunt. Conuentionales ſunt, quæ ex conuentione vtriuſque partis concipiuntur, hoc eſt, neque iuſſu iudicis, neque iuſſu Prætoris: ſed ex conuentione contrahentium, quarum totidem genera ſunt quot (penè dixerim) rerum contrahendar

hendarum. Communes sunt, veluti rem saluam fore pupillo (nam & Prætor iubet rē saluam fore pupillo, caueri, & interdum iudex, si aliter hæc res expediri non potest) vel de rato stipulatio.

De inutilibus stipulationibus, *TIT. XX.*

OMnis res, quæ dominio nostro subijcitur, in stipulationem deduci potest: siue illa mobilis sit, siue soli. At si quis rem, quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem viuere credebat: aut hippocentaurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram, aut religiosam, quam humani iuris esse credebat: vel rem publicam, quæ vsibus populi perpetuò exposita sit, vt forum, vel theatrum: vel liberum hominem, quem seruum esse credebat: vel cuius commercium non habuerit: vel rem suam dari quis stipuletur.

* Adnota, Euentum rei ad quem præsens status non tendit, nequaquam cōsiderandum.

Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quòd publica res in priuatam deduci, & ex libero seruus fieri potest, & commercium adipisci stipulator potest, & res sua stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est.

Adno

*Adnota, Etiã quod à principio valuit, si ad eum perueniat casum, à quo initium sumere nequit, vitiari.

Item contrà, licet initio vtiliter res in stipulatum deducta sit: si tamen postea in aliquam eorum causam, de quibus suprà dictum est, sine facto promissoris deuenerit: extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, Lucium Titium, cùm seruus erit, dare spondes? *& similia. quæ enim natura sui dominio nostro exempta sunt in obligationem deduci nullo modo possunt.*

ARGVM.

Alieni facti promissio inutilis est: facti autem proprii, vtilis.

Si quis alium daturum facturúmve quid promiserit, non obligabitur: veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quòd si effecturum se, vt Titius daret, spoponderit: obligatur.

ARGVM.

Stipulari nemo potest vt alteri (quàm ei cuius iuri subiectus sit) aliquid detur aut fiat.

Si quis alij, quàm ei, cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit.

ARGVM.

Adiecto solutioni obligatio non quæritur, ei tamen rectè soluitur: talísque solutio obligationem perimit: tenetur tamen adiectus mandati actione proposita, stipulanti quod accepit restituere.

Planè

Planè solutio etiam in extraneam personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur: Mihi aut Seio dare spondes? *vt obligatio quidem stipulatori adquiratur, solui tamen Seio, etiam inuito eo, rectè posit, vt liberatio ipso iure contingat: sed ille aduersus Seium habeat mandati actionem.*

*Adnota, Ea est ratio: nam extranei adiectio inutilis, vtilem pro parte stipulatoris vitiare non debet stipulationem: vtile enim per inutile nequaquam vitiatur.

Quòd si quis sibi, & alij, cuius iuris subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valet quidem stipulatio, sed vtrum totum debeatur stipulatori, quod in stipulationem deductum est, an verò pars dimidia: dubitatum est. sed placuit, non plus quàm dimidiam partem ei adquiri. Ei verò, qui iuri tuo subiectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris: quia vox tua, tãquã filij sit, sicuti & filij vox, tanquam tua intelligitur in ijs rebus, quæ tibi adquiri possunt.

ARGVM.

Responsio interrogationi non conueniens stipulationem nullam efficit: & qui interrogatis simpliciter respondet, cum omnibus interrogationi cõnexis qualitatibus respondisse censetur: quandoquidem ad omnia in interrogatione deducta, refertur simplex responsio.

Præterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quæ interrogatus fuerit, non respondeat: veluti

Quibus modis re contrahitur obligatio,
TIT. XV.

ARGVM.

Mutuum ex eo dictum, quòd de meo tuum fiat, in iis rebus tantùm cōsistit, quas numero, pôdere vel mensura constantes, in hoc damus, vt eorum fiant à quibus recipiuntur: & ad nos non illæ ipsę, sed eiusdem qualitatis aliæ reuertantur.

RE contrahitur obligatio, veluti mutui datione. Mutui autem datio in ijs rebus consistit, quæ pondere, numero mensuráve constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut appendendo in hoc damus, vt accipientium fiant. Et quoniam nobis non eædem res: sed aliæ eiusdem naturæ & qualitatis redduntur: inde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, vt ex meo tuum fiat: & ex eo contractu nascitur actio, quæ vocatur certi condictio.

ARGVM.

Indebito errore soluto périnde re obligatur recipiens, atque si ei mutuum factum fuisset: idcirco in eum condictitia actio datur: impuberes autem sine tutore indebitum recipientes, nihilo magis re obligantur, quàm ex mutuo.

Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur: datúrque

agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ei condici potest, si apparet eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Vnde pupillus, si ei sine tutoris authoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione, non magis, quàm mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere: cùm is, qui soluendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere, quàm contrahere.

ARGVM.

Non minus re obligatur qui commodatũ accepit, quàm qui mutuũ, in hoc tamen differũt, quod mutuum accipiens, rei dominiũ assequitur, & ob id aduerso casu non liberatur, is autem cui commodatur, dominus non fit, qui quanuis rei custodiendæ exactissimam curam præstare debeat, de casu tamen fortuito (nisi culpa præcesserit) minimè tenetur.

Item is, cui res aliqua vtenda datur, id est, commodatur, re obligatur, & tenetur commodati actione. Sed is, ab eo, qui mutuum accepit, longè distat. nanque non ita res datur, vt eius fiat: & ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum, hostiúmve incursu: nihilominus obligatus remanet. At is, qui vtendum accepit, sanè quidem

exactam diligentiam custodiendæ rei præstare iubetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est: si modò alius diligentior poterat eam rem custodire sed propter maiorem vim maiorésve casus non tenetur: si modò non ipsius culpa is casus interuenerit, alioqui si id, quod tibi commodatum est domi, peregrè tecum ferre malueris, & vel incursu hostium prædonúmve, vel naufragio amiseris: dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc propriè intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, res tibi vtenda data est, alioqui mercede interueniente, locatus tibi vsus rei videtur. Gratuitum enim debet esse commodatum.

*Adnota, Malam electionem eligenti imputandam.

Præterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, tenetúrque actione depositi: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo cōmiserit. culpæ autem nomine, id est, desidiæ ac negligentiæ, non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditā rem furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendā tradit, non ei, sed suæ facilitati id imputare debet.

ARGVM.

Pignoris quoque obligatio re contrahitur: quæ

quia

quia vtriusque cōtrahētis gratia celebratur,credi torē de dolo & leui culpa tantū, obnoxiū reddit.

Creditor quoque,qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea re,quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus vtriusque gratia datur, & debitoris,quo magis pecunia ei credatur: & creditoris,quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibeat: quam si præstiterit, & aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

De verborum obligationibus,

TIT. XVI.

ARGVM.

Quæ ex stipulatione,id est,vltro citróque facta interrogatione & responsione obligatio oritur, verborum obligatio dicitur: ex qua si certum in ea deductum sit,certi condictio:si incertum,ex stipulatu actio proficiscitur, & quāuis solenni quadam verborum formula olim cōcipi deberet,hodie tamē quibuscunque verbis(modo vterque cōtrahētium quid alter velit intelligat)fieri potest.

VErbis obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cùm quid dari fieríve nobis stipulamur,ex qua duæ proficiscūtur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio,quàm ex stipulatu, si incerta sit.quæ

hoc nomine inde vtitur, quòd stipulum apud veteres firmum appellabatur, fortè à stipite descendens. In hac re olim talia verba tradita fuerunt, Spondes? Spondeo. Promittis? Promitto. Fidepromittis? Fidepromitto. Fideiubes? Fideiubeo. Dabis? Dabo. Facies? Faciam. *Vtrum autē Latina, an Græca, vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si vterque stipulantium intellectum eius linguæ habeat: nec necesse est eadem lingua vtrunque vti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quinetiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solennia verba olim quidem in vsu fuerunt: postea autem Leonina constitutio lata est, quæ solennitate verborum sublata, sensum & consonantē intellectum ab vtraq; parte solùm desiderat, quibuscunque tandem verbis expressum est.*

ARGVM.

Stipulationis puræ statim cedit dies, & petendi ius competit, stipulationis verò in diem quanuis statim dies cesserit, non tamen antea promissum peti potest, quàm etiam tota dies in quam stipulatio facta fuit præterierit.

Omnis stipulatio, aut purè, aut in diem, aut sub conditione fit. Purè veluti, Quinque aureos dare spondes? *Idq; confestim peti potest. In diem, cum adiecto die, quo pecunia soluatur*

tur, ſtipulatio fit: veluti. Decem aureos primis Calendis Martijs dare ſpondes? *Id autem, quod in diem ſtipulamur, ſtatim quidem debetur: ſed peti prius, quàm dies venerit, non poteſt. at ne eo quidem ipſo die, in quem ſtipulatio facta eſt, peti poteſt: quia totus is dies arbitrio ſoluentis tribui debet. Neque enim certum eſt eo die, in quem promiſſum eſt, datum nõ eſſe, prius quàm is præterierit.*

*Adnota, Tempus ipſo iure non poſſe tollere obligationem, ſed exceptionis ope,

At ſi ita ſtipuleris, Decẽ aureos annuos, quoad viuam dare ſpondes? *& purè facta obligatio intelligitur, & perpetuatur: quia ad tempus non poteſt deberi, ſed hæres petendo, pacti exceptione ſubmouebitur. Sub conditione ſtipulatio fit, cùm in aliquem caſum differtur obligatio: vt ſi aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur ſtipulatio: veluti,* Si Titius Conſul fuerit factus, quinque aureos dare ſpondes?

ARGVM.

Stipulatio ſub negatiua conditione concepta, cũ viuo ſtipulatore impleri nequeat, eo mortuo effectum ſortitur.

Si quis ita ſtipuletur, Si in Capitolium nõ aſcendero, dare ſpondes? *perinde erit, ac ſi ſtipulatus eſſet: cùm moreretur, ſibi dari.*

ARGVM.

Conditionalis stipulationis spes transmittitur ad hæredes.

Ex conditionali stipulatione tantùm spes debitum iri: eámque ipsam spem in hæredem trãsmittimus, si prius quàm cõditio extet, mors nobis contigerit.

ARGVM.

Si certo loco solutio fienda destinetur, etiam pura stipulatio tacitã habet diem, qua scilicet ad locum verisimiliter perueniri poßit.

Loca etiam inseri stipulationi solent: veluti, Carthagini dare spondes? *Quæ stipulatio licet purè fieri videatur: tamen re ipsa habet tẽpus adiectum, quo promissor vtatur ad pecuniam Chartagini dandam. Et ideo si quis Romæ ita stipuletur,* Hodie Carthagini dare spondes? *inutilis erit stipulatio: cùm impoßibilis sit repromißio.*

ARGVM.

Eam propriè conditionem dicimus, quæ futurũ respicit: idcirco conditio quæ ad præsens aut præteritum refertur, stipulationem conditionalem non reddit: sed aut puram, aut nullam.

Conditiones, quæ ad præsens vel præteritum tempus referuntur: aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt: veluti, Si Titius Consul fuit. vel, Si Mæuius viuit, dare spondes? *Nam si ea ita non sunt: nihil valet stipulatio. Sin autem ita se habent: statim valet.*

Quæ

Quæ enim per rerum naturam sunt certa: non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

ARGVM.

Factum in stipulatiõibus deduci posse explorati iuris est: quibus (cùm interesse præstando à facti obligatione eximatur promissor) vtile est pœnam adiici: propter eius quod interest difficilem probationem.

Non solùm res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: vt si stipulemur aliquid fieri, vel non fieri, & in huiusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subiјcere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare, quòd eius intersit. Itaque si quis, vt fiat aliquid, stipuletur: ita adiјci pœna debet, Si ita factum non erit, tunc pœnæ nomine decẽ aureos dare spondes? *Sed si quædam fieri, quædã non fieri, vna eadémq; conceptione stipuletur quis: clausula huiusmodi erit adiјcienda,* Si aduersus ea factum erit, siue quid ita factum non fuerit: tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?

De duobus reis stipulandi & promittendi,

TIT. XVII.

ARGVM.

Ne credito hîc reos à reatu siue delicto dici: sed

eos

eos reos ſtipulandi dicimus, qui duo, pluréſve ab aliquo ſibi quid dari aut fieri ſtipulantur, quibus ſimul reſpōdetur: promittēdi verò reos, qui ſeparatim interrogati, cuipiā idē dare aut facere ſinguli promittūt: próinde quod duobus reis ſtipulādi debetur, ſingulis in ſolidū debetur, & è regione quod plures promittendi rei ſpoponderunt, ſinguli ſolidum dare tenentur: vnius tamen ſolutiōe aut receptione, vtriuſque perimitur obligatio.

ET ſtipulandi & promittendi duo pluréſve rei fieri poſſunt. Stipulandi ita, ſi poſt omnium interrogationem promiſſor reſpondeat, Spondeo: *vt puta cùm duobus ſeparatim ſtipulantibus ita promiſſor reſpondeat*, Vtrique veſtrum dare ſpondeo. *Nam ſi prius Titio ſpoponderit, déinde alio interroganti ſpondeat, alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei ſtipulandi eſſe. Duo pluréſve rei promittendi ita fiunt*, Mæui, decem aureos dare ſpondes? & Sei, eoſdē decem aureos dare ſpondes? *ſi reſpondeant ſinguli ſeparatim*, Spondeo: *ex huiuſcemodi obligationibus, & ſtipulationibus ſolidum ſingulis debetur, & promittentes ſinguli inſolidum tenentur. In vtraq; tamen obligatione vna res vertitur: & vel alter debitum accipiendo, vel alter ſoluendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat. Ex duobus reis promittendi, alius purè, alius in diem, vel ſub conditione obligari poteſt: nec impedimento erit dies aut conditio, quo*

minus

minus ab eo, qui purè obligatus est, petatur.

De stipulatione seruorum, *TIT. XVIII.*

ARGVM.

Si quid hæreditarius seruus iacente adhuc hære ditate stipuletur, futuro hæredi adquiritur. Item vtcunque concepta fuerit serui aut filii stipulatio, domino aut patri protinus quæritur.

SEruus ex persona domini ius stipulandi habet. Sed & hereditas in plerisque personæ defuncti vicem sustinet: ideóque quod seruus hæreditarius ante aditam hæreditatem stipulatur: acquirit hæreditati, ac per hoc etiam hæredi postea facto adquiritur. Siue autem domino, siue sibi, siue conseruo suo, siue impersonaliter seruus stipuletur: domino adquirit. Idẽ iuris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis adquirere possunt.

ARGVM.

Seruus factum suam ipsius personam respiciens stipulando sibi, non domino quærit.

Sed cùm factum in stipulatione continebitur: omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si seruus stipuletur, vt sibi iure agere liceat. ipse enim tantùm prohiberi non debet, non etiam dominus eius.

ARGVM.

Ex cõmuni serui stipulatione vnicuique dominorũ pro portione scilicet dominica adquiritur, nisi vnius domini iussu aut nomine stipulatus sit.

modo

quod autem vni dominorum quæri non potest, alteri adcrescit.

Seruus communis stipulando, vnicuique dominorum pro portione dominij adquirit: nisi iussu vnius eorum, aut nominatim alicui eorum stipulatus est. tunc enim soli ei adquiritur. Quod seruus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri nō potest, solidum alteri adquiritur. veluti si res, quam dari stipulatus est, vnius domini sit.

De diuisione stipulationum, *TIT. XIX.*

Stipulationum aliæ sunt iudiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conuentionales, aliæ commune, tam prætoriæ, quàm iudiciales. Iudiciales sunt duntaxat, quæ à mero iudicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio, vel de persequendo seruo, qui in fuga est, restituendóve pretio. Prætoriæ sunt, quæ à mero Prætoris officio proficiscuntur: veluti damni infecti, vel legatorum. Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, vt in his etiam contineantur ædilitiæ. nam & hæ à iurisdictione Prætoris veniunt. Conuentionales sunt, quæ ex conuentione vtriusque partis concipiuntur, hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu Prætoris, sed ex conuentione contrahentium, quarum totidem genera sunt quot (penè dixerim) rerum contrahendas

hendarum. Communes sunt, veluti rem saluam fore pupillo (nam & Prætor iubet rē saluam fore pupillo, caueri, & interdum iudex, si aliter hæc res expediri non potest) vel de rato stipulatio.

De inutilibus stipulationibus, *TIT. XX.*

OMnis res, quæ dominio nostro subijcitur, in stipulationem deduci potest: siue illa mobilis sit, siue soli. At si quis rem, quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem viuere credebat: aut hippocentaurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram, aut religiosam, quam humani iuris esse credebat: vel rem publicam, quæ vsibus populi perpetuò exposita sit, vt forum, vel theatrum: vel liberum hominem, quem seruum esse credebat: vel cuius commercium non habuerit: vel rem suam dari quis stipuletur.

* Adnota, Euentum rei ad quem præsens status non tendit, nequaquam cōsiderandum.

Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quòd publica res in priuatam deduci, & ex libero seruus fieri potest, & commercium adipisci stipulator potest, & res sua stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est.

Adno

Planè ſolutio etiam in extraneam perſonam conferri poteſt: veluti ſi quis ita ſtipuletur: Mihi aut Seio dare ſpondes? *vt obligatio quidem ſtipulatori adquiratur, ſolui tamen Seio, etiam inuito eo, rectè poſſit, vt liberatio ipſo iure contingat: ſed ille aduerſus Seium habeat mandati actionem.*

*Adnota, Ea eſt ratio: nam extranei adiectio inutilis, vtilem pro parte ſtipulatoris vitiare non debet ſtipulationem: vtile enim per inutile nequaquam vitiatur.

Quòd ſi quis ſibi, & alij, cuius iuris ſubiectus non ſit, dari decem aureos ſtipulatus eſt: valet quidem ſtipulatio, ſed vtrum totum debeatur ſtipulatori, quod in ſtipulationem deductum eſt, an verò pars dimidia: dubitatum eſt. ſed placuit, non plus quàm dimidiam partem ei adquiri. Ei verò, qui iuri tuo ſubiectus eſt, ſi ſtipulatus ſis, tibi adquiris: quia vox tua, tãquã filij ſit, ſicuti & filij vox, tanquam tua intelligitur in ijs rebus, quæ tibi adquiri poſſunt.

ARGVM.

Reſponſio interrogationi non conueniens ſtipulationem nullam efficit: & qui interrogatis ſimpliciter reſpondet, cum omnibus interrogationi cõnexis qualitatibus reſpondiſſe cenſetur: quandoquidem ad omnia in interrogatione deducta, refertur ſimplex reſponſio.

Præterea inutilis eſt ſtipulatio, ſi quis ad ea, quæ interrogatus fuerit, non reſpondeat: veluti

si quis decem aureos à te dari sibi stipuletur, tu quinque promittas, vel contrà: aut si ille purè stipuletur, tu sub conditione promittas, vel contrà: si modò scilicet id exprimas, id est, si cui sub conditione, vel in diem stipulanti, tu respondeas Præsenti die spondeo. *Nam si hoc solùm respondeas*, Promitto: *breuiter videris in eandem diem, vel conditionem spopondisse. Neque enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quæ stipulator expresserit. Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo iuri subiectus est, vel si is à te stipuletur. Sed seruus quidem non solùm domino suo obligari non potest, sed ne quidem vlli alij: filij verò familiarum alijs obligari possunt. Mutum neque stipulari, neque promittere posse, palàm est, quod & in surdo receptum est; quia & is, qui stipulatur, verba promittentis: & is, qui promittit, verba stipulantis audire debet. vnde apparet, non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnino non audit. Furiosus nullum negotium gerere potest: quia non intelligit, quod agit.*

ARGVM.

Qui infantiam excessit, alium sibi obnoxium (etiam sine tutoris authoritate) reddere potest: ipse autem alteri obligari non potest.

Pupillus omne negotium rectè gerit, ita tamen, vt vbi tutoris authoritas necessaria sit, adhibeatur tutor: veluti si ipse obligetur. nam

alium sibi obligare etiam sine tutoris authoritate potest. Sed quod diximus de pupillis, vtiq; de ijs verum est, qui iam habent aliquem intellectum: nam infans, & qui infantiæ proximus est, non multum à furioso distant: quia huiusmodi ætatis pupilli nullum habent intellectũ. Sed in proximis infantiæ, propter vtilitatem eorum, benignior iuris interpretatio facta est: vt idem iuris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, ne authore quidem patre obligatur.

*Adnota, Conditionem impoſsibilem negatiuè conceptam (cùm potius neceſſaria, quàm impoſsibilis dicatur) ſtipulationem non vitiare, nec ſuſpendere, ſed puram reddere.

Si impoſsibilis conditio obligationibus adijciatur: nihil valet ſtipulatio. Impoſsibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento eſt, quo minus exiſtat: veluti ſi quis ita dixerit, Si digito cælum attigero, dare ſpondes? *At ſi ita ſtipuletur,* Si digito cælum non attigero, dare ſpondes? *purè facta obligatio intelligitur, ideóq; ſtatim peti poteſt.*

ARGVM.

Stipulationis cõtractus partium præſentiam expoſtulat: publicæ tamẽ ſcripturę partes pręſentes fuiſſe enarranti, vſq; adeò fides adhibetur, vt niſi

absentiam allegans eam legitimè probarit, perpetuò illi stetur.

Item verborum obligatio inter absentes concepta, inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus præstabat, fortè post tempus tales allegationes opponentibus, & nō præsentes fuisse, vel se, vel aduersarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Cæsarienses aduocatos scripsimus: per quam disposuimus, tales scripturas, quæ præsto esse partes indicant, omnino esse credendas: nisi is, qui talibus vtitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus, vel per scripturam, vel per testes idoneos adprobauerit, toto eo die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel aduersarium suum in alijs locis fuisse.

ARGVM.

Actiones hodie ab hæredibus, & cōtra hæredes initium capere possunt.

Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat: non magis, quàm post eius mortem, à quo stipulabatur. Ac nec is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videretur. Sed & si quis ita stipuletur, Pridie quàm moriar: *vel,* Pridie quàm morieris, dare spondes? *inutilis erat stipulatio. Sed cùm (vt iam dictum est) ex consensu contrahentium stipula-*

tio

tiones valeant: placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emẽdationem: vt siue post mortem, siue pridie quàm moriatur stipulator, siue promissor, stipulatio concepta sit: stipulatio valeat.

ARGVM.

Præpostera stipulationis cõceptio, inutilem minimè reddit stipulationem.

Item si quis ita stipulatus erat, Si nauis cras ex Asia venerit, hodie dare spondes? *inutilis erat stipulatio, quia præposterè concepta est. Sed quum Leo inclytæ recordationis in dotibus eandem stipulationem, quæ præpostera nuncupatur, non esse reÿciendam existimauerit: nobis placuit, & huic perfectum robur accõmodare, vt nõ solùm in dotibus: sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. Ita autem stipulatio concepta, veluti si Titius dicat,* Cùm moriar, dare spondes? *vel,* Cùm morieris: *& apud veteres vtilis erat, & nunc valet. Item post mortem alterius rectè stipulamur.*

*Adnota, Ea est ratio, nam omnia solenniter acta præsumuntur.

Si scriptum in instrumento fuerit, promisisse aliquem: perinde habetur: atque si interrogatione præcedente responsum sit.

* Adnota, Tot inesse stipulationes, quot res in stipulationem deductæ.

Quoties plures res vna stipulatione compre-

henduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat, Dare spondeo: *propter omnes tenetur. Si verò vnam ex his, vel quasdam daturum se spoponderit: obligatio in ijs, pro quibus spoponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus vna, vel quædam videntur esse perfectæ: singulas enim res stipulari, & ad singulas respondere debemus.*

ARGVM.

Vt alteri detur vel fiat, stipulari non possumus, quãdoquidem alteri adquiri, nostra minimè interest: pœnam tamen, si promissa non prętentur, stipulari nobis non prohibemur.

Alteri stipulari (vt suprà dictum est) nemo potest. Inuentæ enim sunt huiusmodi stipulationes vel obligationes ad hoc, vt vnusquisque adquirat sibi, quod sua interest. cæterùm si alij detur, nihil interest stipulatoris. Planè si quis velit hoc facere, pœnam stipulari conueniet: vt nisi ita factum sit, vt est comprehensum, committatur pœnæ stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Pœnam enim cùm stipulatur quis, non illud inspicitur, quod intersit eius, sed quæ sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis ita stipuletur, Titio dari? *nihil agit: sed si adiecerit pœnam,* Nisi dederis, tot aureos dare spondes? *tunc committitur stipulatio.*

ARGVM.

Quoties noſtra intereſt extraneo dari, toties ei ſtipulari poſſumus.

Sed & ſi quis ſtipuletur alij, cùm eius intereſſet, placuit ſtipulationem valere. Nam ſi is, qui pupilli tutelam adminiſtrare cœperat, ceſſerit adminiſtrationem contutori ſuo, & ſtipuletur rem pupilli ſaluam fore: quoniam intereſt ſtipulatoris fieri, quod ſtipulatus eſt (cùm obligatus futurus ſit pupillo, ſi malè res geſſerit) tenet obligatio. Ergo & ſi quis procuratori ſuo dari ſtipulatus ſit: habebit vires ſtipulatio. Et ſi creditori ſuo quis ſtipulatus ſit: quod ſua intereſt, ne fortè vel pœna committatur, vel prædia diſtrahantur, quæ pignori data erant: valet ſtipulatio. Verſa vice, qui alium facturum promiſit, videtur in ea eſſe cauſa, vt non teneatur, niſi pœnam ipſe promiſerit. Item nemo rem ſuam futuram, in eum caſum, quo ſua ſit, vtiliter ſtipulatur.

ARGVM.

Inutilis eſt ſtipulatio ſi in re quæ in ſtipulationem deducitur diſſenſus verſetur.

Si de alia re ſtipulator ſenſerit, de alia promiſſor: périnde nulla contrahitur obligatio, ac ſi ad interrogatum reſponſum non eſſet: veluti ſi hominem Stichum à te quis ſtipulatus fuerit, tu de Pamphilo ſenſeris, quem Stichum vocari credideris. Quod turpi ex cauſa promiſſum

est: veluti si quis homicidium, vel sacrilegium se facturum promittat, non valet. Cùm quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit: licet ante conditionem decesserit: postea existente conditione hæres eius agere potest. Idem est, & ex promissoris parte. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est, nisi omnibus partibus anni vel mensis præteritis, non rectè petet.

ARGVM.

Etiam si pura fuerit stipulatio, eius tamẽ executioni tacitè id tempus adiectum videtur, quo commodè promissa à debitore impleri queant.

Si fundum dari stipuleris, vel hominem: non poteris cõtinuò agere, nisi tantum spatium præterierit, quo traditio fieri possit.

De fideiussoribus,

TIT. XXI.

ARGVM.

Quandoquidem non semper ei, qui promittit tutum est credere, cautius erit alium adsumere, qui obligationem illam in se recipiat, promissore quoq; remanente obligato: quem fideiussorem à fide promissa appellamus, qui quidem cuiuis obligationi vtcumque contractæ (etiam si naturalis tantùm sit) accedere potest.

PRo eo qui promittit, solent alij obligari, qui fideiussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant, vt diligentius sibi cautum sit. In omnibus autem obligationibus adsu-

adsumi possunt, id est, siue re, siue verbis, siue literis, siue consensu contractæ fuerint. At nec illud quidem interest, vtrum ciuilis, an naturalis sit obligaoio, cui adijcitur fideiussor: adeò quidem, vt pro seruo quoque obligetur, siue extraneus sit, qui fideiussorem à seruo accipiat, siue ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur. Fideiussor non tantùm ipse obligatur, sed etiam hæredem relinquit obligatum. Fideiussor & præcedere obligationem, & sequi potest.

ARGVM.

Si plures sint fideiussores pro eodẽ interuenientes, in solidum tenentur singuli: diui tamẽ Hadriani beneficio (si omnes litis cõtestatæ tempore soluendo existant) in viriles scinditur debitũ: quod si vnus fideiussorum neglecto diui Hadriani beneficio: solidum debitum exoluerit, frustra à confideiussoribus viriles repetere nitetur, sed ei cum principali debitore experiendum est.

Si plures sint fideiussores: quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori, à quo velit solidum petere. Sed ex epistola diui Hadriani compellitur creditor à singulis, qui modo soluendo sunt litis contestatæ tempore, partes petere. Ideóque si quis ex fideiussoribus eo tempore soluendo non sit: hoc cæteros onerat. Sed si ab vno fideiussore creditor totum consequutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is, pro quo fideiussit soluen-

do non fit: & sibi imputare debet, cùm potuerit iuuari ex epistola diui Hadriani, & desiderare, vt pro parte in se detur actio.

ARGVM.

Fideiussoris obligatio accessoria est principali: quo fit vt maior principali esse nequeat: minor autem queat.

*Adnota illud vulgatum: Qui citò dat: bis dat.

Fideiussores ita obligari non possunt, vt plus debeant, quàm debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quàm in principali re. At ex diuerso, vt minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit: fideiussor in quinque rectè obligatur, contrà verò obligari non potest. Item si ille purè promiserit, fideiussor sub conditione promittere potest: contrà verò non potest. Non solùm autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare: minus est post tempus dare. Si quid autem fideiussor pro reo soluerit: eius recuperandi causa habet cum eo mandati iudicium. Græcè etiam fideiussor ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω ἐγώ. sed & si dixerit, θέλω, siue βούλομαι, sed & φημί: pro eo erit, ac si dixerit λέγω.

ARG

ARGVM.

Solennitas intrinſeca interueniſſe præſumitur, quando ſcripturæ verba apta ſunt illam comprehendere.

In ſtipulationibus fideiuſſorum ſciendum eſt hoc generaliter accipi: vt quodcunque ſcriptum ſit quaſi actum, videatur etiam actum. Ideóque conſtat, ſi quis ſcripſerit ſe fideiuſſiſſe: videri omnia ſolenniter acta.

De literarum obligationibus, *TIT. XXII.*

ARGVM.

Qui ſe mutuum accepiſſe (numerationis futuræ ſpe) in ſcriptis confeſſus fuerit, ni intra bienni ſpatium non numeratæ pecuniæ exceptionem obiecerit, poſtea literis effectualiter obligatur.

OLim ſcriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non ſunt in vſu. Planè ſi quis debere ſe ſcripſerit, quod ſibi numeratum non eſt, de pecunia minimè numerata, poſt multum temporis exceptionem opponere non poteſt. hoc enim ſæpiſſimè conſtitutum eſt: ſic fit, vt & hodie, dum queri non poteſt, ſcriptura obligetur: & ex ea naſcatur conditio, ceſſante ſcilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus conſtitutionibus vſque ad quinquennium procedebat: ſed ne creditores diutius poſſint ſuis pecunijs forſitan defraudari: per cōſtitutionem noſtram

temp

consensu perficitur, quamprimum de pretio conuenit, etiam si nil sit numeratũ, aut arrhæ nomine datum: quæ verò in scriptis conficitur, non aliter perfecta est, nisi instrumenta emptionis completa atque in mundum recepta, & partibus prælecta fuerint: quibus nondum absolutis, impune contrahentibus ab emptione recedere licet, nisi arrhæ interuenerint: quas perdit emptor, venditor autem duplicatas restituit.

EMptio & venditio contrahitur simulátq; de pretio conuenerit: quamuis nondum pretium numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhæ nomine datur, argumentum est emptionis & venditionis contractæ. Sed hoc quidem de emptionibus & venditionibus, quæ sine scriptura consistunt, obtinere oportet, nam nihil à nobis in huiusmodi emptionibus & venditionibus innouatum est. in ijs autem, quæ scriptura conficiuntur: non aliter perfectam esse venditionem & emptionem constituimus, nisi & instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, à contrahentibus autem subscripta: & si per tabellionem fiunt, nisi & completiones acceperint: & fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his, & pœnitentiæ locus est, & potest emptor vel venditor sine pœna recedere ab emptione & venditione. Ita tamen impunè eis recedere cõcedimus, nisi iam arrharum

nomine

nomine aliquid fuerit datum: hoc enim subsequuto: siue in scriptis, siue sine scriptis, venditio celebrata est: is, qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit quod dedit. si verò venditor, duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum sit.

ARGVM.

Contractui emptionis certum debet interuenire pretium: pretio autem in arbitrium tertii collato, suspenditur effectus emptionis, vt si tertius arbitretur valeat, eo non arbitrante non valeat.

Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine pretio esse potest. Sed & certum esse pretium debet. alioqui si inter aliquos ita conuenerit, vt quanti Titius rem æstimauerit, tanti sit empta: inter veteres satis abundéque hoc dubitabatur constarétne venditio, an non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, vt quoties sic composita sit venditio, Quanti ille æstimauerit, *sub hac conditione staret contractus: vt si quidem ille, qui nominatus est, pretium definierit: tunc omnimodo secundùm eius æstimationem & pretium persoluatur, & res tradatur, & venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex empto actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille, qui nominatus est vel noluerit, vel nō potuerit pretium definire: tunc pro nihilo esse vēditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod ius cum in venditionib*

nibus nobis placuerit: non est absurdum & in locationibus & in conductionibus trahere.

ARGVM.

Venditæ rei pretium in numerata pecunia consistere debet: non etiam in aliis rebus: alioqui facile discerni non posset vter emptor & venditor sit: nec quæ res vendita, quódve pretium: ideo tūc potius permutatio dicetur, quæ separatim ab emptione speciem parit.

Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in cæteris rebus an pretium esse posset, valde quærebatur: veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretium esse posset. Et Sabinus & Cassius etiam in alia re putabant pretium posse consistere. vnde illud est quod vulgò dicebatur: permutatione rerum emptionem & venditionem contrahi, eámque speciem emptionis & venditionis vetustissimam esse: argumentóq; vtebantur Græco poëta Homero, qui aliquam partem exercitus Achiuorum vinum sibi comparasse ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis.

Νῆες δ' ἐκ λήμνοιο παρέστασαν, οἶνον ἄγουσαι
Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

Diuersæ scholæ authores contrà sentiebant: aliúdque esse existimabant permutationem re-

rum

rum, aliud emptionem & venditionem: aliqui non posse rem expediri, permutatis rebus quæ videatur res venisse, & quæ pretij nomine data esse. nam vtranq; videri & venisse, & pretij nomine datam esse, rationem non pati. Sed Proculi sententia, dicentis permutationem propriam esse speciem contractus à venditione separatam, merito præualuit: cum & ipse alijs Homericis versibus adiuuabatur, & validioribus rationibus argumentabatur: quod & anteriores diui principes admiserunt, & in nostris Digestis latius significatur.

ARGVM.

Absoluta venditione, rei venditæ commodum, & periculum (licet res nõdum tradita sit) ad emptorem pertinet: modò neque dolus, neque culpa venditoris interuenerit: aut periculum custodiæ vsque ad traditionem venditor susceperit.

Quum autem emptio & venditio contracta sit (quod effici diximus simulatque de pretio conuenerit) cùm sine scriptura res agitur: periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliquà ex parte ablatus sit, siue etiam inundatione aquæ, aut arboribus turbine deiectis longè mi-

nor

nor aut deterior esse cœperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium soluere. Quicquid enim sine dolo & culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed & si post emptionem fundo aliquid per alluuionem accesserit: ad emptoris commodum pertinet. Nam & commodum eius esse debet, cuius periculum est. Quòd si fugerit homo, qui venijt, aut subreptus fuerit, ita vt neq; dolus, neque culpa venditoris interuenerit: animaduertendum erit, an custodiam eius vsque ad traditionem venditor susceperit. Sanè enim si susceperit ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit: securus est. Idem & in cæteris animalibus, cæterísque rebus intelligimus.

★ Adnota, Quoties quis ideo tenetur quia actionem habet, eam cedendo liberatur: alioqui secus.

Vtique tamen vindicationem rei & condictionem exhibere debebit emptori: quia sanè qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti & de damni iniuriæ actione. Emptio tam sub conditione, quàm purè contrahi potest. Sub cōditione: veluti, Si Stichus intra certum diē tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot. *Loca sacra vel religiosa, itē publica (veluti forū, basili-*

cam) frustra quis sciens emit: quæ tamen si pro profanis, vel priuatis deceptus à venditore quis emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, vt consequatur, quod sua interest eum deceptum non esse. Idem iure est si hominem liberum pro seruo emerit.

De locatione & conductione, *TIT. XXV.*

ARGVM.

Sicut emptio, & venditio solo consensu simul atque de pretio conuenit, perficitur, ita locatio, & cõductio quamprimum merces cõstituta est: quæ vsqueadeò emptioni similis est, vt eisdẽ regulis cõstet: idcirco si locationi incerta merces interuenerit: à contrahentibus tamen postea certificãda, nõ propriè est locatio, sed innominatus contractus.

Locatio & conductio proxima est emptioni & venditioni, iisdémque iuris regulis consistit. Nam vt emptio & venditio ita contrahitur, si de pretio conuenerit: sic & locatio & conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit. & competit locatori quidem locati actio, conductori verò conducti. Et quæ suprà diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit: eadem & de locatione & conductione dicta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandáve, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla

stat

ſtatim mercede conſtituta, ſed poſtea tantum daturus, quantum inter eos conuenerit, non propriè locatio & conductio contrahi intelligitur, ſed eo nomine actio præſcriptis verbis datur.

ARGVM.

Locatæ rei merces in numerata pecunia conſiſtere debet, alioqui ſi in ſpecie conſiſtat, nec locatio quidem, ſed innominatus contractus eſt, ex quo præſcriptis verbis actio oritur.

Præterea ſicut vulgò quærebatur, an permutatis rebus emptio & venditio contraheretur: ita quæri ſolebat de locatione & conductione, ſi fortè rem aliquam vtendam ſiue fruendam tibi aliquis dederit, & inuicem à te vtendam ſiue fruendam aliam rem acceperit. Et placuit non eſſe locationem & conductionem, ſed proprium genus contractus, veluti ſi cùm vnum bouem quis haberet, & vicinus eius vnum, placuerit inter eos, vt per denos dies inuicẽ boues commodarent, vt opus facerẽt, & apud alterum alterius bos perierit: neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum, verùm præſcriptis verbis agendum eſt.

ARGVM.

Emphyteuſeos conſtitutio (id eſt, cũ prædium perpetuò fruendum annua pẽſione cõſtituta cuipiã conceditur) neque venditio, neque locatio eſt,

sed propriam contractus speciem parit, in qua si de rei periculo nihil inter cõtrahentes actum sit, totius rei interitus ad dominum, particularis verò ad emphyteutam spectat.

Adeò autem aliquam familiaritatem inter se videntur habere emptio & venditio, item locatio & conductio, vt in quibusdam causis quæri soleat, vtrum emptio & venditio contrahatur, an locatio & conductio, vt ecce de prædijs, quæ perpetuò quibusdam fruenda traduntur, id est, vt quandiu pensio siue redditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori, neque hæredi eius, cuíve conductor, hærésue eius id prædium vendiderit aut donauerit, aut dotis nomine dederit, alióve quocunque modo alienauerit, auferre liceat. Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & à quibusdam locatio, à quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam: & si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum: tunc si quidem totius rei interitus accesserit: ad dominum super hoc redundare periculum. sin autem particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire, quo iure vtimur.

ARG

ARGVM.

Cõuentio vt ex artificis materia opus fiat, mercede certa constituta, venditio est, quod si ex conductoris materia, locatio est.

Item quæritur, si cum aurifice Titius conuenerit, vt is ex auro suo certi ponderis certæq; formæ annulos ei faceret, & acciperet (verbi gratia) decem aureos: vtrum emptio & venditio, an locatio & conductio contrahi videatur? Caßius ait, materiæ quidem emptionem & venditionem contrahi, operæ autem locutionem & conductionem. Sed placuit tantùm emptionem & venditionem cõtrahi. Quòd si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta: dubium non est, quin locatio & conductio sit.

ARGVM.

Quæ partium expressa conuentione promissa f uerunt, necnon & quæ ex bono & æquo præstari debent (licet de iis conuentum non fit) hæc in contractu seruanda sunt.

Conductor autem omnia secundum legẽ conductionis facere debet: & si quid in lege prætermissum fuerit, id ex bono & æquo præstare.

Qui pro vsu aut vestimentorum, aut argenti, aut iumenti mercedem, aut dedit, aut promisit: ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentißimus paterfamilias suis rebus adhibet. quam si præstiterit, & aliquo casu fortuito eam rem amiserit: de restituenda ea non te-

nelitur. Mortuo conductore intra tempora conductionis: hæres eius eodem iure in conductione succedit.

De societate,

TIT. XXVI.

ARGVM.

Et omnium bonorũ,& certę negotiationis coiri poteſt ſocietas,in qua quæ circa lucrũ aut dam num pacta ſunt,ſeruari oportet: quod ſi nihil con uentum ſit,æquas parteis & in lucro, & in dãno, inuicem referre decet:in hac tamen ſocii paciſci queunt,vt alteri plus lucri,alteri plus damni obueniat,quinimo & quòd vnus lucri partẽ ferat, de damno verò non teneatur.

* Annota,Id lucrum dici quod omni damno deducto ſupereſt.

SOcietatem coire ſolemus aut totorum bonorum,quam Græci ſpecialiter κοινονίαν appellant:aut vnius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum vendendorum emendorúmque, aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendíque. Et quidem ſi nihil de partibus lucri & damni nominatim conuenerit:æquales ſcilicet partes & in lucro,& in damno ſpectantur. Quòd ſi expreſſæ fuerint: partes hæ ſeruari debent. Nec enim vnquam dubium fuit, quin valeat conuentio, ſi duo inter ſe pacti ſint: vt ad vnũ quidem duæ partes & lucri, & damni pertineant, ad alium tertiæ. De illa ſanè conuentione quæſitum eſt, ſi Titius & Seius inter

ſe pa

se pacti sint, vt ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia: ad Seium duæ partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conuentio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem pactionem esse existimauit, & ob id non esse ratam habendam. Seruius Sulpitius (cuius sententia præualuit) contra sensit: quia sæpe quorundam ita pretiosa est opera in societate, vt eos iustum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam & ita coiri posse societatem non dubitatur, vt alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit: quia sæpe opera alicuius pro pecunia valet. Et adeò contra Quinti Mutij sententiam obtinuit, vt illud quoque constiterit posse conuenire, vt quis lucri partem ferat, de damno non teneatur. quod & ipsum Seruius conuenienter sibi fieri existimauit. Quod tamen ita intelligi oportet, vt si in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit: compensatione facta, solùm, quod superest, intelligatur lucro esse.

ARGVM.

Pars in lucro adiecta, in damno quoq; adiecta videtur: & è diuerso.

Illud expeditum est, si in vna causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro, vel in solo damno, in altera verò omissa: in eo quoque, quod prætermissum est, eandem partem seruari.

ARGVM.

Renuntiatione soluitur societas: quo fit vt quæ post renuntiationem obuenere, cõmunicanda nõ sint: nisi callidè quis societati ideo renuntiarit: vt solus expectatum lucrum consequeretur.

Manet autem societas eò vsque, donec in eodem consensu perseuerauerint. At cum aliquis renuntiauerit societati, soluitur societas. Sed planè si quis callidè in hoc renuntiauerit societati, vt obueniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cùm ab aliquo hæres esset relictus, in hoc renuntiauerit societati, vt hæreditatem solus lucrifaceret: cogitur hoc lucrum cõmunicare. Si quid verò aliud lucrifaciat, quod non captauerit: ad ipsum solum pertinet. Ei verò, cui renũtiatum est, quicquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur.

ARGVM.

Adiiciuntur quatuor modi quibus finitur societas, scilicet, morte socii, negotio finito, publicatione, & bonorum cessione.

Soluitur adhuc societas etiam morte socij: quia qui societatem contrahit, certam personã sibi eligit. sed & si consensu plurium societas contracta sit: morte vnius socij soluitur, etsi plures supersint: nisi in coëunda societate aliter conuenerit. Item si alicuius rei contracta societas sit, & finis negotio impositus est: finitur societas. Publicatione quoque distrahi societa

cietatem, manifestum est: scilicet si vniuersa bona socij publicentur. nam cùm in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur. Item si quis ex socijs mole debiti prægrauatus, bonis suis cesserit, & ideo propter publica aut priuata debita substantia eius veneat, soluitur societas: sed hoc casu, si adhuc consentiant in societatem, noua videtur incipere societas.

ARGVM.

Socium in commnni re tantam adhibere diligentiam, quantam in re propria sufficit: ideo eo nomine tantum tenetur, si quid in communibus rebus segnius egerit, quàm in suis.

Socius socio vtrum eo nomine tantùm teneatur pro socio actione, si qnid dolo commiserit, sicut is, qui deponi apud se passus est, an etiã culpæ, id est, desidiæ atque negligentiæ nomine, quæsitum est: praualuit tamen etiam culpa nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactißimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adsumit: de se queri, sibíque hoc imputare debet.

De mandato,
TIT. XXVII.

MAndatum contrahitur quinque modis: siue sua tantũ gratia aliquis tibi man-

det, siue sua & tua, siue aliena tantũ: siue sua & aliena, siue tua & aliena. At si tua tantùm gratia tibi mandatum sit, superuacuum est mãdatum, & ob id nulla ex eo obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur.

ARGVM.

Eius gratia fieri mandatum dicitur, cuius emolumentum respicit.

Mandantis tantùm gratia interuenit mandatum: veluti si quis tibi mandet, vt negotia eius gereres, vel vt fundum ei emeres, vel vt pro eo sponderes. Tua gratia & mandantis: veluti si mandet tibi, vt pecuniam sub vsuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur: aut si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa, mandet tibi, vt cum eo agas, periculo mandantis: vel vt ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat. Aliena autem tantùm causa interuenit mandatum: veluti si tibi aliquis mandet, vt Titij negotia gereres, vel vt Titio fundum emeres, vel vt pro Titio sponderes. Sua & aliena: veluti si de communibus suis & Titij negotijs gerendis tibi mandet, vel vt sibi & Titio fundum emeres, vel vt pro eo & Titio sponderes. Tua & aliena: veluti si tibi mandet, vt Titio sub vsuris crederes: quia si sine vsuris pecuniam crederes, aliena tantùm gratia intercedit mandatum.

ARGVM.

Mandatum gratia mandatarii tantùm factum, potius consiliũ, quàm mandatum est: quàm ob rẽ mandantem non ligat: cùm ex consilio etiam pernicioso nemo obligetur: nisi vt certę personę mutuetur mandatum fuerit.

Tua tantùm gratia interuenit mandatum: veluti si tibi mandet, vt pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloces, quàm fœneres: vel ex diuerso, vt pecunias tuas fœneres potius, quàm in emptiones prædiorum colloces. Cuius generis mandatum, magis consilium, quàm mandatum est, & ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiam si non expediat ei, cui mandabatur: cum liberum cuique sit apud se explorare, an sibi expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, vt rem aliquam emeres, vel eam crederes: quanuis non expediat eam tibi emisse, vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeò hæc ita sunt, vt quæsitum sit, an mandati teneatur, qui mandauit tibi, vt pecuniam Titio fœnerares, sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia non aliter Titio credidisses, quàm si tibi mandatum esset. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut de damno faciendo, aut

de

de iniuria facienda mandet tibi,licet enim pœnam istius facti nomine præstiteris,non tamen vllam habes aduersus Titium actionem.

ARGVM.

Mandati fines excedere nequaquam licet : alioqui excedenti(quatenus excesserit)mandati actio denegatur.

Is, qui exequitur mandatum , non debet excedere fines mandati. vt ecce , si quis vsque ad centum aureos mãdauerit tibi vt fundum emeres, vel vt pro Titio sponderes : neque pluris emere debes , neque in ampliorem pecuniam fideiubere , alioqui non habebis cum eo mandati actionem:adeò quidem,vt Sabino & Caßio placuerit,etiam si vsque ad centum aureos cum eo agere volueris:inutiliter te acturũ. Sed diuersæ scholæ authores rectè vsque ad centum aureos te acturum existimant,quæ sententia sanè benignior est.Quòd si minoris emeris , habebis scilicet cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat,vt sibi centum aureorum fundus emeretur,is vtique mandasse intelligitur, vt minoris(si poßit)emeretur.

ARGVM.

Mandatũ re integra reuocatũ extinguitur:rem autem integram appellamus,si quãdo nihil quod ad mãdati cõsummationem attinet, vel factũ vel inchoatum sit:morte quoque mãdãtis re integra contingente,euanescit mandatum: mãdatario tamen mortẽ aut reuocationẽ ignorãti subuenitur.

Rectè

Rectè quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit. Item si adhuc integro mandato, mors alterutrius interueniat, id est, vel eius, qui mandauerit, vel illius, qui mandatum susceperit: soluitur mandatum. Sed vtilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandauerat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mandatum, posse te agere mandati actione. alioqui iusta & probabilis ignorantia tibi damnum adferet. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titij, per ignorantiam liberto soluerint, liberari eos: cùm alioqui stricta iuris ratione non possent liberari, quia alij soluissent, quàm cui soluere debuerint.

ARGVM.

Mandatum suscipere, voluntatis est: susceptum verò adimplere, necessitatis: nisi cõgruo tempore illi renũtietur: quod si aut non renũtietur, aut intempestiuè renũtiatum sit, mãdati actio aduersus mandatariũ competit: nisi iusta ratiõe excusetur.

Mandatum non suscipere, cuilibet liberum est: susceptum autem consummandum est, aut quàm primùm renuntiandum, vt per semetipsum, aut per aliũ eandem rem mãdator exequatur. Nam nisi ita renuntietur, vt integra causa mandatori reseruetur, eandem rem explicandi: nihilominus mandati actio locum habet: nisi iusta causa intercesserit, aut non renun

nuntiandi, aut intempestiuè renuntiandi. Mandatum, & in diem differri, & sub conditione fieri potest.

ARGVM.

Gratuitum debet esse mandatum: quando quidem si certa merces aut constituta, aut promissa sit, in aliam contractus speciem transmutatur.

In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotij cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio & conductio esse. Et (vt generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati siue depositi contrahitur negotium, ijs casibus interueniente mercede locatio & conductio intelligitur contrahi. Et ideo si fulloni polienda curandáve quis dederit vestimenta. aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta, neque promissa: mandati competit actio.

De obligationibus, quæ quasi ex contractu nascuntur,

TIT. XXVIII.

Post genera contractuum enumerata, dispiciamus etiã de ijs obligationibus, quæ quidem non propriè nasci ex contractu intelliguntur: sed tamen quia non ex maleficio substantiã capiunt, quasi ex contractu nasci videntur.

ARG

ARGVM.

Cum quis absentis negotia sine mandato curauit, hincinde ex quasi contractu nascitur obligatio: ex qua duæ proficiscuntur actiones: altera negotiorum gestori aduersus dominum (si quid eius nomine vtiliter impenderit) competit: altera verò domino contra gestorem, vt administrationis rationem reddat: qui quidē si minus, quàm oportebat gesserit, tunc etiam de leuissima culpa tenetur, cùm alius commodius negotia erat administraturus.

Igitur cùm quis negotia absentis gesserit: vltrò citróque inter eos nascuntur actiones, quæ appellantur negotiorum gestorum. sed domino quidem rei gestæ aduersus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori, contraria, quas ex nullo contractu propriè nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negotijs gerendis se obtulerit, ex qua causa ij, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idq; vtilitatis causa receptum est: ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregrè profecti essent, desererentur negotia: quæ sanè nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui vtiliter gessit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum: ita & contrà, iste quoque tenetur, vt

admi

administrationis reddat rationem. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alius diligentior eo commodius administraturus esset negotia.

ARGVM.

Et quæ inter tutorem, & pupillum ex gestione tutelæ oritur obligatio ex quasi contractu nasci dicitur, ex qua tutelæ actio directa, & contraria resultat, prima pupillo datur vt tutelæ rationem consequatur, reliqua tutori, vt quod ei pupilli nomine abest, recuperet.

Tutores quoque, qui tutelæ iudicio tenentur, non propriè ex contractu obligati esse intelliguntur (nullum enim negotium inter tutorem, & pupillum contrahitur) sed quia sanè non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuæ sunt actiones. Non tantùm enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem, sed & contrà tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus eius obligauerit.

AAGVM.

Habentes rem aliter, quàm ex contractu societatis, communem, vltro citróque ex quasi contractu obligantur, quæ obligatio actionem familiæ erciscundæ, & communi diuiduudo producit.

Item

Item si inter aliquos communis res sit sine societate: veluti quòd pariter eis legata, donatáve esset: & alter eorum alteri ideo teneatur communi diuidundo iudicio, quòd solus fructus ex ea re perceperit, aut quòd socius eius solus in eam rem necessarias impensas fecerit, non intelligitur ex cõtractu propriè obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt, sed quia ex maleficio non tenetur: quasi ex contractu teneri videtur. Idem iuris est de eo, qui cohæredi familiæ erciscundæ iudicio ex his causis obligatus est.

ARGVM.

Aditione hæreditatis quasi contrahere hæres cum legatarijs dicitur.

Hæres quoque legatorum nomine non propriè ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum hærede, neque cum defuncto vllum negotium legatarius gessisse propriè dici potest) & tamen, quia ex maleficio non est obligatus, quasi ex contractu debere intelligitur.

*Adnota, Videto paragraphum, Is quoque. suprà, Quibus modis re contrahitur obligatio.

Item is, cui quis per errorem non debitum soluit, quasi ex contractu debere videtur. Adeò enim non intelligitur propriè ex contractu obligatus esse, vt si certiorem rationem sequamur: magis (vt suprà diximus) ex distractu, quàm

ex contractu posſit dici obligatus eſſe. Nam qui ſoluendi animo pecuniam dat: in hoc dare videtur, vt diſtrahat potius negotium, quàm contrahat. Sed tamen perinde is, qui accepit, obligatur, ac ſi mutuum ei daretur, & ideo condictione tenetur.

ARGVM.

Si in eo cauſarum genere, quæ inficiando duplantur, indebitum ſolutũ fuerit, repetitio ceſſat: Ideo quod ex lege Aquilia, vel legato religionis, & pietatis intuitu venerabilibus rebus facto, ſolutum eſt, non repetitur.

Ex quibuſdam tamen cauſis repeti non poteſt, quod per errorem non debitum ſolutum ſit. ſic nanque definierunt veteres, ex quibus cauſis inficiando lis creſcit, ex iis cauſis non debitum ſolutum, repeti non poſſe: veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quæ certa conſtituta, per damnationem cuique legata fuerant. noſtra autem conſtitutio, cùm vnam naturam omnibus legatis, & fideicommiſſis indulſit, huiuſmodi augmentum in omnibus legatis, & fideicommiſſis extendi voluit: ſed non omnibus legatariis hoc præbuit, ſed tantummodò in iis legatis, & fideicommiſſis, quæ ſacroſanctis eccleſiis, & cæteris venerabilibus locis, quæ religionis, vel pietatis intuitu honorantur, relicta ſunt: quæ ſi indebita ſoluantur, non repetuntur.

Per quas personas nobis obligatio adquiritur, TIT. XXIX.

*Adnota, Patrem legitimum bonorum aduentitiorum filij administratorem esse: eiq; soli actiones intētandi ius competere.

Expositis generibus obligationum, quæ ex contractu, vel quasi ex contractu nascuntur: admonendi sumus adquiri nobis non solùm per nosmetipsos, sed per eas quoque personas, quæ in nostra potestate sunt, veluti per seruos, & filios nostros: vt tamen, quod per seruos nostros nobis adquiritur, totum nostrum fiat: quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc diuidatur secundum imaginem rerum proprietatis & vsusfructus, quam nostra decreuit constitutio: vt quod ab actione commodum perueniat, huius vsumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio seruetur, scilicet patre actionem mouente secundum nouellæ nostræ constitutionis diuisionem. Item per liberos homines, & alienos seruos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis: sed tantùm ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis, vel ex re nostra adquirant. Per eum quoque seruum, in quo vsumfructum, vel vsum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur.

Communem seruum pro dominica parte dominis adquirere certum est: excepto eo, quòd nominatim vni stipulando, aut per traditionem accipiendo, illi soli adquirit: veluti cùm ita stipulatur, Titio domino meo dare spondes? *Sed si domini vnius iussu seruus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur: tamẽ post nostram decisionem res expedita est, vt illi tantùm adquirat, qui hoc ei facere iußit, vt suprà dictum est.*

Quibus modis tollitur obligatio,

TIT. XXX.

ARGVM.

Eius quod debetur solutio, à debitore, vel à quouis ipsius nomine facta, omnem obligationẽ perimit: quo fit vt solutione principalis euanescat fideiussoria obligatio: & versa vice idem dicito.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius, quod debetur: vel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio soluerit. Nec interest, quis soluat: vtrum ipse, qui debet, an alius pro eo. liberatur enim & alio soluente: siue sciente, siue ignorante debitore, vel inuito eo solutio fiat. Item si reus soluerit: etiam ij, qui pro eo interuenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fideiussor soluerit. non enim ipse solus liberatur, sed etiam reus.

ARGVM.

Acceptilatione (id est, imaginaria quadã & ficta solutiõe, mutua interrogatione & respõsione cõ-

cepta

cepta)verborum obligatio tãtùm tollitur:reliquę vero obligationes ex re consensu : & alio quouis modo contractæ, non antea soluuntur,quàm in Aquilianam stipulationem,id est,verborum obligationem deducantur : vt sic demum acceptilatione sopiri queant.

Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio, imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, vt patiatur hæc verba debitorem dicere: Quid ego tibi promisi, habésne acceptũ? *& Titius respondeat,* Habeo. *Sed & Græcè potest acceptilatio fieri: dummodo sic fiat, vt Latinis verbis solet exigi,* ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα, ἔχω λαβών. *Quo genere (vt diximus) tantùm eæ soluuntur obligationes, quæ ex verbis consistunt, non etiam cæteræ. Consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem, alijs posse verbis dissolui. Sed & id, quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, & per acceptilationem dissolui. Sicut autem quod debetur, pro parte rectè soluitur, ita in parte debiti acceptilatio fieri potest. Est autem prodita stipulatio, quæ vulgò Aquiliana appellatur, per quam contingit, vt omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, & ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renouat omnes obligationes, & à Gallo Aquilio ita composita est. Quicquid te*

mihi ex quacunque causa dare facere oportet, oportebítve, præsens in diémve, aut sub conditione: quarumcunque rerum mihi tecum actio est, quæq; aduersus te petitio, vel aduersus te persequutio est erítve: quódve tu meum habes, tenes, posides, dolóve malo fecisti, quo minus posideas: quanti quæque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Nigidius. quod Numerius Nigidius Aulo Agerio spopondit, id haberétne à se acceptum Numerius Nigidius Aulum Agerium rogauit. Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.

ARGVM.

Nouatio est prioris debiti in aliā obligationem transfusio: quo fit, vt anteriori obligatione sublata. noua constituatur: quæ olim nouæ personæ interuentu (etiam quæ naturaliter tantùm obligari posset) inducebatur: eadem verò interueniēte persona, ita demum nouatio facta erat. si quid priori obligationi posterior adiiceret, vel detraheret. hodie autem nunquam inducta censetur nouatio, nisi expresſim à cōtrahentibus hoc agatur, alias anterior firma manet, & posterior loco incrementi accedit.

Præterea nouatione tollitur obligatio: veluti si id, quod tibi Seius debebat, à Titio dari stipulatus sis. Nam interuentu nouæ personæ, noua nascitur obligatio, & prima tollitur, translata in posteriorem: adeò, vt interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen pri-

ma nouationis iure tollatur: veluti si id, quod tu Titio debes, à pupillo sine tutoris authoritate stipulatus fuerit. quo casu rei amittitur. nam & prior debitor liberatur, & posterior obligatio nulla est. Non idem iuris est, si à seruo quis fuerit stipulatus: nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, à qua postea stipuleris: ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit. fortè si conditio, aut dies, aut fideiussor adijciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adijciatur, nouationem fieri: sic intelligi oportet, vt ita dicamus factam nouationem, si conditio extiterit: alioqui si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri nouationem, cùm nouandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando nouandi animo videretur hoc fieri, & quasdam de hoc præsumptiones alijs in alijs casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio, quæ apertissimè definiuit, tunc solùm nouationem prioris obligationis fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter nouationem prioris obligationis conuenerunt, alioqui & manere pristinam obligationem, & secundam ei accedere, vt maneat ex vtraque causa obligatio secundum nostræ constitutio-

nis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. Hoc amplius, eæ obligationes, quæ consensu contrahuntur, contraria voluntate dissoluuntur. Nam si Titius, & Seius inter se consenserint, vt fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureis, deinde re nondum sequuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, vt discederetur ab ea emptione, & venditione inuicem liberantur. Idem est in conductione, & locatione, & in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

TERTII LIBRI FINIS.

INSTITVTIONVM, SEV ELEMENTORVM D. IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS,

LIBER IIII.

De obligationibus, quæ ex delicto nascuntur,

TIT. I.

ARGVM.

Furtum latius, clariúsq; sic definitur: Furtũ est, contrectatio rei alienæ iuuito domino, fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius, rel possessionis.

QVVM *sit expositum superiore libro de obligationibus, ex cõtractu, & quasi ex contractu: sequitur, vt de obligationibus ex maleficio, & quasi ex maleficio dispiciamus. Sed illæ quidem (vt suo loco tradidimus) in quatuor genera diuiduntur. hæ verò vnius generis sunt. nã omnes ex re nascun-*

tur, id est, ex ipso maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, iniuria. Furtum est contrectatio fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius, possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere. Furtum autem vel à furuo, id est, nigro dictum est, quòd clàm & obscurè fiat, & plerunque nocte: vel à fraude, vel à ferendo, id est, auferendo: vel à Graeco sermone, quod φῶρας appellant fures. imò & Graeci à ferendo φῶρας dixerunt.

ARGVM.

Qui cum re furtiua antequàm eò peruenerit, quò furtum perferre destinarat, vbiuis locorum deprehensus fuit, fur est manifestus: qui si locum destinatum iam aduentarit: etiam si demum cum re deprehendatur, non manifestus dicitur.

Furtorum autem duo sunt genera: manifestum, & nec manifestum. Nam conceptum & oblatum, species potius actionis sunt furto cohaerentes, quàm genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec solùm is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo furtum fit: veluti qui in domo furtum fecit, & nondum egressus ianuam deprehensus fuerit: & qui in olineto, oliuarum: aut in vineto, vuarum furtum fecit, quandiu in eo olineto, aut vineto deprehensus fuerit. Imò vlterius furtum manifestum

est extendendum, quandiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit: siue in publico, siue in priuato, vel à domino, vel ab alio, antequàm eò peruenerit, quò deferre, vel deponere destinasset. Sed si pertulit, quo destinauit, tametsi deprehendatur cum re furtiua, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex ijs, quæ diximus, intelligitur. nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est.

ARGVM.

Varia furtorum genera ex quibus quoque variæ actionum species prodibant, hodie in desuetudinem abierunt: Qui sciens prudénsque rei furtiuæ & receptator & occultator est, furti non manifesti obnoxius sit.

Conceptum furtum dicitur, cùm apud aliquem testibus præsentibus furtiua res quæsita & inuenta sit. nam in eum propria actio constituta est, quanuis fur non sit, quæ appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cùm res furtiua ab aliquo tibi oblata sit, eáque apud te concepta sit: vtique si ea mente tibi data fuerit, vt apud te potius, quàm apud eum, qui dedit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta sit, propria aduersus eum, qui obtulit, quãuis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati. Est etiã prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum quærere testibus præsentibus volentem prohibuerit. Præterea pœna

constit

constituitur edicto Prætoris per actionem furti non exhibiti, aduersus eum, qui furtiuam rem apud se quæsitam & inuentam non exhibuit. Sed hæ actiones, scilicet concepti & oblati, & furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. Quum enim requisitio rei furtiuæ hodie secundum veterem obseruationem non fiat: meritò ex consequentia etiam præfatæ actiones ab vsu communi recesserunt: quum manifestum sit, quòd omnes, qui scientes rem furtiuam susceperint & celauerint, furti nec manifesti obnoxij sunt. Pœna manifesti furti, quadrupli est, tam ex serui, quàm ex liberi persona: nec manifesti, dupli.

ARGVM.

Quæuis indebita alienæ rei cõtrectatio, inuito domino facta, furti aligat contrectantẽ: quapropter, qui re aliena abutitur, furtum committit.

Furtum autem fit, non solùm cùm quis intercipiendi causa rem alienam amouet: sed generaliter cùm quis alienam rem inuito domino contrectat. Itaque siue creditor pignore, siue is, apud quem res deposita est, ea re vtatur: siue is, qui rem vtendam accepit, in alium vsum eam transferat, quàm cuius gratia ei data est, furtum committit, veluti si quis argentum vtendum acceperit, quasi amicos ad cœnam inuitaturus, & id peregrè secum tulerit: aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi,

lon

longius aliquò duxerit: quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset.

Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter vterentur, quàm vtendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant, id inuito domino facere: eúmque si intellexisset, non permissurum. at si permissurum credãt: extra crimen videri, optima sanè distinctione: quia furtũ sine affectu furandi non committatur.

ARGVM.

Qui etiam inuito domino contrectare falsò credit, si id volente domino faciat, furti reus non est: excipe alieni serui improbum solicitatorem: quippe qui etiã si domini applausu, eius rem assequutus fuerit, furti obnoxius est: nihilominus serui corrupti iudicium subiturus.

Sed & si credat aliquis inuito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat: dicitur furtum non fieri. Vnde illud quæsitum est, cùm Titius seruum Mæuij solicitauerit, vt quasdam res domino subriperet, & ad eum perferret, & seruus id ad Mæuium pertulerit: Mæuius autem, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit seruo quasdam res ad eum perferre: vtrum furti, an serui corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? Et cùm nobis super hac dubitatione suggestum est, & antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, qui-

busd

busdam, neque furti, neq; serui corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obuiam euntes per nostram decisionem sancimus, non solùm furti actionem, sed & serui corrupti contra eum dari. licet enim is seruus deterior à solicitatore minimè factus est, & ideo non concurrant regulæ, quæ serui corrupti actionem introducunt: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis serui introductum est, vt sit ei pœnalis actio imposita, tanquam si re ipsa fuisset seruus corruptus: ne ex huiusmodi impunitate & in alium seruum, qui facilè posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetretur. Interdum etiam liberorum hominum furtum fit: veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit. Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis committit: veluti si debitor rem, quam creditori pigneris causa dedit, subtraxerit.

ARGVM.

Furti quoque actione tenetur non modò qui furatur, verùm etiam qui opem & consilium ad id patrandum præstat: eadémque pœna qua fur condemnandus est: qui si consilium tantùm dederit, non tenetur.

Interdum quoque furti tenetur, qui ipse furtum non fecit: qualis est is, cuius ope & consilio furtum factum est. In quo numero

est,

est, qui tibi nummos excußit, vt alius eos raperet: aut tibi obstiterit, vt alius rem tuam exciperet: aut oues tuas vel boues fugauerit, vt alius eas acciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugauit armentum. Sed si quid eorum per lasciuiam, & non data opera, vt furtum admitteretur, factum est: in factum actio dari debet. At vbi ope Mæuij Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur. Ope & consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas fortè fenestris supponi: aut ipsas fenestras vel ostium effringit, vt alius furtum faceret: quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, vt fenestris supponerentur, commodauerit, sciens cuius rei gratia commodauerit. Certè qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantùm consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.

ARGVM.

Si quid filius patri furto subripiat, furtũ facit, idque furtiuum efficitur, & ea propter inusucapibile, filius tamen furti conueniri minimè potest, opem autem & consilium illi præstans, potest.

Hi, qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtiuam causam cadit (nec ob id ab vllo vsucapi potest, antequàm in domini potestatem reuertatur) sed furti actio

non

non naſcitur: quia nec ex alia vlla cauſa poteſt inter eos actio naſci. Si verò ope & conſilio alterius furtum factum fuerit: quia vtique furtum committitur, conuenienter ille furti tenetur: quia verum eſt, ope & conſilio eius furtum factum eſſe. Furti autem actio ei competit, cuius intereſt rem ſaluam eſſe, licet dominus non ſit. Itaque nec domino aliter competit, quàm ſi eius interſit rem non perire. Vnde conſtat creditorem de pignore ſubrepto furti actione agere poſſe, etiam ſi idoneum debitorem habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quàm in perſonam agere: adeò quidem, vt quamuis ipſe debitor eam rem ſubripuerit, nihilominus creditori competat actio furti.

ARGVM.

Qui alienæ rei cuſtodiendæ exactam curã præſtare tenetur (vtputa fullo & ſarcinator) re furto ſublata contra furem experiri poſſunt: modò integrò ſoluendo exiſtant.

Item ſi fullo polienda curandáve, aut ſarcinator ſarcienda veſtimenta mercede certa conſtituta acceperit, eáque furto amiſerit, ipſe furti habet actionem, non dominus: quia domini nihil intereſt eam rem non perire, quùm iudicio locati à fullone aut ſarcinatore rem ſuam perſequi poſſit. Sed & bonæ fidei emptori ſubrepta re, quam emerit, quamuis dominus non ſit, omnino competit furti actio, quemadmodum

dum & creditori. Fulloni verò & sarcinatori non aliter furti actionem competere placuit, quàm si soluendo fuerint: hoc est si domino rei æstimationem soluere possint. Nam si soluendo non sint: tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti competit actio: quia hoc casu ipsius interest rem saluam esse. Idem est, & si in parte soluendo fuerit fullo aut sarcinator.

ARGVM.

Qui è duabus experiundi viis alterutram elegerit, ita demum alteri renuntiasse videtur, si sciens prudénsque plures sibi competere, alteram intentarit: quod si aut nescius, aut dubitans egerit, nihil prohibet, quin iam instituta actione omissa: sibi competentem proponat.

Quæ de fullone & sarcinatore diximus, eadem & ad eum, cui commodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam vt ille fullo mercedem accipiendo, custodiam præstat: ita is quoque, qui commodatum vtendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra prouidentia etiam hoc in nostris decisionibus emendauit, vt in domini voluntate sit: siue cōmodati actionem aduersus eum, qui rem commodatam accepit mouere desiderat, siue furti aduersus eum, qui rem subripuit: & alterutra earum electa, dominum non posse ex pœnitentia ad alteram venire actionem, sed si quidem furem elegerit: illum, qui rem vten-

dam accepit, penitus liberari. ſin autem commodator veniat aduerſus eam, qui rem vtendam accepit: ipſi quidem nullo modo competere poſſe aduerſus furem furti actionem. eum autem, qui pro re commodata conuenitur, poſſe aduerſus furem furti habere actionem: ita tamen ſi dominus ſciens rem eſſe ſubreptam, aduerſus eum, cui res commodata fuerit, peruenit. ſin autem neſcius & dubitans rem eſſe ſubreptam, apud eum commodati actionem inſtituerit: poſtea autem re comperta voluerit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem actionem peruenire: tunc licentia ei conceditur & aduerſum furem venire, obſtaculo nullo ei opponendo, quoniam incertus conſtitutus mouit aduerſus eum, qui rem vtendam accepit commodati actionem: niſi domino ab eo ſatisfactum fuerit. tunc etenim omnino furem à domino quidem furti actione liberari: ſuppoſitum autem eſſe ei, qui pro re ſibi commodata domino ſatisfecit: quum manifeſtiſſimum ſit, etiam ſi ab initio dominus actionem commodati inſtituerit, ignarus rem eſſe ſubreptam, poſtea autem hoc ei cognito, aduerſus furem tranſierit: omnino liberari eum, qui rem commodatam acceperit quencunque cauſæ exitum dominus aduerſus furem habuerit: eadem definitione obtinent ſiue in parte, ſiue in ſolidum ſoluendo ſit is, qui rem commoda-

tam acceperit. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non præstat: sed tantùm in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit. qua de causa si res ei subrepta fuerit: quia restituendæ eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius interest rem saluam esse: furti agere non potest, sed furti actio domino competit.

ARGVM.

Quum ex furandi doloso animo furtum consistat is tantùm furti tenetur, qui doli capax est.

In summa, sciendum est, quæsitum esse, an impubes rem alienam amouendo, furtum faciat? Et placuit, quia furtum ex affectu furandi consistit: ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, & ob id intelligat se delinquere.

ARGVM.

Duplum aut quadruplum quod in furti actione venit, ad pœnæ persecutionem tantùm pertinet, cùm præterea res ipsa furto subtracta, aut à quocunque possessore per rei vindicationem, aut ab ipso fure eiúsque hærede per condictionẽ furtiuam extorqueri queat.

Furti actio, siue dupli, siue quadrupli, tantùm ad pœnæ persecutionem pertinet. Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando, aut condicendo potest auferre. Sed rei vindicatio quidem aduersus possessorem est: siue fur ipse

possidet, siue alius quilibet. condictio autem aduersus furem ipsum hæredémve eius, licet non possideat, competit.

De vi bonorum raptorum, *TIT. II.*

ARGVM.

Quisquis res alienas rapit, nõ tantùm furti obnoxius est, sed etiam vi bonorum raptorũ actione côueniri potest: quæ intra annum à commissa rapina in quadruplum, post verò in simplum datur, ita quod in quadruplo etiã rei persecutio contineatur: eius enim triplum in pœnam, simplum verò in rem computatur.

QVi vi res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat, quàm qui vi rapit? ideóque rectè dictum est, eum improbum furem esse) sed tamen propriam actionem eius delicti nomine Prætor introduxit, quæ appellatur vi bonorum raptorum: & est intra annum quadrupli: post annum, simpli: quæ actio vtilis est etiam si quis vnam rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum pœna est, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest & rei persecutio: vt pœna tripli sit, siue comprehendatur raptor in ipso delicto, siue non. Ridiculum enim esset, leuioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quàm qui clàm amouet.

ARGVM.

Si quis rem suam, aut quam suã opinabatur penes alium constitutam, violẽter aut rapuerit, aut inuaserit, is si dominus sit à dominio cadet: si non sit, post rei restitutionem, eiusdem quoque ęstima tionem vim passo præstare cogitur.

Ita tamen competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimans, & imprudens iuris, eo animo rapuerit: quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre à possessoribus, absolui debet. Cui scilicet conueniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitantur, inueniatur via, per quam raptores impunè suam exerceant auaritiam: melius diualibus constitutionibus pro hac parte prospectum est: vt nemini liceat vi rapere vel rem mobilem, vel se mouentem, licet suam eandem rem existimet. sed si quis contra statuta principum fecerit: rei quidem suæ dominio cadere. sin autem aliena res sit. post restitutionem eius, etiam æstimationem eiusdem rei præstare. Quòd non solùm in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam in inuasionibus, quæ circa res soli fiunt, vt ex hac causa ab omni rapina homines abstineant.

ARGVM.

Is cuius interest rapinã factam non fuisse, quan-

quam dominus non sit, vi bonorũ raptorũ actionem mouere potest: vt id scilicet consequatur, quod sibi abesse docuerit.

Sanè in hac actione non vtique expectatur, rem in bonis actoris esse. nam siue in bonis sit, siue non: si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare siue locata, siue commodata, siue etiam pignorata, siue deposita sit res apud Titium, sic vt intersit eius eam rem per vim non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promisit) siue bona fide posideat, siue vsumfructum quis habeat in ea, vel quid aliud iuris, vt intersit eius non rapi: dicendum est ei competere hanc actionem, non vt dominium accipiat: sed illud solùm, quod ex bonis eius, qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clàm facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

De lege Aquilia,
TIT. III.

ARGVM.

Primo legis Aquiliæ capite cautum est, vt qui alienũ seruum aut quadrupedem (quæ eorum nũ mero est, quæ gregatim pasci cõsueuerũt) iniuria occiderit, quanti ea res eo anno retrorsum plurimi fuerit, tantum domino præstare cogitur.

DAmni iniuriæ actio constituitur per legem Aquiliam: cuius primo capite cautum

tum eſt, vt ſi quis alienum hominẽ, alienámve quadrupedem, quæ pecudum numero ſit, iniuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. Quod autem non præciſè de quadrupede, ſed de ea tãtùm, quæ pecudum numero eſt, cauetur: eò pertinet, vt neque de feris leſtÿs, neque de canibus cautum eſſe intelligamus: ſed de ÿs tantùm, quæ gregatim propriè paſci dicuntur: quales ſunt equi, muli, aſini, cues, bcues, capræ. De ſuibus quoque idem placuit. Nam & ſues pecudũ appellatione continentur: quia & hi gregatim paſcuntur. Sic denique & Homerus in Odyſſea ait (ſicut Aelius Martianus in ſuis Inſtitutionibus refert.)

Δήεις τόνγε σύεσσι παρήμενον, οἱ δὲ νέμονται
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

A R G V M.

Qui caſu occiderit l. Aquilia non obligatur: qui autem aut dolo, aut culpa obligatur.

Iniuria autem occidere intelligitur, qui nullo iure occidit. Itaque qui latronem inſidiatorem occiderit: non tenetur, vtique ſi aliter periculũ effugere non poteſt. Ac nec is quidem hac lege tenetur, qui caſu occidit: ſi modò culpa eius nulla inueniatur. nam alioqui non minus ex dolo, quàm ex culpa quiſque hac lege tenetur. Itaque ſi quis dum iaculis ludit, vel exercitatur, tranſeuntẽ ſeruum tuum traiecerit diſtin-

guitur. Nam si id à milite in eo campo, vbi solitum est exercitari, admissum est: nulla culpa eius intelligitur. si alius tale quid admiserit: culpæ reus est. Idem iuris est de milite, si in alio loco, quàm qui ad exercitandum militibus destinatus est, id admiserit. Item si putator ex arbore deiecto ramo seruum tuum transeuntem occiderit: si prope viam publicam: aut vicinalem id factum est, neque proclamauit, vt casus euitari posset: culpæ reus est. sed si proclamauit, nec ille curauit præcauere: extra culpam est putator. Aequè extra culpam esse intelligitur, si seorsum à via fortè, vel in medio fundo cædebat, licet non proclamauit: quia in eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi.

ARGVM.

Imperitia culpæ adscribenda est: quo fit, vt qui onus peritiæ & viribus impar subierit, si ob eius imperitiam vel imbecillitatem quid damni datū sit, culpæ reus dicatur.

Præterea si medicus, qui seruum tuum secuit, dereliquerit curationem eius, & ob id mortuus fuerit seruus, culpæ reus erit. Imperitia quoque culpæ adnumeratur: veluti si medicus ideo seruum tuum occiderit, quia malè eum secuerit, aut perperàm ei medicamentum dederit. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuit, si seruus tuus oppressus fuerit: culpæ reus est mulio.

Sed

Sed & si propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cùm alius firmior eas retinere potuisset: æquè culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cùm equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

ARGVM.

Pœnales actiones in delinquentis hæredes non dantur.

His autem verbis legis, Quanti id eo in anno plurimi fuerit, *illa sententia exprimitur: vt si quis hominem tuum qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut pretiosus fuerit: non tanti teneatur, quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. qua ratione creditum est pœnalem esse huius legis actionem: quia non solùm tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longè pluris. Ideóque constat in hæredem eam actionem non transire, quæ transitura fuisset, si vltra damnum nunquam lis æstimaretur.*

ARGVM.

In lege Aquilia nõ modò illud damnum perempti corporis æstimatur: sed eo amplius quicquid perempto eo corpore damni patimur, siue in admittendo, siue in non acquirendo consistat.

Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit: non solùm perempti corporis æsti-

mationem habendam esse, secundum ea, quæ diximus: sed eo amplius, quicquid præterea per empto eo corpore damni nobis illatum fuerit: veluti si seruum tuum heredem ab aliquo institutum, antè quis occiderit, quàm is iussu tuo hereditatem adierit. nam hereditatis quoque amissæ rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum vnam, vel ex quadrigis equorum vnum quis occiderit, vel ex comœdis vnus seruus occisus fuerit: non solùm occisi fit æstimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanti depretiati sunt qui supersunt. Liberum autem est ei, cuius seruus occisus fuerit & ex iudicio priuato legis Aquiliæ damnum persequi, & capitalis criminis eum reum facere. Caput secundum legis Aquiliæ in vsu non est.

ARGVM.

Reliqua quæ (præter mortem serui aut quadrupedis, quæ pecudum numero est) rebus nostris animatis vel anima carentibus damna illata sunt, capite l. Aquiliæ tertio vindicãtur: quapropter quisquis alteri vrẽdo, frãgẽdo, depascẽdo, secando, rumpendo, & id genus modis damnum fecerit, quãti ea res in diebus triginta retro proximis plurimi fuerit, domino dare damnabitur.

Capite tertio de omni cætero damno cauetur. Itaque si quis seruum, vel eam quadrupedem, quæ pecudum numero est, vulnerauerit: siue eam quadrupedem: quæ pecudum numero non

non est, veluti canem, aut feram bestiam vulnerauerit, aut occiderit: hoc capite actio constituitur. In cæteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quæ anima carent, damnum per iniuriam datum, hac parte vindicatur. Si quid enim vstum, aut ruptum, aut fractum fuerit: actio ex hoc capite constituitur: quanquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere. Ruptum enim intelligitur, quod quoquomodo corruptum est. Vnde non solùm fracta, aut vsta, sed etiam scissa, & collisa, & effusa, & quoquomodo perempta, atque deteriora facta, hoc verbo continentur. Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id miscuerit, quo naturalis bonitas vini, aut olei corrumperetur: ex hac parte legis Aquiliæ eum teneri. Illud palàm est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo, aut culpa eius homo, aut quadrupes occisus occisáve fuerit: ita ex hoc capite, de dolo, aut culpa, & de cætero damno quenque teneri. ex hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit. At nec Plurimi *quidem verbũ adijcitur. Sed Sabino rectè placuit, perinde habendam æstimationem, ac si etiam hac parte* Plurimi, *verbum adiectum fuisset. nam Plebem Romanam, quæ Aquilio Tribuno interrogante*

hanc

hanc legem tulit, contentam fuisse, quòd prima parte eo verbo vsa esset.

ARGVM.

Directa l. Aquiliæ actio competit, si corpori à corpore damnum illatum sit: quod si à non corpore corpori, vtilis dabitur: sin autem neque à corpore datum sit, neque corpus læsum, in factum actioni locus est.

Cæterùm placuit, ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis præcipuè corpore suo damnum dederit. Ideóque in eum, qui alio modo damnum dederit, vtiles actiones dari solent, veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, vt fame necaretur: aut iumentum ita vehementer egerit, vt rumperetur: aut pecus in tantum exagitauerit, vt præcipitaretur: aut si quis alieno seruo persuaserit, vt in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, & is ascendendo, vel descendendo, aut mortuus, aut aliqua parte corporis læsus fuerit, vtilis actio in eum datur. Sed si quis alienum seruum, aut de ponte, aut de ripa in flumen deiecerit, & is suffocatus fuerit: eo, quòd proiecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi potest: ideóque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus læsum fuerit, sed alio modo alicui damnum contigerit, quum non sufficiat, neque directa, neque vtilis legis Aquiliæ actio: placuit

exit eum qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis misericordia ductus, alienum seruum compeditum soluerit, vt fugeret.

De iniuriis, *TIT. IIII.*

GEneraliter iniuria dicitur omne, quod nõ iure fit. specialiter, aliàs contumelia, quæ à contennendo dicta est, quam Græci ὕβριν appellant: aliàs culpa, quàm Græci ἔγκλημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria datum accipitur: aliàs iniquitas, & iniustitia, quã Græci ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν vocant. cùm enim Prætor vel Iudex non iure contra quem pronuntiat: iniuriam accepisse dicitur.

ARGVM.

Iniuria non solùm committitur in corpus, vt verberibus, & pulsatione, sed etiam extra corpus, vt conuitiis, famosis libellis, pudicitia attentata, aliisque modis innumeris.

Iniuria autem committitur, non solùm cùm quis pugno pulsatus, aut fustibus cæsus, vel etiam verberatus erit: sed & si cui conuitium factum fuerit, siue cuius bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi debere: vel si quis ad infamiam alicuius libellum, aut carmen, aut historiam scripserit, composuerit, ediderit, dolóve malo fecerit, quo quid eorũ fieret:

siue

ſiue quis matrēfamiliâs, aut prætextatum prætextatāve adſectatus fuerit: ſiue cuius pudicitia attentata eſſe dicetur: & denique aliјs plurimis modis admitti iniuriam, manifeſtum eſt.

ARGVM.

Quæ liberis, vxori, aut nurui irrogatur iniuria, parenti, marito aut ſocero illata videtur, quo fit, vt quandoque pro eadem iniuria pluribus perſonis iniuriarum actio competat, viro tamen illatam iniuriam, vxori vindicare non licet.

Patitur autem quis iniuriam non ſolùm per ſemetipſum, ſed etiam per liberos ſuos, quos in poteſtate habet: item per vxorem ſuam, id enim magis præualuit. Itaque ſi filiæ alicuius, quæ Titio nupta eſt, iniuriam feceris: non ſolùm filiæ nomine tecum iniuriarum agi poteſt, ſed etiā patris quoque, & mariti nomine. Contrà autem ſi viro iniuria facta ſit: vxor iniuriarum agere non poteſt. Defendi enim vxores à viris, non viros ab vxoribus, æquum eſt. Sed & ſocer nurus nomine, cuius vir in eius poteſtate eſt, iniuriarum agere poteſt. Seruis autem ipſis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, ſed domino per eos fieri videtur: non tamen iiſdem modis, quibus etiam per liberos, & vxores: ſed ita, cùm quid atrocius commiſſum fuerit, & quod apertè ad contumeliam domini reſpicit: veluti, ſi quis alienum ſeruum atrociter verberauerit, & in hunc caſum actio proponitur.

At ſi

At si quis seruo conuicium fecerit, vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit. Si communi seruo iniuria facta sit: æquũ est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, æstimationem iniuriæ fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. Quod si vsusfructus in seruo Titij est, proprietas Mæuij, magis Mæuio iniuria fieri intelligitur. Sed si libero homini, qui tibi bona fide seruit, iniuria facta sit: nulla tibi actio dabitur: sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit. tunc enim competit & tibi iniuriarum actio. Idem ergo est, & in seruo alieno bona fide tibi seruiente: vt toties admittatur iniuriarum actio, quoties in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

ARGVM.

Reiecta talionis pœna, quę olim iniuriosis irrogabatur, hodie pecuniaria imponitur: vt scilicet tanti reus condemnetur, quanti iniuriam passus æstimandam duxerit, aut iudicii taxanti æquum visum fuerit: quippe qui pro dignitate illius cui infertur, pluris minorísve iniuriam æstimabit.

Pœna autem iniuriarum ex lege duodecim Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os verò fractum, nummariæ pœnæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea Prætores permittebant ipsis, qui iniuriam passi sunt, eam æstima

æstimare: vt iudex vel tanti reum condemnet, quanti iniuriam passus æstimauerit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed pœna quidem iniuriæ, quæ ex lege duodecim Tabularum introducta est, in desuetudinem abijt, quam autem Pretores introduxerunt (quæ etiam honoraria appellatur) in iudicijs frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis, vitæque honestatem, crescit, aut minuitur æstimatio iniuriæ, qui gradus condemnationis, & in seruili persona non immeritò seruatur: vt aliud in seruo actore, aliud in medij actus homine, aliud in vilissimo vel compedito ius æstimationis constituatur. Sed & lex Cornelia de iniurijs loquitur, & iniuriarum actionem introduxit, quæ competit ob eam rem, quòd se pulsatum quis, verberatúmve: vel domum suam vi introitam esse dicat. Domũ autem accipimus, siue in propria domo quis habitet, siue in conducta: siue gratis, siue hospitio receptus sit.

ARGVM.

Atrox iniuria grauius punitur: atrocem autem iniuriam ex facto, loco, persona, & corporis parte, quæ læsa fuit reputamus.

Atrox iniuria æstimatur vel ex facto: veluti si quis ab alio vulneratus sit: vel fustibus cæsus, vel ex loco: veluti si cui in theatro, vel in foro, vel in conspectu Pretoris iniuria facta sit. vel ex persona, veluti si magistratus

iniu

iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili persona iniuria facta sit, aut parenti, patronóve fiat à liberis, vel libertis. Aliter enim senatoris, & parentis, patroníque, aliter extranei, & humilis personæ iniuria æstimatur. Nõnunquam & locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus fuerit. Parui autem refert, vtrum patrifamiliâs, an filiofamiliâs talis iniuria facta sit: nam & hæc atrox iniuria æstimabitur.

ARGVM.

Illata iniuria aut ciuiliter, aut criminaliter vlciscitur, ciuiliter, quando mulcta iniuriato adiudicatur, criminaliter, si quãdo reus iudicis arbitrio extra ordinem puniendus committitur: quo casu procurator interuenire nequaquam poteſt: nisi qui iniuriam persequitur, vel se defendit, aut illustris, aut superillustris sit.

In summa sciendum est, de omni iniuria, eum qui passus est, posse vel criminaliter agere, vel ciuiliter. Et si quidem ciuiliter agatur: æstimatione facta secundum quod dictum est, pœna reo imponitur, Si autem criminaliter: officio iudicis extraordinària pœna reo irrogatur: hoc videlicet obseruando, quod Zenoniana constitutio introduxit, vt viri illustres, quíque super eos sunt, & per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter, vel persequi, vel suscipere secundum eius tenorem, qui-

ex ipsa manifestius apparet.

ARGVM.

Etiam qui curauit, vt cuipiam per alium iniuria fieret, iniuriarum tenetur.

Non solùm autem is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, id est, qui percussit: verum ille quoque tenetur, qui dolo fecit iniuriam, vel qui procurauit, vt cui mala pugno perculeretur. Hæc actio dissimulatione aboletur, & ideò si quis iniuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non reuocauerit: posteà ex pœnitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

De obligationibus, quæ quasi ex delicto nascuntur, *TIT. V.*

ARGVM.

Obligatio ex quasi delicto oriri dicitur, quando nõ ex dolo malo, sed magis imperitia quadam, & minus prouidè delinquitur: quo pacto & iudex si per imprudentiam perperam pronuntiauit, facit litem suam, id est, damnum eius litis, vt æquitati iudicantis videbitur, læso restaurare compellitur.

SI iudex litem suam fecerit: non propriè ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, & vtique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, & inquantum de ea re æquum religioni iudicantis videbitur, pœnam sustinebit.

ARG

ARGVM.

Si ex ædibus quas quis inhabitat, quippiam deiectum, effusúmve fuerit, quod transeunti damnũ intulerit, aut ea parte qua vulgò iter fit, aliquid suspensum habeat, cuius casus periculosus sit, ex quasi delicto obligatus, pœnas hic descriptas incurrit.

Item is, ex cuius cœnaculo, vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis habitat, deiectum effusúmve aliquid est, ita vt alicui noceret: quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non propriè ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerunque ob alterius culpam tenetur, aut serui, aut liberi. Cui similis est is qui ea parte, qua vulgò iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit) alicui nocere. quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo verò, quod deiectum effusúmve est, dupli, quantum damni datum sit constituta est actio. Ob hominem verò liberum occisum, quinquaginta aureorum pœna constituitur. Si verò viuat, nocitúmque ei esse dicatur: quantum ob eam rem æquum iudici videtur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedes medicis præstitas, cateráque impendia, quæ in curatione facta sunt, præterea operas, quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis est factus. Si filiusfamiliâs seorsum à patre habitauerit, & quid ex cœnaculo eius deiectum,

effusúmve fuerit, siue quid positum suspensúmve habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano placuit in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum esse. Quod & in filiofamiliâs iudice obseruandum est, qui litem suam fecerit.

ARGVM.

Nauis, cauponæ, & stabuli exercitio præfectus, si ij quorum opera vtitur furtum aut dolum in naui, caupona, & stabulo commiserint, ex quasi delicto obligatus, eorum factum præstare debet.

Item exercitor nauis, aût cauponæ, aut stabuli de dolo aut furto, quod in naui, aut caupona, aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur: si modò ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorũ opera nauem aut cauponam aut stabulum exercet. Cùm enim neque ex maleficio, neq; ex contractu sit aduersus eum constituta hîc actio, & aliquatenus culpæ reus est, quòd opera malorum hominum vteretur: ideo quasi ex maleficio teneri videtur. In his autem casibus in factum actio competit: quæ hæredi quidem datur, aduersus hæredem autem non competit.

De actionibus,

TIT. VI.

*Adnota, Tertiam iuris ciuilis partem, quæ actiones respicit, adgreditur Imperator: quas meritò tractatui obligationum

postp

postposuit, cùm ab obligationibus, vtpote à matre originem ducant.

SVperest, vt de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quàm ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur.

ARGVM.

Prima actionum diuisio hæc est, vt quædam reales sint, quædam personales. Personalibus etenim cum eo experimur, qui nobis aut ex cōtractu, aut quasi, vel ex delicto, aut quasi, obnoxius est: realibus verò quotiescunq; cum eo agimus, qui nullo iure nobis obligatur, rei tamen nostræ possessor est.

Omnium autem actionum, quibus inter aliquos apud indices arbitrósve de quacunque re quæritur, summa diuisio in duo genera diducitur. aut enim in rem sunt, aut in personam. Nanque agit vnusquisq; aut cum eo, qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio, quo casu proditæ sunt actiones in personam, per quas intendit aduersarium ei dare aut facere oportere, & alijs quibusdam modis. Aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, mouet tamen alicui de aliqua re controuersiam. quo casu proditæ actiones in rem sunt: veluti si rem corporalem possideat quis, quum Titius suam esse affirmet. possessor autem dominum eius se esse dicat: nam si Titius suam esse intendat: in rem actio est.

ARGVM.

Etiam pro incorporalibus rebus in rem proditæ sunt actiones, cōfessoria scilicet, & negatoria. prior quidem ei, qui sibi personalem, siue realem seruitutem vrbani vel rustici prædij debitam con tendit, conceditur: altera pro libertate vindicanda, contra vicinum agimus: cui ius seruitutis in re nostra esse negamus: incorporalium autem rerum huiusmodi actiones, ab ijs, quæ pro corporalibus rebus competunt, in hoc differunt, quòd illæ posside̅nti conceduntur: hæ verò non.

Aequè si agat quis, ius sibi esse fundo fortè vel ædibus vtendi fruendi, vel per fundum vicini eundi, agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi: in rem actio est. Eiusdem generis est actio de iure prædiorum vrbanorum: veluti si quis agat ius sibi esse altius ædes suas tollendi, prospiciendíve, vel proijciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini ædes. Contrà quoque de vsufructu, & de seruitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum vrbanorum inuicem quoque proditæ sunt actiones: vt si quis intendat ius non esse aduersario vtendi fruendi, eundi, agendi, aquámve ducendi: item altius tollendi, prospiciendíve, vel proijciendi immittendíve: istæ quoque actiones in rem sunt, sed negatiuæ. Quod genus actionis in controuersijs rerum corporalium proditum non est. Nam in his is agit, qui non possidet: ei verò, qui possidet, non est actio prodita, per quam

neg

neget rem actoris esse. Sanè vno casu qui possidet: nihilominus is actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit.

ARGVM.

Iam secunda actionum sectio pertractanda capitur:& primò de in rem Prætorijs. Qui iusto titulo ab eo quem dominum credebat, rem traditã recepit, si prius à rei possessione ceciderit, quàm vsucapionem absoluerit, is aduersus possessorem Publicianam in rem actionem intentare potest: vt perinde ei restituatur, ac si vsucapione, eius rei dominium nactus fuisset.

Sed istæ quidem actiones, quarum mentionem habuimus, & si quæ sunt similes ex legitimis, & ciuilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt, quas Prætor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem, quàm in personam, quas & ipsas necessarium est exemplis ostendere: vt ecce, plerunque ita permittit Prætor in rem agere, vt vel actor dicat se quasi vsucepisse, quod non vsuceperit: vel ex diuerso possessor dicat aduersarium suum non vsucepisse, quod vsuceperit. Nanque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit (veluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum) & necdum eius rei dominus effectus est: si eius rei possessionem casu amiserit, nullam habet in rem directam actionem ad eam persequendam: quippe ita proditæ sunt

iure ciuili actiones, vt quis dominium suum vindicet. sed quia sanè durum erat, eo casu deficere actionem: inuenta est à Pretore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se vsucepisse, quam vsu non cepit, & ita vindicat suam esse, quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primùm à Publicio Pretore in edicto proposita est.

ARGVM.

Quemadmodum Publiciana pro re nondum vsucapta recuperanda datur, ita ex diuerso rescissoria actio pro re, quæ vsucapta est à parte rehabenda: si quis itaq; Reipublicæ aliáve quauis causa absens, rem præsentis vsuceperit, domino cõcessum est, reuerso possessore (impetrata prius rescisione vsuscapionis) statim intra annum rescissoriam actionem instaurare: perindéq; rem petere, atq; si vsu nunquam capta fuisset.

Rursus ex diuerso, si quis cùm Reipublicæ causa abesset, vel in hostium potestate esset, rem eius, qui in ciuitate esset, vsuceperit: permittitur domino, si possessor Reipublicæ causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa vsuscapione eam petere, id est, ita petere, vt dicat possessorem vsu non cepisse, & ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam & alijs simili æquitate motus Prætor adcommodat, sicut ex latiore Digestorum, seu Pandectarum volumine intelligere licet.

ARGVM.

Quæ in creditorum fraudem alienata fuere,perinde à quibuſcunque poſſeſſoribus per creditores prius in bonorum debitoris poſſeſsionem miſſos, reuocari poſſunt,atque ſi tradita non fuiſſent,& ſemper in debitoris patrimonio manſiſſent.

Item ſi quis in fraudem creditorum rem ſuam alicui tradiderit : bonis eius à creditoribus poſſeſſis,ex ſententia Præſidis permittitur ipſis creditoribus reſciſſa traditione, eam rem petere, id eſt,dicere eam rem traditam non eſſe, & ob id in bonis debitoris manſiſſe.

ARGVM.

Seruiana quoque,& quaſi Seruiana,quæ etiam hypothecaria dicitur,in rem Prætoriæ ſunt : prima locatori competit,in res inquilini vel coloni ædibus vel fundo locatis inuectas: quæ pro mercede locationis (etiam ſi nihil conuenerit) tacitè hypothecatæ ſunt:altera verò reliqui creditores pignora & eorum hypothecas perſequuntur:nec refert,an id cuius nomine experiuntur,pignus ſit (id eſt,in re mobili tradita) an verò hypotheca (id eſt,in re ſoli conſiſtens) vtique enim hypothecariæ ſemper locus eſt,

Item Seruiana, & quaſi Seruiana (quæ etiam hypothecaria vocatur) ex ipſius Prætoris iuriſdictione ſubſtantiam capiunt. Seruiana autem experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur. Quaſi Seruiana autem eſt, qua credi-

tores pignora hypothecásve persequuntur. Inter pignus autem & hypothecam (quantum ad actionem hypothecariam attinet) nihil interest. nam de qua re inter creditorem & debitorem conuenerit, vt sit pro debito obligata: vtraque hac appellatione continetur: sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione, eam propriè rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maximè si mobilis sit. At eam, quæ sine traditione, nuda conuentione tenetur, propriæ hypothecæ appellatione contineri dicimus.

ARGVM.

Hactenus de Prætoriis in rem, nunc de iis, quæ sunt in personam, quæ quanuis innumeræ sint, de tribus tantùm hîc differitur.

In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet Prætor: veluti de pecunia constituta: cui similis videbatur receptitia. sed ex nostra constitutione (cùm & si quid plenius habebat, hoc in actione pecuniæ constitutæ transfusum est) & ea quasi superuacua iussa est, cum sua authoritate à nostris legibus recedere. Item Prætor proposuit actionem de peculio seruorum, filiorúmque familiarum: & eam, ex qua quæritur, an actor iurauerit, & alias complures.

ARGVM.

Quisquis quod à se aliòve debetur, sese solutu-

rum

rum nudo pacto constituat, actione de constituta coñueniri potest.

De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicunq; vel pro se, vel pro alio soluturos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita. nam alioqui si stipulanti promiserint, iure ciuili tenentur.

ARGVM.

Pro filii vel serui contractu eatenus pater aut dominus actione de peculio impeti possunt, quatenus peculii vires patiuntur.

Actiones autem de peculio, ideo aduersus patrem dominúmve comparauit Prætor: quia licet ex contractu filiorum seruorúmve ipso iure non teneantur: æquum tamen est peculio tenus (quod veluti patrimonium est filiorum filiarúmq;, item seruorum) condemnari eos.

ARGVM.

Si deferente reo, actor eum sibi debitorem iureiurando asseuerarit, vsqueadeò plena fides illi adhibetur, vt omissa quæstione, an deberetur, in factum actio iurãdi aduersus reum competat.

Item si quis postulante aduersario iurauerit deberi sibi pecuniam, quam peteret, neq; ei soluatur: iustissimè accommodat ei talẽ actionem, per quam non illud quæritur, an ei pecunia debeatur, sed an iurauerit.

* Adnota, Hic de tertio Prætoriarum actionum genere: quas ideo pœnales appellamus,

lamus, quia ad pœnam, non etiam rei persequendæ causa competunt.

Pœnales quoque actiones Prætor penè multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti aduersus eum, qui quid ex albo eius corrupisset: & in eum, qui patronum vel parentem in ius vocasset, cùm id non impetrasset. item aduersus eum, qui vi exemerit eum, qui in ius vocaretur, cuiúsve dolo alius exemerit, & alias innumerabiles.

ARGVM.

Actiones quibus quæritur an quis sit liber, an seruus, libertus, an ingenuus, filius an non, præiudiciales in rem sunt: quarum prima ciuilis est. reliquæ vero prætoriæ: ideo sic dictæ, quia magnum in eis præiudicium versatur, cùm per eas de statu hominis quæratur: aut quia cæteris quæstionibus præiudicium faciant: vt scilicet interea sileāt quandiu hæ ventilantur.

Præiudiciales actiones in rem esse videntur: quales sunt per quas quæritur, an aliquis liber, an libertus sit, vel seruus, vel de partu agnoscendo. Ex quibus ferè vna illa legitimam causam habet, per quam quæritur, an aliquis liber sit, cæteræ ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiam capiunt.

ARGVM.

Eam rem, quæ nostra est, actione personali non adsequimur: ineptè igitur agit, qui rem suam

sibi

ſibi dari petit, cùm dare, ſit dominium transferre: excepta tamen conditione furtiua, quæ aduerſus furem competit.

Sic itaque diſcretis actionibus: certum eſt non poſſe actorem ſuam rem ita ab aliquo petere, ſi apparet eum dare oportere. Nec enim quod actoris eſt, id ei dari oportet: ſcilicet quia dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, vt eius fiat. Nec res quæ iam actoris eſt, magis eius fieri poteſt. Planè odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum eſt, vt extra pœnam dupli, aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione teneantur, ſi appareat eos dare oportere: quanuis ſit aduerſus eos etiam hæc in rem actio, per quam rem ſuam quis eſſe petit.

ARGVM.

Reales actiones ad vindicandum dantur, perſonales verò (quas etiam abuſiuè conditiones appellamus) ad dandum, vel faciendum competunt.

Appellamus autem in rem quidem actiones, vindicationes: in perſonam verò actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, condictiones. Condicere enim eſt denuntiare priſca lingua: nunc verò abuſiuè dicimus condictionem, actionem in perſonam eſſe, qua actor intendit dari ſibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.

ARG

ARGVM.

Nunc tertiam actionum diuisionem exorditur Iustinianus, scilicet, quod quædam rei persecutoriæ sunt, quædam pœnales, quædam mistam causam habentes. Persecutoriæ rei dicuntur, quæ eius rei, quæ nobis abest, & alteri adest, persequendæ causa comparatæ sunt: ideo omnes & reales & personales ex contractu (dempta depositi actione in quatuor casibus) rei persecutoriæ sunt. Pœnales quibus meram pœnam persequimur: vt actio furti, & id genus aliæ. Mistæ quæ tam pœnæ quàm rei persequendæ causa institutæ sunt: hoc est, in quibus rei persequutio in pœna continetur, vt vi bonorum raptorum, legis Aquiliæ, & eæ quæ inficiando crescunt.

Sequens illa diuisio est, quòd quędam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quędam pœnæ persequendæ, quędam mistæ sunt. Rei persequendæ causa comparatæ, sunt omnes in rem actiones. Earum verò actionum, quæ in personam sunt, eæ quidem, quæ ex contractu nascuntur, ferè omnes rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor, item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. Planè si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendij, ruinæ, naufragij causa depositum sit: in duplum actionem. Prætor reddit: si modò cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum hærede eius de dolo

ipsius

ipsius agitur, quo casu mista est actio. Ex maleficijs verò proditæ actiones, aliæ tantùm pœnæ persequendæ causa comparatæ sunt: aliæ tam pœnæ, quàm rei persequendæ, & ob id mistæ sunt. Pœnam tantùm persequitur quis actione furti. siue enim manifesti agatur quadrupli, siue non manifesti dupli: de sola pœna agitur. nam ipsam rem propria actione prosequitur quis, id est, suam esse petens: siue fur ipse eã rem possideat, siue alius quilibet. Eo amplius aduersus furem etiam condictio est rei. Vi autem bonorum raptorum actio, mista est: quia in quadruplo rei persecutio continetur: pœna autem tripli est. Sed & legis Aquiliæ actio de damno iniuria dato, mista est: non solùm si aduersus inficiantem in duplum agatur, sed interdum & si in simplum quisque agat: veluti si quis hominem claudum, aut luscum occiderit, qui in eo anno integer, & magni pretij fuerit, tanti enim damnatur, quanti is homo in eo anno plurimi fuerit, secundùm iam traditam diuisionem. Item mista est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesijs, vel alijs venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine, dare distulerint: vsque adeò, vt etiam in iudicium vocarentur. tunc enim & ipsam rem vel pecuniam, quæ relicta est, dare compelluntur, & aliud tantùm pro pœna, & ideo in duplum eius fit condemnatio.

ARG

ARGVM.

Aliæ quoq; ſunt actiones miſtam cauſam tam in rem, quàm in perſonam habentes, cuiuſmodi ſunt tria diuiſoria iudicia: in quibus quoties res (quæ commodam diuiſionem accipere nequit) occurrit, permittitur iudici, vni ex litigatoribus eam in ſolidum adiudicare, & eum inuicem alteri certa pecunia condemnare.

Quædam actiones miſtam cauſam obtinere videntur, tam in rem, quàm in perſonam: qualis eſt familiæ erciſcundæ actio, quæ competit cohæredibus de diuidenda hæreditate. Item communi diuidundo, quæ inter eos redditur: inter quos aliquid commune eſt, vt id diuidatur. Item finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus iudicijs permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono & æquo adiudicare: & ſi vnius pars prægrauari videbitur, eum inuicem certa pecunia alteri condemnare.

ARGVM.

Iam ad quartam actionum diuiſionem properat.

Omnes autem actiones, vel in ſimplum conceptæ ſunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum, vlterius autem nulla actio extenditur. In ſimplum agitur: veluti ex ſtipulatione, ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, & denique ex alijs quàm plurimis cauſis. In duplum agi-

mus

mus: veluti furti nec manifesti, damni iniuriæ, ex lege Aquilia, depositi, ex quibusdam causis. Item serui corrupti: quæ competit in eum cuius hortatu consiliòve seruus alienus fugerit, aut contumax aduersus dominum factus est, aut luxuriosè viuere cœperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit. In qua actione earum etiam rerum, quas fugiendo seruus abstulerit, æstimatio deducitur. Item ex legato quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea, quæ suprà diximus.

ARGVM.

Qui maiorem summam ideo in libello complexus fuit, vt reus maioribus grauaretur sportulis, eius damni, quod reus ob id passus est, triplum præstare cogitur: in quo tamen inest ipsius damni persequutio.

Tripli verò agimus cùm quidam maiorem vera æstimatione quantitatem in libello conuentionis inserunt, vt ex hac causa viatores, id est, executores litium, ampliorem summam sportularum nomine exigerent. tunc enim id, quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, in triplum ab actore consequetur: vt in hoc triplo etiam simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. Quod nostra constitutio introduxit, quæ in nostro Codice fulget, quam proculdubio certum est ex lege condictitia emanare. Quadrupli autem agi-

tur, veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, déque ea pecunia, quæ in hoc data sit, vt is cui datur, calumniæ causa, negotium alicui faceret, vel non faceret.

* Adnota, Executorem maiores iusto extorquentem sportulas, earum quadruplum restituere debere.

Item ex lege condictitia nostra constitutio oritur, in quadruplum condemnationem imponens ijs executoribus litium, qui contra nostræ constitutionis normam à reis quicquam exegerint.

ARGVM.

Furti actio, & serui corrupti, earũ origine semper pœnales sunt, actio verò l. Aquiliæ, depositi in quatuor casibus, & quæ pro legatis locis venerabilibus factis competit, ex accidenti pœnales fiũt: hoc est, vel inficiatione, aut morosa dilatiõe, aliàs rei persecutoriæ sunt.

Sed furti quidem nec manifesti actio, & serui corrupti, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differunt, quòd hæ actiones omnimodo dupli sunt, at illæ, id est damni iniuriæ, ex lege Aquilia, & interdum depositi, inficiatione duplicantur: in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa, quæ de ijs competit, quæ relicta venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed etiam si distulerit relicti solutionem vsque quò iussu magistra

gistratuum nostrorum conueniatur. In confitentem verò antè, quàm iussu magistratuum conueniatur, soluentem simpli redditur.

ARGVM.

Qui illato metu quicquam ab altero extorserit, si illud iubente iudice restituat metum passo, pœnam quadrupli euitat. quam non parendo incurrisset: & in hoc à cæteris quæ in quadruplum dantur differt quod metus causa actio.

Item actio de eo quod metus causa factum sit, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quòd eius natura tacitè continetur, vt qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absoluatur: quod in cæteris casibus non est ita: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur: quod est & in furti manifesti actione.

ARGVM.

Accipe quintam actionum sectionem: & quamcunque hîc enumeratam non inueneris, stricti iuris eam iudicato.

Actionum autem quædam bonæ fidei sunt, quædam stricti iuris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ, commodati, pignoratitia, familiæ erciscundæ, communi diuidundo, præscriptis verbis, quæ de æstimato proponitur, & ea, quæ ex permutatione competit, & hæreditatis petitio. Quamuis enim vsque adhuc incertum erat inter bo-

næ fidei iudicia connumeranda hæreditatis petitio esset, an non: nostra tamen constitutio apertè eam esse bonæ fidei dispo∫uit.

ARGVM.

Rei vxoriæ actione sublata, hodie dotis exigēdæ vel recuperādæ causa, ex stipulatu actio cōpetit, quæ illius in locū subrogata, & bonæ fidei est, & tacitæ hypothecæ priuilegio suffulta, vsq; adeò, vt in ea mulier reliquis creditoribus simili hypotheca nitentibus, longo interuallo præferatur.

Fuerat antea & rei vxoriæ actio vna ex bonæ fidei iudicijs: sed cùm pleniorem esse ex stipulatu actionem inuenientes, omne ius, quod res vxoria antea habebat, cum multis diuisionibus in actionem ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus: merito rei vxoriæ actione sublata ex stipulatu actio, quæ pro ea introducta est, naturam bonæ fidei iudicij tantùm in exactione dotis meruit, vt bonæ fidei sit. Sed & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem alijs creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cùm ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius prouidentia hoc induximus.

ARGVM.

Quæ olim inter bonæ fidei iudicia & stricti iuris circa compensationes fiebat differentia (vt scilicet in illis ipso iure, in his opposita doli exceptio ne fieret compēsatio) hodie sublata est: hoc igitur iure vtimur, vt quibuscunq; actionibus obiiciatur

com

compēſatio, illas ſtatim iure ipſo aut perimit, aut minuit: deme depoſiti actionem, quæ nulla compenſationis exceptione tollitur.

In bonæ fidei iudicijs libera poteſtas permitti videtur iudici ex bono & æquo æſtimandi, quantum actori reſtitui debeat. In quo & illud continetur, vt ſi quid inuicem præſtare actorem oporteat: eo compenſato, in reliquum is, cum quo actum eſt, debeat condemnari. Sed & in ſtricti iuris iudicijs ex reſcripto diui Marci, oppoſita doli mali exceptione, compenſatio inducebatur. Sed noſtra conſtitutio eaſdem compenſationes, quæ iure aperto nituntur, latius introduxit, vt actiones ipſo iure minuant, ſiue in rem, ſiue in perſonā, ſiue alias quaſcunque: excepta ſola depoſiti actione, cui aliquid compenſationis nomine opponi, ſanè iniquum eſſe credimus: ne ſub prætextu compenſationis, depoſitarum rerum quis exactione defraudetur.

ARGVM.

Arbitrarias actiones eas cognominamus, quæ à mero iudicis arbitrio pendent: in quibus ſi iubēte iudice reus non reſtituat rem, ſoluat, vel exhibeat, poteſt iudex ipſum quantum intereſſe parti perpēderit, pro arbitrio cōdemnare: illud tamen pro viribus curet ius dicēs, vt in his aliiſq; omnibus actionibus certam ferat ſententiam, etiam ſi petitio incerta ſit.

Præterea quaſdam actiones arbitrarias, id

næ fidei iudicia connumeranda hæreditatis petitio esset, an non: nostrà tamen constitutio apertè eam esse bonæ fidei disposuit.

ARGVM.

Rei vxoriæ actione sublata, hodie dotis exigẽdę vel recuperãdæ causa, ex stipulatu actio cõpetit, quæ illius in locũ subrogata, & bonæ fidei est, & tacitæ hypothecæ priuilegio suffulta, vsq; adeò, vt in ea mulier reliquis creditoribus simili hypotheca nitentibus, longo interuallo præferatur.

Fuerat antea & rei vxoriæ actio vna ex bonæ fidei iudicijs: sed cùm pleniorem esse ex stipulatu actionem inuenientes, omne ius, quod res vxoria antea habebat, cum multis diuisionibus in actionem ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus: merito rei vxoriæ actione sublata ex stipulatu actio, quæ pro ea introducta est, naturam bonæ fidei iudicij tantùm in exactione dotis meruit, vt bonæ fidei sit. Sed & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem alijs creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cùm ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius prouidentia hoc induximus.

ARGVM.

Quæ olim inter bonæ fidei iudicia & stricti iuris circa compensationes fiebat differentia (vt scilicet in illis ipso iure, in his opposita doli exceptione fieret compẽsatio) hodie sublata est: hoc igitur iure vtimur, vt quibuscunq; actionibus obijciatur

com

compẽſatio, illas ſtatim iure ipſo aut perimit, aut minuit: deme depoſiti actionem, quæ nulla compenſationis exceptione tollitur.

In bonæ fidei iudicijs libera poteſtas permitti videtur iudici ex bono & æquo æſtimandi, quantum actori reſtitui debeat. In quo & illud continetur, vt ſi quid inuicem præſtare actorem oporteat: eo compenſato, in reliquum is, cum quo actum eſt, debeat condemnari. Sed & in ſtricti iuris iudicijs ex reſcripto diui Marci, oppoſita doli mali exceptione, compenſatio inducebatur. Sed noſtra conſtitutio eaſdem compenſationes, quæ iure aperto nituntur, latius introduxit, vt actiones ipſo iure minuant, ſiue in rem, ſiue in perſonã, ſiue alias quaſcunque: excepta ſola depoſiti actione, cui aliquid compenſationis nomine opponi, ſanè iniquum eſſe credimus: ne ſub prætextu compenſationis, depoſitarum rerum quis exactione defraudetur.

ARGVM.

Arbitrarias actiones eas cognominamus, quæ à mero iudicis arbitrio pendent: in quibus ſi iubẽte iudice reus non reſtituat rem, ſoluat, vel exhibeat, poteſt iudex ipſum quantum intereſſe parti perpẽderit, pro arbitrio cõdemnare: illud tamen pro viribus curet ius dicẽs, vt in his aliiſq; omnibus actionibus certam ferat ſententiam, etiam ſi petitio incerta ſit.

Præterea quaſdam actiones arbitrarias, id

est, ex arbitrio iudicis pendentes appellamus: in quibus, nisi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat: veluti rem restituat, vel exhibeat, vel soluat, vel ex noxali causa seruum dedat, condemnari debeat. Sed istæ actiones, tam in rem, quàm in personam inueniuntur. In rem: veluti Publiciana, Seruiana de rebus coloni, quasi Seruiana, quæ etiam hypothecaria vocatur. In personam: veluti quibus de eo agitur, quod vi, aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cùm id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus & cæteris similibus permittitur iudici ex bono & æquo secundum cuiusque rei, de qua actum est, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat. Curare autem debet iudex, vt omnino quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ, vel rei sententiam ferat: etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.

ARGVM.

Quisquis olim re, loco, tempore, aut causa plusquàm sibi debebatur petiisset, totam rem amittebat, sed D. Iustiniani constitutione cautum est, vt qui loco, quãtitate, aut causa, plus iusto petierit, atque ex hoc damni aliquid aduersario inferatur, eius dãni triplum restituat: si autem ante tempus solutionis litem moueat, inducias quas ex conuentione debitori dederit, vel quæ ex natura actionis indulgentur, in duplum habeat debitor.

Si quis

Si quis agens, intentione sua plus complexus fuerit, quàm ad eum pertineat: à causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facilè in integrũ restituebatur à Prætore, nisi minor erat vigintiquinque annis. Huic enim, sicut in alijs causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuuentute fuerat: ita & in hac causa succurri solitũ erat. Sanè si tam magna causa iusti erroris interueniebat, vt etiam constantissimus quisque labi posset: etiam maiori vigintiquinque annis succurrebatur: veluti, si quis totum legatum petierit: post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam alijs legata data sint, quæ efficiebant, vt plus petiisse videretur petitor, quàm dodrantem, atq; ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, & causa. Re: veluti si quis pro decem aureis, qui ei debebantur viginti petierit: aut si is, cuius ex parte res est, totam eam, vel maiorem partem suam esse intenderit. Tempore: veluti si quis ante diem, vel ante cõditionem petierit. Qua enim ratione qui tardius soluit, quam si luere deberet, minus soluere intelligitur: eadem ratione qui præmaturè petit, plus petere videtur. Loco plus petitur: veluti cùm quis id, quod certo loco sibi dari stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus est. verbi gratia, si is, qui ita stipula-

tus fuerit, Ephesi dare spondes? *Romæ purè intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur: quia vtilitatem, quam haberet promissor, si Ephesi solueret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua scilicet ratio habetur vtilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solueret, quo se soluturum spopondit. Quæ vtilitas plerunque in mercibus maxima inuenitur: veluti vino, oleo, frumento: quæ per singulas regiones diuersa habent pretia. Sed & pecuniæ numeratæ non in omnibus regionibus sub eisdem vsuris fœnerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo vt sibi detur, stipulatus est: pura actione rectè agit. Idq; etiam Prætor monstrat, scilicet, quia vtilitas soluendi salua est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is, qui causa plus petit: vt ecce, si quis ita à te stipuletur,* Hominem Stichum, aut decem aureos dare spōdes? *déinde alterum petat, veluti hominem tantùm, aut decem aureos tantùm. Ideò autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, vtrum pecuniam, an hominem soluere malit. Qui igitur pecuniam tantùm, vel hominem tantùm sibi dari oportere intendit, eripit electionem aduersario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit,*

cit, aduersarij verò sui deteriorem. Qua de causa talis in ea re prodita est actio, vt quis intendat hominẽ Stichum, aut aureos decẽ sibi dari oportere, id est, vt eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichum petat: aut generaliter vinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intelligitur: quia electionem aduersario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit, aliud soluere, quàm quod peteretur. Quinetiam licet vilißimum sit, quod quis petat: nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, vt promissori facilius sit illud soluere, quod maioris pretij est. Sed hæc quidem antea in vsu fuerant: posteà verò lex Zenoniana & nostra rem coarctauit. Et si quidem tempore plus fuerit petitum: quid statui oporteat, Zenonis diuæ memoriæ loquitur constitutio: Sin autem quantitate, vel alio modo, plus fuerit petitum in omne, si quod fortè damnum ex hac causa acciderit, ei, contra quem plus petitum fuerit: commissa tripli condemnatione (sicut suprà diximus) puniatur.

ARGVM.

Qui minus quàm sibi deberetur, iudiciali libello petierit, nihil prohibet, quin coram eodem iudice quod reliqui est petere posſit: idem quoque

iuris est in eo, qui errans aliud pro alio sibi deberi intenderit, cui etiam in eadem instantia errorem corrigere conceditur.

Si minus intentione sua complexus fuerit actor, quàm ad eum pertineat: veluti si cùm ei decem aurei deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit: aut si cùm totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquum enim nihilominus iudex aduersarium eodem iudicio ei condemnat, ex constitutione diuæ memoriæ Zenonis. Si quis aliud pro alio intenderit nihil, eum periclitari placet: sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere ei permittitur: veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

ARGVM.

Adest sexta, huiúsque tractatus nouissima actionum diuisio, vt quædã sint solidi persequutoriæ, quædam verò quibus non semper solidum consequimur: quarum aliquot exempla vsque ad tituli metas subiciuntur.

Sunt præterea quædam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, persequimur: sed modò solidum persequimur, modò minus, vt ecce, si in peculium filij seruíve agamus. Nam si non minus in peculio sit, quàm

per

persequimur: in solidum dominus paterve condemnatur. si verò minus inueniatur: eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. Quẽadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus.

*Adnota, Maritum, dotis restituendæ nomine conuentum, non vltra, quàm facere posſit condemnandum.

Item si de dote in iudicio mulier agat: placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere posſit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrãt facultates eius: in solidum damnatur. si minus: in tantũ, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito quasi retentio concessa est: quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet. Sed & si quis cum parente suo patronóve agat: itẽ si socius cum socio, iudicio societatis agat: non plus actor consequitur, quàm aduersarius eius facere potest. Idem est si quis ex donatione sua conueniatur.

ARGVM.

Compẽsationis exceptio obiecta petitioni, efficit, vt vltro citróque debito compensato, in eo iudex reum petitori condemnet, quod reliquum tantùm debet.

Com

Compensationes quoque oppositæ plerunque efficiunt, vt minus quisque consequatur, quàm ei debeatur. Nam ex bono & æquo habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa præstare oportet, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut iam dictum est.

ARGVM.

Qui bonis cessit, quanuis postea pinguior arriserit fortuna, non tamē vlterius quàm facere potest conueniendus est.

Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat: ex integro in id, quod facere potest, creditores experiuntur. inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis, in solidum damnari.

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur,

TIT. VII.

Qvia tamen superius mentionem habuimus de actione qua in peculium filiorum seruorúmque agitur: opus est, vt de hac actione & de cæteris, quæ eorundem nomine in parentes dominósve dari solent, diligentius admoneamus. Et quia siue cum seruis negotium gestum sit, siue cum ijs, qui in potestate parentum sunt, eadem ferè iura seruantur: ne verbosa

bosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam serui dominique, idem intellecturi de liberis quoque & parentibus quorum in potestate sunt. Nam si quid in his propriè seruetur, separatim ostendemus. Si igitur iussu domini cum seruo negotium gestum erit. in solidum Prætor aduersus dominum actionem pollicetur: scilicet quia is, qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

ARGVM.

Qui seruum, aut hominem liberum, naui, tabernæ, aut cuiuis negotiationi præfecerit, in id quod eius rei nomine, cui præpositus fuerit, cōtractum est, in solidum obligatur.

Eadem ratione Prætor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cùm quis seruum suum magistrum naui præposuerit, & quid cum eo eius rei gratia, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideò autem exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus nauis quæstus pertinet. Institoria tunc locum habet, cùm quis tabernæ fortè, aut cuilibet negotiationi seruum suum præposuerit, & quid cum eo eius rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideò autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, institores vocantur. Istas tamen duas actiones

nes Prætor reddit, & si liberum quis hominem, aut alienum seruum naui, aut tabernæ, aut cuilibet negotiationi præposuerit, scilicet, quia eadem æquitatis ratio etiam eo casu interueniat.

ARGVM.

Si seruus in peculiari merce sciente domino negotians, ex cōtractu quibusdam creditoribus obnoxius fiat, tunc si quid inde etiā domino debeatur, inter eum cęterósque creditores merces peculiares secundum ratam cuiusque portionem inuicem contribuuntur: quod si cui creditorū minus quàm oporteat contigerit, actione (quæ tributoria dicitur) aduersus dominum experitur.

Introduxit & aliam actionem Prætor, quæ tributoria vocatur. Nanque si seruus in peculiari merce sciente domino negotietur, & quid cum eo eius rei causa contractum erit: ita Prætor ius dicit, vt quicquid in his mercibus erit, quódque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, & cæteros creditores, pro rata portione distribuatur. & ideo tributoria vocatur, quia ipsi domino distributionem Prætor permittit. Nam si quis ex creditoribus queratur quasi minus ei tributum sit, quàm oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quæ tributoria appellatur.

ARGVM.

Quod ex contractu serui (etiam inscio domino inito) in domini vtilitatem versum est, id solidum

solue

soluere cogitur: in rem autē versum intelligimus, si quid seruus impenderit, quo meliorē rem dominus habeat aut nō deteriorem: vt exemplis aperitur. Quod si versum nō fuit, eatenus tātū tenetur dominus, quatenus vires peculij sese extendunt.

Præterea introducta est actio de peculio, déque eo, quod in rem domini versum erit: vt quamuis sine voluntate domini negotium gestum erit: tamen siue quid in rem eius versum fuerit, id totum præstare debeat: siue quid non sit in rem eius versum, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessariò in rem eius impenderit seruus: veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familiæ frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem puta aureis, quos seruus tuus à Titio mutuo accepit, creditori tuo quinque aureos soluerit, reliquos verò quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem insolidum damnari debes: pro cæteris verò quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuā versi fuerint: totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim vna est actio, qua de peculio, déque eo, quod in rem domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex, apud quem de ea actione agitur,

antè

antè dispicere solet, an in rem domini versum sit: nec aliter ad peculij æstimationem transit, quàm aut nihil in rem domini versum intelligatur, aut non totum. Cùm autem quæritur, quantum in peculio sit: antè deducitur, quicquid seruus domino, eíve, qui in potestate eius sit, debet: & quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet seruus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio: veluti si is in ipsius peculio sit. quod eò pertinet, vt si quid vicario suo seruus debeat: id ex peculio eius non deducatur. Cæterùm dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit, cuíque institoria vel exercitoria actio competit: de peculio, déq; eo, quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillimè solidum ex contractu consequi posit: se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere seruum peculium, & tantum habere, vt solidum sibi solui posit.

ARGVM.

Hæc inter actionem de peculio, & tributoriam inest differentia, quòd in priori quod domino debetur ante omnia deducitur, in posteriori verò dominus, tanquam extraneus cum cęteris creditoribus in tributum vocatur, item in illa totius peculii ratio habetur, in hac eius tantùm in quo negotiatus est seruus. quo fit vt quandoque vna, quandoque altera experi expediat.

Is quoq;

Is quoque, cui tributoria actio competit, æquè de peculio, & de in rem verso agere potest. Sed sanè huic modò tributoria expedit agere, modò de peculio, & de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio præcipua non est, id est, quod domino debetur, non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius & cæteri creditores. At in actione de peculio antè deducitur, quod domino debetur: & in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculij ratio habetur: at in tributoria, eius tantùm, quo negotiatur. Et potest quisque tertia fortè parte peculij, aut quarta, vel etiam minima negotiari: maiorem autẽ partem in prædijs, vel mancipijs, aut fœnebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet. Certè, qui potest probare in rem domini versum esse: de in rem verso agere debet. Quæ diximus de seruo & domino, eadem intelligimus, & de filio, & filia, & nepote, & nepte, & patre auóve, cuius in potestate sunt.

ARGVM.

Qui filiofamiliâs in patria potestate constituto mutuam dederit pecuniam, is neq; in patrem, neque in filium (etiam postquã sui iuris effectus est) vllam babet actionem Senatusconsulto Macedoniano ita constituente.

Illud propriè seruatur in eorum persona,

quod Senatusconsultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in potestate parentis sunt: & ei, qui crediderit, denegatur actio tam aduersus ipsum filium filiámve, nepotem neptémve (siue adhuc in potestate sint, siue morte parentis, vel emancipatione, suæ potestatis esse cœperint) quam aduersus patrem, auúmve: siue eos habeat adhuc in potestate, siue emancipauerit. Quæ ideo senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitæ parentum insidiabantur. Illud in summa admonendi sumus, id, quod iussu patris dominíve contractum fuerit, quódque in rem eius versum erit: directò quoque posse à patre dominóve condici, tanquàm si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque, qui exercitoria vel institoria actione tenetur, directò posse condici placet: quia huius quoque iussu contractum intelligitur.

De noxalibus actionibus,
TIT. VIII.

ARGVM.

Quoties alienus seruus noxam, seu damnũ cuipiam intulerit, actio noxalis aduersus dominum instituitur: qua si condemnatus fuerit, ei licet aut damnum soluere, aut ipsius serui datione, damni vitare æstimationẽ. is tamẽ, cui noxæ deditus est, quanuis dominus serui sit effectus, eum tamen postea damnũ resarcientẽ, manumittere cogitur.

Ex

Ex maleficijs seruorum: veluti si furtum fecerint: aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiserint: noxales actiones proditæ sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis æstimationem sufferre, aut ipsum hominem noxæ dedere. Noxa autem est ipsum corpus, quod nocuit, id est, seruus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum, damnũ, rapina, iniuria. Summa autem ratione permissum est noxæ deditione fungi. Nanque erat iniquum, nequitiam eorum vltra ipsorum corpora dominis damnosam esse. Dominus noxali iudicio serui sui nomine conuentus, seruum actori noxæ dedẽdo liberatur: nec minus in perpetuum eius serui dominium à domino transfertur. Sin autem damnum ei, cui deditus est, seruus resarcierit quæsita pecunia: auxilio Prætoris inuito domino manumittetur. Sunt autem constitutæ noxales actiones, aut legibus, aut edicto Prætoris. Legibus: veluti, furti ex lege duodecim Tabularum, damni, iniuriæ ex lege Aquilia. Edicto Prætoris, veluti iniuriarum, & vi bonorum raptorum.

*Adnotato, Noxalem actionem sequi caput, quod noxam dedit, id est, dari aduersum quoscunque serui possessores: tametsi adhuc liber esset, cùm deliquit.

Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si seruus tuus noxam commiserit: quãdiu

in tua poteſtate ſit, tecum eſt actio. Si autem in alterius poteſtatem peruenerit, cum illo incipit actio eſſe. At ſi manumiſſus fuerit: directò ipſe tenetur, & extinguitur noxæ deditio. Ex diuerſo quoque directa actio noxalis eſſe incipit. Nam ſi liber homo noxiam commiſerit, & is ſeruus tuus eſſe cœperit (quod quibuſdam caſibus effici primo libro tradidimus) incipit tecum eſſe noxalis actio, quæ antè directa fuiſſet.

* Adnotato, Quoties ab initio actionis ortus impeditur, quanquam res ad eum caſum perueniat, in quo naſci actio poſſet, nihilomagis ſuſcitatur vel oritur actio: è regione autẽ, quæ ſemel nata eſt obligatio: ſi in eum caſum res perducatur, à quo initium capere non poſſet, euaneſcit.

Si ſeruus domino noxiam commiſerit: actio nulla naſcitur. Nanque inter dominum, & eum, qui in poteſtate eius eſt, nulla obligatio naſci poteſt. Ideóq; & ſi in alienam poteſtatem ſeruus peruenerit, aut manumiſſus fuerit: neq; cum ipſo, neque cum eo, cuius nunc in poteſtate ſit, agi poteſt. Vnde ſi alienus ſeruus noxiam tibi commiſerit, & is poſtea in poteſtate tua eſſe cœperit, interdicitur actio: quia in eum caſum deducta ſit, in quo conſiſtere non potuit. Ideóq; licet exierit de tua poteſtate, agere non potes: quemadmodum ſi dominus in ſeruum ſuum aliquid commiſerit: nec ſi manumiſſus,

aut

aut alienatus fuerit seruus, ullam actionem contra dominum habere potest.

ARGVM.

Veteri iure filiifamiliâs noxiam inferentes, non secus atque serui, noxæ dedebantur: quod, vtpote asperum, & inhumanum hoc iure exauthoratum fuit: cùm filiusfamiliâs qui deliquit, ipse conueniri posit.

Sed veteres quidem hoc in filijs familiarum masculis, & fœminis admisere. noua autem hominum conuersatio huiusmodi asperitatem rectè respuendam esse existimauit, & ab vsu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, & maximè filiam, in noxam alij dari: vt penè per filij corpus pater magis, quàm filius periclitetur? cùm in filiabus, etiam pudicitiæ fauor hoc bene excludat. Et ideo placuit in seruos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cùm apud veteres legum commentatores inuenerimus sæpius dictum, ipsos filiosfamiliarum pro suis delictis posse conueniri.

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur,

TIT. IX.

ARGVM.

Quoties quadrupes contra innatam sui generis consuetudinẽ commota, feritate, lasciuia, vel alio quouis modo damnũ intulerit, actio noxalis ad-

tus fuerit, Ephesi dare spondes? *Romæ purè intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur: quia vtilitatem, quam haberet promissor, si Ephesi solueret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua scilicet ratio habetur vtilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solueret, quo se soluturum spopondit. Quæ vtilitas plerunque in mercibus maxima inuenitur: veluti vino, oleo, frumento: quæ per singulas regiones diuersa habent pretia. Sed & pecuniæ numeratæ non in omnibus regionibus sub eisdem vsuris fœnerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo vt sibi detur, stipulatus est: pura actione rectè agit. Idq; etiam Prætor monstrat, scilicet, quia vtilitas soluendi salua est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is, qui causa plus petit: vt ecce, si quis ita à te stipuletur,* Hominem Stichum, aut decem aureos dare spõdes? *deinde alterum petat, veluti hominem tantùm, aut decem aureos tantùm. Ideò autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, vtrum pecuniam, an hominem soluere malit. Qui igitur pecuniam tantùm, vel hominem tantùm sibi dari oportere intendit, eripit electionem aduersario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit,*

cit, aduersarij verò sui deteriorem. Qua de causa talis in ea re prodita est actio, vt quis intendat hominẽ Stichum, aut aureos decẽ sibi dari oportere, id est, vt eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichum petat: aut generaliter vinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intelligitur: quia electionem aduersario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit, aliud soluere, quàm quod peteretur. Quinetiam licet vilißimum sit, quod quis petat: nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, vt promissori facilius sit illud soluere, quod maioris pretij est. Sed hæc quidem antea in vsu fuerant: posteà verò lex Zenoniana & nostra rem coarctauit. Et si quidem tempore plus fuerit petitum: quid statui oporteat, Zenonis diuæ memoriæ loquitur constitutio: Sin autem quantitate, vel alio modo, plus fuerit petitum in omne, si quod fortè damnum ex hac causa acciderit, ei, contra quem plus petitum fuerit: commissa tripli condemnatione (sicut suprà diximus) puniatur.

ARGVM.

Qui minus quàm sibi deberetur, iudiciali libello petierit, nihil prohibet, quin coram eodem iudice quod reliqui est petere possit: idem quoque

iuris est in eo, qui errans aliud pro alio sibi deberi intenderit, cui etiam in eadem instantia errorem corrigere conceditur.

Si minus intentione sua complexus fuerit actor, quàm ad eum pertineat: veluti si cùm ei decem aurei deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit: aut si cùm totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquum enim nihilominus iudex aduersarium eodem iudicio ei condemnat, ex constitutione diuæ memoriæ Zenonis. Si quis aliud pro alio intenderit nihil, eum periclitari placet: sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere ei permittitur: veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

ARGVM.

Adest sexta, huiúsque tractatus nouissima actionum diuisio, vt quædā sint solidi persequutoriæ, quædam verò quibus non semper solidum consequimur: quarum aliquot exempla vsque ad tituli metas subiciuntur.

Sunt præterea quædam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, persequimur: sed modò solidum persequimur, modò minus, vt ecce, si in peculium filij seruíve agamus. Nam si non minus in peculio sit, quàm

per

persequimur: in solidum dominus paterve condemnatur. si verò minus inueniatur: eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. Quẽadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus.

*Adnota, Maritum, dotis restituendæ nomine conuentum, non vltra, quàm facere posſit condemnandum.

Item si de dote in iudicio mulier agat: placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere posſit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrãt facultates eius: in solidum damnatur. si minus: in tantũ, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito quasi retentio concessa est: quia ipso iure necessarijs sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet. Sed & si quis cum parente suo patronóve agat: itẽ si socius cum socio, iudicio societatis agat: non plus actor consequitur, quàm aduersarius eius facere potest. Idem est si quis ex donatione sua conueniatur.

ARGVM.

Compẽsationis exceptio obiecta petitioni, efficit, vt vltro citróque debito compensato, in eo iudex reum petitori condemnet, quod reliquum tantùm debet.

Com

Compensationes quoque oppositæ plerunque efficiunt, vt minus quisque consequatur, quàm ei debeatur. Nam ex bono & æquo habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa præstare oportet, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut iam dictum est.

ARGVM.

Qui bonis cessit, quanuis postea pinguior arriserit fortuna, non tamẽ vlterius quàm facere potest conueniendus est.

Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat: ex integro in id, quod facere potest, creditores experiuntur. inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis, in solidum damnari.

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur,

TIT. VII.

QVia tamen superius mentionem habuimus de actione qua in peculium filiorum seruorúmque agitur: opus est, vt de hac actione & de cæteris, quæ eorundem nomine in parentes dominósve dari solent, diligentius admoneamus. Et quia siue cum seruis negotium gestum sit, siue cum ijs, qui in potestate parentum sunt, eadem ferè iura seruantur: ne verbosa

bosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam serui dominique, idem intellecturi de liberis quoque & parentibus quorum in potestate sunt. Nam si quid in his propriè seruetur, separatim ostendemus. Si igitur iussu domini cum seruo negotium gestum erit. in solidum Prætor aduersus dominum actionem pollicetur: scilicet quia is, qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

ARGVM.

Qui seruum, aut hominem liberum, naui, tabernæ, aut cuiuis negotiationi præfecerit, in id quod eius rei nomine, cui præpositus fuerit, cõtractum est, in solidum obligatur.

Eadem ratione Prætor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cùm quis seruum suum magistrum naui præposuerit, & quid cum eo eius rei gratia, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideò autem exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus nauis quæstus pertinet. Institoria tunc locum habet, cùm quis tabernæ fortè, aut cuilibet negotiationi seruum suum præposuerit, & quid cum eo eius rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideò autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, institores vocantur. Istas tamen duas actiones

nes

nes Prætor reddit, & si liberum quis hominem, aut alienum seruum naui, aut tabernæ, aut cuilibet negotiationi præposuerit, scilicet, quia eadem æquitatis ratio etiam eo casu interueniat.

ARGVM.

Si seruus in peculiari merce sciente domino negotians, ex cōtractu quibusdam creditoribus obnoxius fiat, tunc si quid inde etiā domino debeatur, inter eum cęterósque creditores merces peculiares secundum ratam cuiusque portionem inuicem contribuuntur: quod si cui creditorū minus quàm oporteat contigerit, actione (quæ tributoria dicitur) aduersus dominum experitur.

Introduxit & aliam actionem Prætor, quæ tributoria vocatur. Nanque si seruus in peculiari merce sciente domino negotietur, & quid cum eo eius rei causa contractum erit: ita Prætor ius dicit, vt quicquid in his mercibus erit, quódque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, & cæteros creditores, pro rata portione distribuatur. & ideo tributoria vocatur, quia ipsi domino distributionem Prætor permittit. Nam si quis ex creditoribus queratur quasi minus ei tributum sit, quàm oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quæ tributoria appellatur.

ARGVM.

Quod ex contractu serui (etiam inscio domino inito) in domini vtilitatem versum est, id solidum

solue

soluere cogitur: in rem autẽ versum intelligimus, si quid seruus impenderit, quo meliorẽ rem domi nus habeat aut nõ deteriorem: vt exemplis aperi-tur. Quod si versum nõ fuit, eatenus tãtũ tenetur dominus, quatenus vires peculij sese extendunt.

Præterea introducta est actio de peculio, déque eo, quod in rem domini versum erit: vt quanuis sine voluntate domini negotium ge-stum erit: tamen siue quid in rem eius versum fuerit, id totum præstare debeat: siue quid non sit in rem eius versum, id eatenus præstare de-beat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessa-riò in rem eius impenderit seruus: veluti si mu-tuatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familiæ frumen-tum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem puta aureis, quos seruus tuus à Ti-tio mutuo accepit, creditori tuo quinque au-reos soluerit, reliquos verò quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in soli-dum damnari debes: pro cæteris verò quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo scili-cet apparet, si toti decem aurei in rem tuã ver-si fuerint: totos decem aureos Titium conse-qui posse. Licet enim vna est actio, qua de pe-culio, déque eo, quod in rem domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex, apud quem de ea actione agitur, antè

antè dispicere solet, an in rem domini versum sit: nec aliter ad peculij æstimationem transit, quàm aut nihil in rem domini versum intelligatur, aut non totum. Cùm autem quæritur, quantum in peculio sit: antè deducitur, quicquid seruus domino, eíve, qui in potestate eius sit, debet: & quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet seruus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio: veluti si is in ipsius peculio sit. quod eò pertinet, vt si quid vicario suo seruus debeat: id ex peculio eius non deducatur. Cæterùm dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit, cuíque institoria vel exercitoria actio competit: de peculio, déq; eo, quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillimè solidum ex contractu consequi posit: se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere seruum peculium, & tantum habere, vt solidum sibi solui posit.

ARGVM.

Hæc inter actionem de peculio, & tributoriam inest differentia, quòd in priori quod domino debetur ante omnia deducitur, in posteriori verò dominus, tanquam extraneus cum cęteris creditoribus in tributum vocatur, item in illa totius peculii ratio habetur, in hac eius tantùm in quo negotiatus est seruus. quo fit vt quandoque vna, quandoque altera experi expediat.

Is quoq;

Is quoque, cui tributoria actio competit, æquè de peculio, & de in rem verso agere potest. Sed sanè huic modò tributoria expedit agere, modò de peculio, & de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio præcipua non est, id est, quod domino debetur, non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius & cæteri creditores. At in actione de peculio antè deducitur, quod domino debetur: & in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculij ratio habetur: at in tributoria, eius tantùm, quo negotiatur. Et potest quisque tertia fortè parte peculij, aut quarta, vel etiam minima negotiari: maiorem autè partem in prædijs, vel mancipijs, aut fœnebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet. Certè, qui potest probare in rem domini versum esse: de in rem verso agere debet. Quæ diximus de seruo & domino, eadem intelligimus, & de filio, & filia, & nepote, & nepte, & patre auóve, cuius in potestate sunt.

ARGVM.

Qui filiofamiliâs in patria potestate constituto mutuam dederit pecuniam, is neq; in patrem, neque in filium (etiam postquã sui iuris effectus est) vllam babet actionem Senatusconsulto Macedoniano ita constituente.

Illud propriè seruatur in eorum persona,

quod Senatusconsultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in potestate parentis sunt: & ei, qui crediderit, denegatur actio tam aduersus ipsum filium filiámve, nepotem neptémve (siue adhuc in potestate sint, siue morte parentis, vel emancipatione, suæ potestatis esse cœperint) quam aduersus patrem, auúmve: siue eos habeat adhuc in potestate, siue emancipauerit. Quæ ideo senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitæ parentum insidiabantur. Illud in summa admonendi sumus, id, quod iussu patris dominíve contractum fuerit, quódque in rem eius versum erit: directò quoque posse à patre dominóve condici, tanquàm si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque, qui exercitoria vel institoria actione tenetur, directò posse condici placet: quia huius quoque iussu contractum intelligitur.

De noxalibus actionibus, *TIT. VIII.*

ARGVM.

Quoties alienus seruus noxam, seu damnũ cuipiam intulerit, actio noxalis aduersus dominum instituitur: qua si condemnatus fuerit, ei licet aut damnum soluere, aut ipsius serui datione, damni vitare æstimationẽ. is tamẽ, cui noxæ deditus est, quamuis dominus serui sit effectus, eum tamen postea damnũ resarcientẽ, manumittere cogitur.

Ex

EX maleficiis seruorum: veluti si furtum fecerint: aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiserint: noxales actiones proditæ sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis æstimationem sufferre, aut ipsum hominem noxæ dedere. Noxa autem est ipsum corpus, quod nocuit, id est, seruus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum, damnũ, rapina, iniuria. Summa autem ratione permissum est noxæ deditione fungi. Nanque erat iniquum, nequitiam eorum vltra ipsorum corpora dominis damnosam esse. Dominus noxali iudicio serui sui nomine conuentus, seruum actori noxæ dedẽdo liberatur: nec minus in perpetuum eius serui dominium à domino transfertur. Sin autem damnum ei, cui deditus est, seruus resarcierit quæsita pecunia: auxilio Prætoris inuito domino manumittetur. Sunt autem constitutæ noxales actiones, aut legibus, aut edicto Prætoris. Legibus: veluti, furti ex lege duodecim Tabularum, damni, iniuriæ ex lege Aquilia. Edicto Prætoris, veluti iniuriarum, & vi bonorum raptorum.

*Adnotato, Noxalem actionem sequi caput, quod noxam dedit, id est, dari aduersum quoscunque serui possessores: tametsi adhuc liber esset, cùm deliquit.

Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si seruus tuus noxam commiserit: quãdiu

aut alienatus fuerit seruus, vllam actionem contra dominum habere potest.

ARGVM.

Veteri iure filiifamiliâs noxiam inferentes, non secus atque serui, noxæ dedebantur: quod, vtpote asperum, & inhumanum hoc iure exauthoratum fuit: cùm filiusfamiliâs qui deliquit, ipse conueniri posSit.

Sed veteres quidem hoc in filijs familiarum masculis, & fœminis admisere. noua autem hominum conuersatio huiusmodi asperitatem rectè respuendam esse existimauit, & ab vsu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, & maximè filiam, in noxam alij dari: vt penè per filij corpus pater magis, quàm filius periclitetur? cùm in filiabus, etiam pudicitiæ fauor hoc bene excludat. Et ideo placuit in seruos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cùm apud veteres legum commentatores inuenerimus sæpius dictum, ipsos filiosfamiliarum pro suis delictis posse conueniri.

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur,
TIT. IX.

ARGVM.

Quoties quadrupes contra innatam sui generis consuetudinē commota, feritate, lasciuia, vel alio quouis modo damnū intulerit, actio noxalis ad-

uersum quadrupedis dominum adcommodatur: vt aut damni æstimationem soluat, aut animal noxæ dedat.

*ANimalium nomine, quæ ratione caret, si qua lasciuia, aut * pauore, aut feritate pauperiem fecerint: noxalis actio lege duodecim Tabularũ prodita est. Quæ animalia si noxæ dedantur, proficiunt reo ad liberationẽ: quia ita lex duodecim Tabularũ scripta est: vtputa,*

feruo-

Si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus, cornu petierit.

Hæc autem actio in iis, quæ contra naturam mouentur, locum habet. Cæterùm si genitalis sit feritas, cessat actio. Deniq; si vrsus fugerit à domino, & sic nocuerit: non potest quondam dominus conueniri: quia desiit dominus esse, vbi fera euasit. Pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Hæc quidem ad noxalem pertinent actionem.

*Adnota, Quoties plures pœnales actiones pro eodem facto competunt, concursu inuicem nequaquam se perimunt.

Cæterùm sciendum est, ædilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, vrsum, leonem ibi habere, quà vulgò iter sit. & si aduersus ea factum erit, & nocitum libero homini esse dicatur: quod bonum, & æquum iudici videtur, tanti dominus condemnetur. Cæterarum verò

rer

rerum quanti damnum datum sit, dupli. Præter has autem ædilitias actiones, & de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, præsertim pœnales, de eadem concurrentes, alia aliam consumit.

De ijs, per quos agere possumus,

TIT. X.

NVnc admonendi sumus agere posse quemlibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cùm olim in vsu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Præterea lege Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut Reipublicæ causa abessent, quíve in eorum cuius tutela essent. Sed quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine, neque agere, neque excipere actionem licebat. cœperunt homines per procuratores litigare. Nam & morbus, & ætas, & necessaria peregrinatio, itémq; aliæ multæ causæ sæpe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi poßint. Procurator neque certis verbis, neque præsente semper aduersario, imò plerunque eo ignorante constituitur. Cuicunque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere: is tuus procurator intelli-

gitur. Tutores & curatores quẽadmodum constituantur, primo libro expositum est.

De satisdationibus,

TIT. XI.

ARGVM.

Antiquo iure, quisquis in rem, vel in personam suo nomine agebat, satisdare nõ adstringebatur: alieno autẽ nomine agens, rem ratam dominum habiturum præstare debebat. Cæterùm reus in rem actione conuentus, siue suo, siue alieno nomine iudicium susciperet, satisdationis iudicatũ solui, onere grauabatur: personali verò actione impetitus, ita demũ, si alieno nomine defendebatur.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium nouitas per vsum amplexa est. Olim enim, si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur: vt si victus esset: nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationem: potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus eius, quæ satisdatio appellatur, Iudicatum solui. *Vnde autem si appelletur, facile est intelligere. Nanque stipulabatur quis, vt solueretur sibi, quod fuisset iudicatũ. Multò magis is, qui in rem actione conueniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator verò si in rem agebat: satisdare iubebatur, rem ratam dominum habiturum. Periculum*

culum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores verò et curatores eodem modo, quo & procuratores satisdare debere, verba edicti faciebant: sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Hæc ita erant, si in rem agebatur. Si verò in personam: ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione, qua in rem agitur: ab eius verò parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interueniret, omnimodo satisdaret: quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. Quòd si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam: Iudicatum solui *satisdare cogebatur.*

ARGVM.

Suprascriptis satisdationibus exauthoratis hodie reus, quamuis actione suo nomine conuentus, de lite ad finem vsque prosequenda quandoque satisdatione idonea, quandoque iuratoria cautione cauere debet.

Sed hodie hæc aliter obseruantur. Siue enim quis in rem actione conuenitur, siue personali suo nomine: nullam satisdationem pro litis æstimatione dare compellitur, sed pro sua tantùm persona, quòd in iudicio permaneat vsque ad terminum litis, vel committitur suæ promissioni cum iureiurando (quam iuratoriam cautionem vocant) vel nudam promissionem, vel satisdationem pro qualitate personæ suæ dare compellitur.

ARGVM.

Toties actoris procurator rati cautionem præstare debet, quoties de mandato dubitatur: quod etiam in procuratore eorum locum sibi vendicat, qui alienarum rerum administratores sunt, rei autem conuenti procurator (etiam mandato munitus) iudicatum solui satisdare debet: à quo satisdandi onere releuatur, domino iudicialiter, vel extra, eius nomine cum clausulis opportunis, & bonorum hypotheca, de iudicato soluendo fideiubente.

Si autem per procuratorem lis, vel infertur, vel suscipitur: in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmauerit, ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur: eodem obseruando, & si tutor, vel curator, vel aliæ tales personæ, quæ alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt. Si verò aliquis conuenitur: si quidem præsens, procuratorem dare paratus est: potest vel ipse in iudicium venire, & sui procuratoris personam per Iudicatum solui *satisdationem solenni stipulatione firmare: vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnibus* Iudicatum solui *satisdationis clausulis, vbi & de hypotheca suarum rerum conuenire compellitur: siue in iudicio*

promi

promiserit, siue extra iudicium cauerit: vt tam ipse, quàm hæredes eius obligentur.

ARGVM.

Qui (lite à domino conteſtata) procurator conſtitutus eſt, cauere debet, dominum ſententiæ recitandæ tempore in iudicium venturum, alioqui litis æſtimationem ſe præſtiturum.

Alia inſuper cautela, vel ſatiſdatione propter perſonam ipſius exponenda, quòd tempore ſententiæ recitandæ in iudicium veniet, vel ſi non venerit, omnia dabit fideiuſſor, quæ in condemnatione continẽtur, niſi fuerit prouocatum.

ARGVM.

Quiſquis abſentis defenſionem ſubire vult, eum iudicatum ſolui ſatiſdare operæpretium eſt.

Si verò reus præſto ex quacunque cauſa non fuerit, & alius velit defenſionem eius ſubire: nulla differentia inter actiones in rem vel perſonales, introducenda, poteſt hoc facere: ita tamen, vt ſatiſdationem Iudicatum ſolui *pro litis æſtimatione præſtet. Nemo enim ſecundum veterem regulam (vt iam dictum eſt) alienæ rei ſine ſatiſdatione defenſor idoneus intelligitur. Quæ omnia apertius & perfectius quotidiano iudiciorum vſu in ipſis rerum documentis apparent. Quam formam non ſolùm in hac regia vrbe, ſed etiã in omnibus noſtris prouincijs (etſi propter imperitiam fortè aliter celebratur) obtinere cẽſemus: quũ neceſſe ſit omnes prouincias,*

cap

caput omnium nostrarum ciuitatum, id est hác regiam vrbem, eiúsque obseruantiam sequi.

De perpetuis & temporalibus actionibus, & quæ ad hæredes & in hæredes transeunt,

TIT. XII.

ARGVM.

Quæque à iure ciuili institutæ fuerunt actiones, olim quidem perpetuæ erant: hodie verò certis sunt finibus limitatæ. Prætoriæ autem si pœnales existant, anno perimuntur: dempta furti manifesti actione. sin rei persequutoriæ sunt, perpetuò dantur.

HOc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quæ ex lege, senatúsve consulto, siue ex sacris constitutionibus proficiscuntur: perpetuò solere antiquitus competere, donec sacræ constitutiones, tam in rem, quàm in personam actionibus certos fines dederunt. eas verò quæ ex propria Prætoris iurisdictione pendent, plerunq; intra annum viuere, nã & ipsius Prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur, id est, vsque ad finem constitutionibus introductum: quales sunt eæ, quas bonorum possessori, cæterísq;, qui hæredis loco sunt: adcommodat. Furti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius Prætoris

toris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuò datur. absurdum enim esse existimauit anno eam terminari.

ARGVM.

Ex maleficiis pœnales actiones, quanuis contra hæredes non dentur, hæredibus tamẽ offensi dantur; excepta actione iniuriarum: actiones autẽ ex contractu dolo inito aduersum hæredes (si nihil ex eo ad eos peruenerit) minimè cōpetunt. Omnes tamen pœnales actiones, lite contestata contra hæredes transeunt.

Non autem omnes actiones quæ in aliquam aut ipso iure competunt, aut à Prætore dantur: & in hæredem æquè competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficijs pœnales actiones in hæredem rei non competere: veluti furti, vi bonorum raptorũ, iniuriarum, damni iniuriæ. Sed hæredibus huiusmodi actiones competũt, nec denegantur: excepta iniuriarum actione, & si qua alia similis inueniatur. Aliquando tamen etiam ex cōtractu actio contra hæredem competit: veluti cùm testator dolosè versatus sit, & ad hæredem eius nihil ex eo dolo peruenit. Pœnales autem actiones, quas suprà diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ: & hæredibus dantur, & contra hæredes transeunt.

ARGVM.

Si pendente adhuc iudicio reus satisfecerit, ab obseruatione iudicii absoluendus est.

Super-

Supereſt, vt admoneamus, quòd ſi ante rem iudicatam is, cum quo actum eſt, ſatisfaciat actori: officio iudicis conuenit eum abſoluere, licet in ea cauſa fuiſſet iudicij accipiendi tempore, vt damnari deberet. & hoc eſt, quod antea vulgò dicebatur, omnia iudicia abſolutoria eſſe.

De exceptionibus,
TIT. XIII.

ARGVM.

Inſtitutæ idcirco fuerunt exceptiones, vt qui ipſo iure obnoxii ſunt, iniquas petitorum actiones excludant: quod exemplis aperitur.

SEquitur, vt de exceptionibus diſpiciamus. Comparatæ autem ſunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. Sæpe enim accidit, vt licet ipſa perſecutio, qua actor experitur, iuſta ſit, tamen iniqua ſit aduerſus eum, cum quo agitur. Verbi gratia, ſi metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapſus ſtipulanti Titio promiſiſti quod non debueras promittere: palàm eſt iure ciuili te obligatum eſſe. et actio qua intẽditur, dare te oportere, efficax eſt: ſed iniquum eſt te condemnari. Ideóq; datur tibi exceptio, quod metus cauſa, aut doli mali, aut in factum compoſita ad impugnandum actionem.

ARGVM.

Qui futuræ numerationis ſpe mutuum recepiſſe ſcriptis faſſus fuit, exceptione non numeratæ pecuniæ tutus eſt.

Idem

Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam à te stipulatus fuerit, neque numerauerit. Nam eã pecuniã à te petere posse eum, certum est. dare enim te oportet, quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari: placet exceptione pecuniæ non numeratæ te defendi debere, cuius tempora nos (secundum quod iam superioribus libris scriptũ est) cõstitutione nostra coarctauimus.

ARGVM.

Si debitori creditor nõ petere pactus fuerit, ex pacto præcedens obligatio non perimitur: sed pacti conuenti exceptio aduersus creditorem agentem paratur.

Præterea debitor, si pactus fuerit cum creditore, ne à se pecunia peteretur: nihilominus obligatus manet: quia pacto conuento obligationes non omnino dissoluuntur. qua de causa efficax est aduersus eum actio, quam actor intendit, si apparet eum dare oportere. sed quia iniquum est, contra pactionem eum cõdemnari, defenditur per exceptionem pacti conuenti.

ARGVM.

Qui iureiurando delato se nihil debere asseruit, ipso iure liberatus non est: sed exceptione iurisiurandi munitus æquè si quis in rem cõuentus, rem petitam suam esse iurauerit, non propterea actor dominus esse desinit, verùm exceptio iurisiurandi sibi postea vindicanti obstabit.

Aequè si debitor creditore deferente iurauerit, nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet. sed quia iniquum est de periurio quæri: defenditur per exceptionem iurisiurandi. In ijs quoq; actionibus, quibus in rem agitur, æquè necessariæ sunt exceptiones: veluti si petitore deferente possessor iurauerit eam rem suam esse, & nihilominus petitor eandem rem vendicet. licet enim verum sit, quod intẽdit, id est, rẽ eius esse: iniquum tamen est possessorem condemnari.

ARGVM.

Absolutio rei conuenti primæuam obligationem minimè tollit, absoluto tamen rei iudicatæ exceptionem adquirit.

Item si in iudicio tecum actum fuerit, siue in rem, siue in personam: nihilominus obligatio durat: & ideo ipso iure de eadem re postea aduersus te agi potest, sed debes per exceptionem rei iudicatæ adiuuari. Hæc exempli causa retulisse sufficiat.

ARGVM.

Hæc est prior exceptionum diuisio, vt quædam Ciuiles sint, quædam Prætoriæ.

Alioqui quàm ex multis varijsque causis exceptiones necessariæ sint: ex latioribus Digestorum, seu Pandectarum libris intelligi potest. Quarum quædam ex legibus, vel ex ijs, quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiam capiunt.

ARG

ARGVM.

Iam adest posterior exceptionũ sectio: vt quædam perpetuæ,& peremptoriæ sint,quędam tem porales & dilatoriæ. perpetuæ & peremptoriæ sunt,quæ & semper locum habẽt,& causam prin cipalem perimũt:dilatoriæ verò sunt,quæ ad tem pus nocent & actionem in tempus differre solent: vt exceptio pacti ne intra certum tẽpus petatur, & similes: quæ olim antè tempus agenti opposi- tæ,actionem omnino consumebant: hodie verò duplum induciarum debitori tribuunt:item finito tempore non anteà actor audiendus est, quàm expensas litis refuderit.

Appellantur autem exceptiones aliæ perpetuæ & peremptoriæ, aliæ temporales & dilatoriæ. Perpetuæ & peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstant, & semper rem, de qua agitur,perimunt: qualis est exceptio doli mali. & quod metus causa factum est, & pacti conuenti, cùm ita conuenerit, ne omnino pecunia peteretur. Temporales atque dilatoriæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuunt:qualis est pacti conuenti, cùm ita conuenerit,ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium.nam finito eo tempore,non impeditur actor rem exequi. Ergo ij quibus intra certum tempus agere volentibus obijcitur exceptio,aut pacti conuenti,aut alia similis: differre debent actionem, & post tempus agere. Ideò enim & dilatoriæ istæ exceptiones appellantur. Alioqui si intra tempus ege-

rint, obiectáque sit exceptio: neque eo iudicio quicquam consequebantur, propter exceptionem, neque post tempus olim agere poterãt: cum temere rem in iudicium deducebant, & consumebant, qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita strictè hoc procedere volumus: sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus sit: Zenonianæ constitutioni subiacere censemus, quam sacratißimus legislator de ijs, qui tempore plus petierint protulit: & inducias, quas ipse actor spontè indulserit, vel quas natura actionis continet, si contempserit, in duplum habeant ij, qui talem iniuriam paßi sint: & post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: vt actores tali pœna perterriti, tempora litium doceantur obseruare. Præterea etiam ex persona sunt dilatoriæ exceptiones, quales sunt procuratoriæ, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit. Nam militibus nec pro patre, vel matre, vel vxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur. suis verò negotijs superesse sine offensa militaris disciplinæ possunt.

ARGVM.

Exceptio infamiæ procuratoris, quæ antiquitus competebat, hodie tanquam minus frequentata exauthoratur.

Eas verò exceptiones, quæ olim procuratoribus

ribus propter infamiam, vel dantis, vel ipsius procuratoris opponebatur: cùm in iudicis frequentari nullo modo perspeximus, conquiescere sancimus: ne dum de his altercatur, ipsius negotij disceptatio proteletur.

De replicationibus, *TIT. XIIII.*

ARGVM.

Quemadmodum exceptio actionē excludit, ita exceptionem replicatio, & replicationem duplicatio, rursus triplicatio duplicationem, & deinceps vlteriores defensiones multiplicatis nominibus, vbi opus fuerit, proponi possunt.

INterdum euenit, vt exceptio, quæ prima facie iusta videtur, tamen iniquè noceat. quod cùm accidit, alia allegatione opus est, adiuuandi actoris gratia: quæ replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur ius exceptionis: veluti cùm pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, vt creditori petere liceat: si creditor agat, & excipiat debitor, vt ita demum condemnetur, si non conuenerit, ne eam pecuniam creditor petat: nocet ei exceptio. conuenit enim ita. nanque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sint. sed quia iniquum est creditorem excludi: replicatio ei dabitur ex posteriore

pacto conuento. Rursus interdum euenit, vt replicatio, quæ prima facie iusta est, iniquè noceat. quod cùm accidit, alia allegatione opus est, adiuuandi rei gratia, quæ duplicatio vocatur. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam actori iniquè noceat: rursus alia allegatione opus est, qua actor adiuuetur, quæ dicitur triplicatio. Quarum omnium exceptionum vsum interdum vlterius, quàm diximus, varietas negotiorũ introducit: quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est cognoscere.

ARGVM.

In rem defensiones debitori competẽtes (vt pacti de non petendo) fideiussoribus etiam competunt, quia si quid fideiussores pro reo soluerũt, id actione mãdati ab eo repetunt, exceptiones verò in personam (vt cessionis bonorum & id genus aliæ) ad fideiussores non porriguntur.

Exceptiones, autem quibus debitor defenditur, plerunque adcommodari solent etiam fideiussoribus eius, & rectè: quia quod ab ijs petitur, id ab ipso debitore peti videtur: quia mandati iudicio redditurus est eis, quod ei pro eo soluerint. Qua ratione, & si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit: placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conuenti illis quoque, qui pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia

pete

peteretur. Sanè quædam exceptiones non solent his adcommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, & cum eo creditor experiatur: defenditur per exceptionem, si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fideiussoribus non datur: ideo scilicet, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maximè prospicit, vt cùm facultatibus lapsus fuerit debitor, poßit ab ijs, quos pro eo obligauit, suum consequi.

De interdictis, *TIT. XV.*

SEquitur, vt dispiciamus de interdictis seu actionibus, quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta, formæ atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat, quod tunc maximè fiebat, cùm de possesione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

ARGVM.

Prima interdictorum diuisio hæc est, quòd quædam prohibitoria sunt, vt interdictum ne vis fiat ei, de mortuo inferendo, & similia: quædam restitutoria, vt interdictum quorum bonorum, vnde vi, & id genus alia: quædam exhibitoria, vt de libero homine exhibendo, de liberis exhibendis, & huiusmodi.

Summa autem diuisio interdictorum hæc est, quòd aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus

Prætor vetat aliquid fieri: veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quòd ei ius erat inferendi: vel in sacro loco ædificari, vel in flumine publico ripáve eius aliquid fieri, quo peius nauigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet: veluti bonorum possessori possessionem eorum, quæ quis pro hærede, aut pro possessore possidet ex ea hæreditate: aut cùm iubet ei, qui vi de possessione deiectus sit, restitui possessionẽ. Exhibitoria sunt, per quæ iubet exhiberi: veluti eum, cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus operas indicere velit: aut parenti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt tamen, qui putent, propriè interdicta ea vocari, quæ prohibitoria sunt, quia interdicere sit denuntiare & prohibere: restitutoria autem & exhibitoria, propriè decreta vocari. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari: quia inter duos dicuntur.

ARGVM.

Iam secundam interdictorũ diuisionem aggreditur, quorum bonorum interdictum, adipiscẽdæ possessionis gratia comparatũ est: quod iure prætorio succedenti conceditur, pro adipiscenda scilicet possessione hæreditariarum rerum, quę apud eum sunt, qui pro hærede, vel pro possessore possidet: introductum quoque Saluianum causa adipiscendæ possessionis rerum per colonum fundo illatarum (quæ tacitè pro mercede hypothecatæ sunt) contra quoscunque possessores datur.

Sequen

Sequens diuisio interdictorum hæc est, quòd quædam adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ. Adipiscendæ possessionis causa interdictum adcommodatur bonorum possessori, quod appellatur, Quorum bonorum, *eiúsque vis & potestas hæc est: vt quod ex his bonis quisq; quorum possessio alicui data est, pro hærede aut pro possessore possideat: id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. Pro hærede autem possidere videtur, qui putat se hæredem esse. Pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hæreditariam, vel etiam totam hæreditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur interdictum: quia ei tantùm vtile est, qui nunc primùm conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem, amiserit eam: hoc interdictum ei inutile est. Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, adipiscendæ possessionis causa comparatum est, eóque vtitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.*

ARGVM.

Interdictum vti possidetis, & vtrubi, sunt retinendæ possessionis: quæ præsertim locum habēt, si de proprietate alicuius rei futura sit controuersia: antequam enim proprietatis quæstio moueatur, vter ex litigatoribus possidere, & vter petere debeat, inuestigandum est: tum quia sine petitore

& possessore nullum super petitorio institui potest iudicium: tum propter commodum possessionis: in qua remanet is, qui possidet (quãuis dominus non sit) quoad petitor rẽ suam probauerit.

Retinendæ possessionis causa cõparata sunt interdicta Vti possidetis, *&* Vtrubi, *cùm ab vtraque parte de proprietate alicuius rei controuersia sit: & antè quæratur, vter ex litigatoribus possidere, & vter petere debeat. Nanq; nisi antè exploratum fuerit, vtrius eorum possessio sit: non potest petitoria actio institui, quia & ciuilis, & naturalis ratio facit, vt alius possideat, & alius à possidente petat. Et quia longè commodius est & potius possidere, quàm petere: ideo plerunque & ferè semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quòd etiam, si eius res non sit, qui possidet: si modò actor non potuerit suam esse probare: remanet in suo loco possessio, propter quam causam cùm obscura sunt vtriusque iura, cõntra petitorem iudicari solet.*

ARGVM.

Vti possidetis, rerum immobilium retinendæ possessionis gratia conceditur: vtrubi verò mobilium, quæ licet olim quãtum ad possessionem inter se discreparent, hodie in vtroque is vincit, qui litis contestatæ tempore, nec vi, nec clàm, nec precariò, ab eo possidet, qui turbauit, quanuis à tertio non aduersario, præfatis modis possideret.

Sed interdicto quidem Vti possidetis, *de*

fundi

fundi vel ædium possessione contenditur: Vtrubi *verò interdicto de rerum mobilium possessione. Quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat. Nam* Vti possidetis *interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modò, nec vi, nec clàm, nec precariò nactus fuerat ab aduersario possessionem: etiam si alium vi expulerat, aut clàm arripuerat alienam possessionem, aut precariò rogauerat aliquem, vt sibi possidere liceret.* Vtrubi *verò interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni, nec vi, nec clàm, nec precariò ab aduersario possidebat. Hodie tamen aliter obseruatur. Nam vtriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem pertinet) exæquata est: vti ille vincat, & in re soli, & in re mobili, qui possessiouem nec vi, nec clã, nec precariò ab aduersario litis contestatæ tempore detinet.*

ARGVM.

Etiam is possidere intelligitur, cuius nomine alius est in possessione. Possessio autem qnanuis solo animo retineatur, solo tamen animo non adquiritur.

Possidere autem videtur quisque, non solùm si ipse possideat, sed & si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus & inquilinus. Per eos quoque apud quos deposuerit quis, aut quibus commodauerit, ipse possidere videtur.

Et hoc est, quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione. Quinetiã animo quoquo solo retineri possessionẽ, placet, id est, vt quanuis neq; ipse sit in possessione, neque eius nomine alius: tamen si non relinquendæ possessionis animo, sed postea reuersurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. Adipisci verò possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. Nec vlla dubitatio est, quin animo solo adipisci possessionem nemo posit.

ARGVM.

Etiam qui vi, clàm vel precariò, ab spoliatore immobilem rem possidebat, interdicto vnde vi (quod recuperandæ possessionis est) eius rei possessionem à qua eiectus fuit, cõsequitur: quinimo qui rem suam penes alium constitutam, violenter inuaserit, à dominio cadet: sin autem aliena sit, rẽ deiecto restituet, illiúsque æstimationem præterea præstabit. Ad hæc criminis l. Iuliæ de vi publica, vel priuata reus fit.

Recuperandæ possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel ædium vi deiectus fuerit. Nã ei proponitur interdictũ Vnde vi, *per quod is qui deiecit, cogitur ei restituere possessionem: licet is ab eo, qui vi deiecit, vi, vel clàm, vel precariò possideat, sed ex cõstitutionibus sacris (vt suprà diximus) si quis rem per vim occupauerit, si quidem in bonis eius est: dominio eius priuatur, si aliena, post eius restitutio*

tutionem, etiã æstimationem rei dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit: tenetur lege Iulia de vi priuata, aut de vi publica. Sed de vi priuata, si sene armis vim fecerit: sin autem armis eum de possessione vi expulerit, de vi publica tenetur. Armorum autem appellatione non solùm scuta & gladios, & galeas, sed & fustes, & lapides significari intelligimus.

ARGVM.

Accipe tertiam interdictorum diuisionem.

Tertia diuisio interdictorum est, quòd aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus autem is est, à quo desideratur, aut vt restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autẽ interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt veluti cùm Prætor prohibet in loco sacro, vel in flumine publico ripáve eius aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat: reus est, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, veluti Vti posſidetis *interdictum, &* Vtrubi. *ideo autem duplicia vocãtur, quia par vtriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipuè reus vel actor intelligitur: sed vnusquisque tam rei quàm actoris partes sustinet.*

ARGVM.

Abiecta veteri proponendorum interdictorũ solennitate, hodie pro eis in factum actio competit.

De ordine & vetere exitu interdictorum superuacuum est hodie dicere. Nam quoties extra ordinem ius dicitur (qualia sunt hodie omnia iudicia) non est necesse reddi interdictum, sed perinde iudicatur, sine interdictis, ac si vtilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

De pœna temerè litigantium, *TIT. XVI.*

ARGVM.

Litigatorũ temeritas triplici pœna coërcetur: periurii scilicet, pecuniaria, & infamiæ, siue ignominiæ: quarum singulas partes vsque ad tituli calcem persequitur.

NVnc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facilè homines ad litigandum procederent, quod & nobis studio est. Idq; eo maximè fieri potest, quòd temeritas tam agentium, quàm eorum, cum quibus agitur, modò pecuniaria pœna, modò iurisiurandi religione, modò infamiæ metu coërcetur.

ARGVM.

Reus, actor, necnon vtriusque partis aduocati, iurisiurãdi religione propter calumniam, seu cauillationem euitandam introducti, sese adstringere debent: alioqui non procedet iudicium.

Ad

*Adnota, Negantium mendacia pœna quandoque dupli, quandoq; tripli puniri.

Ecce enim iusiurandum omnibus, qui conueniuntur, ex constitutione nostra defertur. Nã reus non aliter suis allegationibus vtitur, nisi prius iurauerit, quòd putans se bona instantia vti, ad contradicendum peruenit. At aduersus inficiantes, ex quibusdam causis dupli vel tripli actio constituitur: veluti si damni iniuriæ, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio pluris, quàm simpli est actio: veluti furti manifesti, quadrupli: nec manifesti, dupli. Nam ex his & alijs, quibusdam causis (siue quis neget, siue fateatur) pluris, quàm simpli est actio. Item actoris quoque calumnia coërcetur. Nam etiã actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione. Vtriusque etiam partis aduocati iusiurandum subeunt, quod alia nostra constitutione comprehensum est.

ARGVM.

Reiecta mulcta decimę partis litis, quę olim improbis litigatoribus irrogabatur: hodie quisquis iniquè litigabit, periurium incurret, & dãnũ impensásque omnes victrici parti inferre cogetur.

Hæc autem omnia pro veteri calumniæ actione introducta sunt, quæ in desuetudinem abijt, quia in partem decimam litis actores mulctabat, quod nusquam factum esse inuenimus, sed

pro

pro his introductum est, & præfatum iusiurandum, & vt improbus litigator, & damnum, & impensas litis inferre aduersario suo cogatur.

*Adnota, Directæ dicuntur, quæ pupillo aduersus tutorem: mandanti aduersus mandatarium, depositori aduersus depositarium competunt: & non è regione.

*Adnotato etiam, pactione infamiam contrahi: nam quicunque ex delicto obnoxius, pretio dato paciscitur, ignominiosus fit.

Ex quibusdam iudicijs damnati, ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarũ, de dolo: item tutelæ, mandati, depositi, directis, non contrarijs actionibus. Item pro socio, quæ ab vtraq; parte directa est, & ob id quilibet ex socijs eo iudicio dãnatus, ignominia notatur. Sed furti quidẽ, aut vi bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de dolo, non solùm damnati notantur ignominia. sed & pacti, & rectè. Plurimum enim interest, vtrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

*Adnota, Iudicia omnia à citatione exordienda esse.

Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur, qua Prætor edicit de in ius vocando. Vtiq; enim inprimis aduersarius in ius vocandus est, id est, ad eum vocandus, qui ius dicturus sit. Qua parte

Prætor parentibus, & patronis, item parentibus liberisque patronorum, & patronarũ hunc præstat honorem: vt non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quàm si id ab ipso Prætore postulauerint, & impetrauerint. Et si quis aliter vocauerit: in eum pœnam solidorum quinquaginta constituit.

De officio iudicis,
TIT. XVII.

Svperest, vt de officio iudicis dispiciamus. Et quidem inprimis illud obseruare debet iudex, ne aliter iudicet, quàm legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est.

*Adnota, Ea est ratio, nam domino noxali actione conuento optionem iura concedunt, aut damnum soluendi, aut seruum noxæ dedendo, damni euitandi æstimationem.

Ideóque si noxali Iudicio aditus est: obseruare debet, vt si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, Publium Mæuium Lucio Titio in decem aureos condemno, aut noxam dedere.

ARGVM.

Iudicis est reum singulari in rem vel vniuersali actione cõuentum ad rei fructuúmque restitutionem condemnare, qui si malæ fidei possessor fuerit, nõ modò perceptos fructus, sed & quos percipere potuit, præstare cogitur, quòd si bonæ fidei

fuerit,

fuerit, consumptorum, & culpa non perceptorum nomine nequaquam tenebitur, post litis tamen contestationem nihil differt à malæ fidei possessore, quo fit vt omnium fructuum ratio à die litis contestatæ habenda sit.

Et si in rem actum sit coram iudice: siue contra petitorem iudicauerit, absoluere debet possessorem: siue contra possessorem, iubere debet, vt rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget in præsenti se restituere posse, & sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei: vt tamen de litis æstimatione caueat cum fideiussore, si intra tempus, quod ei datum est, non restituerit. Et si hereditas petita sit: eadem circa fructus interueniunt, quæ diximus interuenire de singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit, siue illorum, quos perceperit: in vtraque actione eadem ratio penè habetur, si prædo fuerit. Si verò bonæ fidei possessor fuerit: non habetur ratio, neque consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt.

ARGVM.

Conuento ad exhibendũ actione rem vtcunque exhibere non sat est vt liberationem cõsequatur, sed in eum causæ statũ exhibẽda est, in quo cœpti

indi

iudicii tempore erat: ideo pendēte iudicio vsuca ptā exhibendo non liberatur. fructus quoque medio tempore perceptos restituere cogitur: si tamē rei statim exhibendæ facultatē nō habeat reus, dilationem consequetur, cautione scilicet prius prę stita. quod si iussus à iudice exhibere, nō exhibeat, aut se intra tempora exhibiturū non caueat, in id quod aduersarij interest damnabitur.

Si ad exhibendum actum fuerit: non sufficit, si exhibeat rem is, cum quo actum est, sed opus est, vt etiam rei causam debeat exhibēre, id est, vt eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si cùm primùm ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideóque si inter moras exhibendi vsucapta sit res à possessore, nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum medij temporis, id est, eius, quod post aceeptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam intercesserit: rationem habere debet iudex. Quòd si neget reus, cum quo ad exhibendum actum est, in præsenti se exhibere posse, & tempus exhibendi causa petat, ídq; sine frustratione postulare videatur: dari ei debet, vt tamen caueat se restituturum. quòd si neque statim iussu iudicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caueat, condemnandus sit in id, quod actoris intererat, si ab initio res exhibita esset.

ARGVM.

Nunc quid iudici faciendū incumbat in diuiso-

riis iudiciis paucis accipe. si igitur familię erciscũdæ iudiciũ inter duos, pluresve vertatur, iudicis est, singulas res singulis hæredibus adiudicare, & si vnius res prævaleat, eundẽ pro eo quod pluris est, certa pecunia cohæredi cõdẽnare, itẽ si vnus cohæredum fructus ex re hæreditaria perceperit, aut malè in ea versatus fuerit, eo nomine cohæredibus cõdemnandus est. Idem per omnia in iudicio cõmuni diuidundo dicito, etiam si de vna re tantùm lis sit: modo commodã diuisionem patiatur. quam si non patiatur, permittitur, iudicem alteri ex litigatoribus rem etiam totam adiudicare, atque eundem alteri certa pecunia in rei locum inuicem condemnare.

Si familiæ erciscundæ iudicio actum sit: singulas res singulis hæredibus adiudicare debet, & si in alterius persona prægrauare videatur adiudicatio: debet hunc inuicem cohæredi certa pecunia (sicut iam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine cohæredi quisque suo condemnandus est, quòd solus fructus hæreditarij fundi perceperit, aut rem hæreditariam corruperit, aut consumpserit. Quæ quidem similiter inter plures quoque, quàm duos cohæredes, subsequuntur. Eadem interueniunt, & si communi diuidundo de pluribus rebus actum sit. Quòd si de vna re, veluti de fundo: si quidem iste fundus commodè regionibus diuisionem recipiat: partes eius singulis adiudicare debet. & si vnius pars prægrauare videbitur. is inuicẽ certa pecunia alteri cõdẽnãdus est. Quòd si com

si commodè diuidi non poßit: veluti si homo fortè, aut mulus erit, de quo actum sit: tunc totus vni adiudicandus est: & is inuicem alteri certa pecunia condemnandus est.

ARGVM.

In finium regundorum iudicio tunc licet iudici ab antiquis agrorũ finibus recedere, cum euidentioribus modis, quàm hactenus fuissent, nũc distingui nequeāt: quo casu partē ex alterius agro alteri adiudicabit: & eundem alteri certa pecunia cōdemnabit. in hoc quoque iudicio etiam vertitur, vt si quis circa fines malitiosè quicquã gesserit, vel metiri agros passus non fuerit, puniendus sit.

Si finiũ regundorũ actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio. quæ sanè vno casu necessaria est, si euidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quàm olim fuissent distincti. Nã tunc necesse est ex alterius agro partē aliquã alterius agri domino adiudicari. quo casu cōueniens est, vt is alteri certa pecunia debeat cōdemnari. Eo quoque nomine cōdemnandus est quisque hoc iudicio, quòd fortè circa fines aliquid malitiosè cōmisit: verbi gratia: quia lapides finales furatus est, vel arbores finales excidit. Cōtumaciæ quoq; nomine quisq; eo iudicio condemnatur: veluti si quis iubente iudice metiri agros, passus non fuerit.

* Ad acta, Ex sententia adiudicatoria in his tribus diuisorijs iudicijs dominiũ trãsferri.

Quod autem istis iudicijs alicui adiudicatum fuerit: id statim eius fit, cui adiudicatũ est.

De publicis iudicijs, TIT. XVIII.

*Adnota. Cuiuis ex populo ius esse reum publici criminis accusare.

Pvblica iudicia, neq; per actiones ordinantur, neq; omnino quicquam simile habent cum cæteris iudicijs, de quibus loquuti sumus: magnáq; diuersitas eorum est, & in instituendo, & in exercendo. Publica autem dicta sunt quòd cuiuis ex populo executio eorum plerunq; datur. Publicorum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia dicimus, quæ vltimo supplicio afficiunt homines, vel etiam aquæ, & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera, si quam infamiam irrogant cum damno pecuniario: hæc publica quidem sunt, non tamen capitalia.

*Adnota. Hoc speciali iure in hoc crimine statuitur, quando quidem regulariter morte extinguitur delictum.

Publica autem iudicia hæc sunt: lex Iulia maiestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem, vel rem publicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cuius pœna animæ amiß

amißionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur.

*Adnota, Humiles grauioribus pœnis plectendos, quàm honestiores.

Item lex Iulia, de adulterijs coërcendis, quæ non solùm temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed & eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Iulia, etiam stupri flagitium punitur, cùm quis sine vi vel virginem, vel viduam honestè viuentem stuprauerit. Pœnam autem eadem lex irrogat stupratoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum: si humiles, corporis coërcitionem cum relegatione.

*Anota, Affectum occidendi etiam si effectus non subsequatur, lege Cornelia de sicarijs puniendum.

Item lex Cornelia, de sicarijs, quæ homicidas vltore ferro prosequitur, vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. Telum autem (vt Caius noster ex interpretatione legum duodecim tabularum scriptum reliquit) vulgò quidem id appellatur, quod arcu mittitur. sed & omne significat, quod manu cuiusque iacitur. sequitur ergo, vt lignum, & lapis, & ferrum hoc nomine contineatur: dictum ab eo, quod in longinquum mittitur, à Græca voce τηλȣ̃ figuratum. Et sic hanc significationem inuenire possumus, & in Græco nomine: nam

quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant, ἀπὸ τοῦ βάλλειν. Admonent nos epigrammata in Xenophonte vrbis faustißimæ scripta καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι, Sicarij autẽ appellantur à sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege, & venefici capite damnãtur, qui artibus odiosis, tam venenis, quàm susurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publicè vendiderint.

* Adnota, Atrocioribus delictis atrociorem pœnam irrogandam: quandoquidem delicto pœna commensuranda est.

Alia deinde lex asperrimum crimen noua pœna persequitur, quæ Pompeia de parricidijs vocatur: qua cauetur, vt si quis parentis, aut filij, aut omnino adfinitatis eius, quæ nuncupatione parentum continetur, fata præparauerit (siue clàm, siue palàm id ausus fuerit) necnon is, cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, pœna parricidij puniatur: & neque gladio, neque ignibus, neque vlli alij solenni pœnæ subijciatur, sed insutus culeo cum cane, & gallo gallinaceo, & vipera, & simia, & inter eas ferales angustias comprehensus (secundùm quod regionis qualitas tulerit) vel in vicinum mare, vel amnem proijciatur: vt omnium elemen-

torum

torum vſu viuus carere incipiat, & ei cælum ſuperſtiti, & terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione, vel adfinitate perſonas coniunctas necauerit: pœnam legis Corneliæ de ſiccarijs ſuſtinebit. Item lex Cornelia de falſis, quæ etiam teſtamentaria vocatur, pœnam irrogat ei, qui teſtamentum, vel aliud inſtrumentum falſum ſcripſerit, ſignauerit, recitauerit, ſubiecerit, vel ſignum adulterinum fecerit, ſculpſerit, expreſſerit ſciens, dolo malo. Eiúſque legis pœna in ſeruos, vltimum ſupplicium eſt (quod etiam in lege de ſicarijs & veneficijs ſeruatur) in liberos verò deportatio. Itē lex Iulia de vi publica ſeu priuata, aduerſus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel ſine armis commiſerint. Sed ſi quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: ſi verò ſine armis in tertiam partem bonorū ſuorum publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduæ, vel ſanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus: tunc & raptores, & ij, qui opem huic flagitio dederunt, capite puniuntur, ſecundum noſtræ conſtitutionis definitionē, ex qua hoc apertius poßibile eſt ſcire. Item lex Iulia peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem ſacram, vel religioſam furati fuerint. Sed ſi quidem ipſi iudices tempore adminiſtrationis publicas pecunias ſubtraxerint: capitali ani-

TABVLA RVBRICARVM INSTITVTIONVM.

Deli

Qui

T

V

FINIS.

INTERPRETATIO GRAECORVM.

Pagina II. τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι. *legum ipsarum aliæ scripto constant, aliæ non scripto.*

Pagina I. παρὰ τὴν σπορὰν *à satione. &* ἀπάτορες, *quasi patrem non habentes.*

Pag. 221. πατράδελφος, *quasi patris frater.*
Ibidem, μητράδελφος, *quasi matris frater.*
Ibidem, θεῖος *parentis frater.*
Ibidem, πατραδέλφη, *quasi patris soror.*
Ibidem, μητραδέλφη, *quasi matris soror.*
Ibidem, θεία *parentis soror.*

Pag. 266. τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω ἐγώ *mea fide iubeo ego. Ibidem,* θέλω. *volo,* βούλομαι, *consultò volo. Ibidem,* φημὶ, *adfirmo.* λέγω, *dico.*

Pag. 271. Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες *&c.*
Hinc sili certatim gentes de more comati,
Vina parant Graij, ære dato, fulgentéque ferro,
Tergoribúsque, bubus sed & ipsis, mancipijsq;.

Pag. 290. κοινωνίαν *communionem, & in-*

diui

diuiduam rerum omniũ societatem, vt in mosthene frequenter.

Pagi. 293. ἔχεις λαβεῖν δηνάρια τόσα. ἔχω λαβὼν. *tot denarios acceptos habes? acceptos habeo.*

Pagi. 298. φῶρας, *fures.*
Ibidem ἐπ' αὐτοφώρῳ, *in ipso furto admisso, scilicet deprehensum.*

Pagi. 311. Δήεις τόνγε συεσσι &c.
Sectantem videas, qui errãt per pascua porcos
Ad Coracis saxum, iuxta fontémque Arethusam.

Pagi. 317. ὕβριν, *contumeliam.*
Ibidem ἔγκλημα, *culpam.*
Ibidem, ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν; *iniquitatem, & iniustitiam.*

Pagi. 389. τηλοῦ *procul; longè.*

Pagi. 390. βέλος, *telum. Ibidem,* καὶ τὰ βέλη ἐμῶν ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. *Et huiusmodi tela simu ab eis ferebantur, lanceæ, spicula, fundæ, plurimis autem & lapides.*